

HISTÒRIA RURAL DE L'EDAT MITJANA

Curs 2012-2013

Professors Ferran Garcia-Oliver i Antoni Furió

Primer quadrimestre

TEMA I. LES COMUNITATS CAMPEROLES

La formació de les comunitats camperoles. La parròquia. La mobilitat rural. Famílies. Les solidaritats col·lectives. L'organització comunal.

TEMA II. GRANS DOMINIS I PETITA EXPLOTACIÓ

Orígens. La hisenda *curtense*. Gran domini i petita explotació. Transformacions del sistema *curtense*. Les granges cistercenques.

TEMA III. ELS DESTINS DEL SENYORIU

La gestió. La nova servitud. La ciutat a la conquesta del camp. Emfiteusi, arrendaments i parceries. ¿Crisi del senyoriu?

TEMA IV. PAISATGES MEDIEVALS

Poblament, espai, territori. El paisatge com a producte cultural. Fonts per a l'estudi del paisatge. Paisatges amb castells. L'ús de l'hagiografia. L'alimentació en la història del paisatge. Ossos i llops.

TEMA V. ELS CONREUS

Els cereals. La vinya. L'olivera i altres conreus arboris. La irrupció de l'agricultura comercial. La ramaderia.

TEMA VI. PAUTES DE CONSUM I NIVELLS DE VIDA

Un recorregut historiogràfic. Cases. El reflex dels inventaris. Pa fugisser, pa salvatge. Somnis d'abundància.

Segon quadrimestre

TEMA VII. TÈCNiques AGRÀRIES

El treball de la terra. Millorar els rendiments. Molins. Els sistemes de reg. Règims agraris.

TEMA VIII. LES REVOLTES PAGESES

Els primers moviments. Crisi i revoltes. Organitzant-se els pagesos. Llenguatge, objectius.

TEMA IX. ELS MERCATS I L'ECONOMIA CAMPEROLA

Els camperols enfront del mercat. Família i autoconsum. El mercat de la terra. El crèdit rural.

TEMA X. LES ELITS RURALS

Topar amb les elits rurals. Per una caracterització de les elits rurals: de l'alta a la baixa Edat Mitjana. Una riquesa diversificada. L'ajuda externa: mossos, jornalers i esclaus. Pràctiques de distinció i afirmació

TEMA XI. ASPECTES DE LA CULTURA CAMPEROLA

Pagesos, pagans. Cultura pagesa, cultura popular. Xarxes culturals. Els pagesos i la literatura burgesa.

TEMA XII. BIOGRAFIES CAMPEROLES

John Heritage: un mercader rural de Gloucestershire. Guillem Coll: el llaurador més ric de Sueca. Pere Baldó: del Ràfol de Valldigna al bisbat de Sogorb. Francesc Agramunt i els seus en el Castelló de la Plana del segle XV.

ORIENTACIÓ BIBLIOGRÀFICA

AA.VV., *Histoire de la France rurale*, París, Seuil, vols. 1 i 2 1975.

M. BLOCH, *La Historia rural francesa: caracteres originales*, Barcelona, Crítica, 1978.

G. CHERUBINI, *L'Italia rurale del basso Medioevo*, Bari, Laterza, 1996.

C.M. CIPOLLA: *Historia económica de Europa (1). La Edad Media*. Madrid. Ariel, 1979.

G. DUBY, *Economía rural y vida campesina en el Occidente medieval*, Barcelona, Península, 1973.

G. DUBY, *Guerreros y campesinos. Desarrollo inicial de la economía europea (500-1200)*, Madrid, Siglo XXI, 1979.

S.R. EPSTEIN, *Town and country in Europe, 1330-1800*, Cambridge University Press, 2001.

R. FOSSIER, *Historia del campesinado en el Occidente medieval*, Barcelona, Crítica, 1986.

G. FOURQUIN, *Señorío y feudalismo en la Edad Media*, Madrid, EDAF, 1976.

J.A. GARCIA DE CORTÁZAR, *La sociedad rural en la España medieval*. Madrid. Siglo XXI, 1979.

H.E. HALLAM, *Rural England, 1066-1348*, Glasgow, Fontana Raperbbacks, 1981.

M. POSTAN, *Ensayos sobre agricultura y problemas generales de la economía medieval*, Madrid, Siglo XXI, 1981.

B. H. SLICHER VAN BATH, *Historia agraria de Europa Occidental (500-1850)*, Barcelona, Península, 1974.

OBJECTIUS GENERALS DEL CURS

Jacques Le Goff va dir que més tard o més d'hora sempre acabem ensopegant amb el nostre avantpassat pagès. L'anècdota personal es converteix, però, en una realitat col·lectiva. El camp sempre hi és present en els nostres horitzons culturals. Mirar-lo amb ulls d'historiador és probablement anar a la recerca d'uns orígens: els de l'Occident d'Europa. No es tracta de cap retorn nostàlgic, propi de l'animal postindustrial del segle XXI, que és capaç fins i tot de crear camps virtuals i cibernètics. Es tracta, en canvi, de trobar els pagesos de carn i ossos, dins les seues pròpies comunitats agràries, que donaran vida a paisatges i a conreus heterogenis, en pugna amb senyors i burgesos, i amb un sistema de valors original. Si la cultura és un conjunt d'herències i ruptures, no hi ha dubte que la cultura occidental és, també, el resultat de les herències i les ruptures del món rural de l'Edat Mitjana.

AVALUACIÓ I QUALIFICACIÓ

La participació en classe és, d'entrada, un dels factors que ara i adés no sols s'agraeix sinó que té la seua influència eficaç en la nota final. Per a una assignatura anual, caldrà fer un o dos exàmens, segons la pròpia dinàmica del curs. I tot plegat es completarà amb un treball voluntari, que combinarà la consulta de fonts i la lectura bibliogràfica.

TEMA I

LES COMUNITATS CAMPEROLES

- ÁLVAREZ BORGE, *Comunidades locales y transformaciones sociales en la Alta Edad Media. Hampshire (Wessex) y el sur de Castilla, un estudio comparativo*, Logronyo, Universidad de la Rioja, 1999.
- AA.VV., *Les communautés villageoises en Europe occidentale du Moyen Age aux Temps modernes*, Auch, Centre Culturel de l'Abbaye de Flaran, 1984.
- P. BENITO, *Les parròquies del Maresme a la Baixa Edat Mitjana. Una aproximació de les Visites Pastorals (1305-1447)*, Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana, 1992.
- J. de BOLÒS, «Solidaritats pageses i territori: la confraria de Lillet de l'any 1100», *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme* (J. Barrull, J.J. Busqueta, E. Vicedo eds.), Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1998, 157-167.
- M. BOURIN-DERRUAU, *Villages medievauX en Bas-Languedoc: Genèse d'une sociabilité (X^e-XVe siècle)*, París, L'Harmattan, 1987.
- R. COMBA, «Emigare nel Medioevo. Aspetti economico-sociali della mobilità geografica nei secoli XI-XVI», en *Strutture familiari, epidemie, migrazioni nell'Italia medievale* (r. Comba, G. Piccini i g. Pinto eds.), 45-74.
- A. FURIÓ-F. GARCIA-OLIVER, «The horizons of the city. Rural mobility in a frontier land (the Valencian Country, 1250-1350)», en *La mobilità sociale nel Medioevo*, Roma, École Française de Rome, 2010, 513-554.
- E. MALLORQUÍ, «Els àmbits de la solidaritat pagesa en una comunitat rural de la Catalunya Vella (Cruïlles, s. XIII i inicis del XIV)», en *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme* (J. Barrull, J.J. Busqueta, E. Vicedo eds.), Lleida (Institut d'Estudis Ilerdencs), 1998, 185-203.
- J.M. MÍNGUEZ, «Ruptura social e implantación del feudalismo en el noroeste peninsular (siglos VIII-X)», *Studia Historica*, III (1985), 7-32.
- D. PICHOT, *Le village éclaté. Habitat et société dans les campagnes de l'Ouest au Moyen Âge*, Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2002.
- F. RUIZ GÓMEZ, *Las aldeas castellanas en la Edad Media*, Madrid, CSIC, 1990.
- Z. RAZI, *Life, Marriage and Death in a Medieval Parish: Economy, Society and Demography in Halesowen, 1270-1400*, Cambridge, 1980.
- Z. RAZI, «Family, Land, the Village Community in Later Medieval England», *Past and Present*, 93 (1981), 3-36.
- Z. RAZI, «The Myth of the Immutable English Family», *Past and Present*, 140 (1993), 3-44.
- J.M. SALRACH, «Solidaritat i sociabilitat pageses en els orígens de la vila (segles X-XIV)», en *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme*, (J. Barrull, J.J. Busqueta, E. Vicedo eds.), Lleida (Institut d'Estudis Ilerdencs), 1998, 43-71.
- Ll. TO, *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997
- P. TOULGOUAT, *Voisinage et solidarité dans l'Europe du Moyen Age: «lou besi de Gascogne»*, París, 1981.
- Ch. WICKHAM, «Comunità e clientele nella Toscana del XII secolo. Le origini del comune rurale nella Piana de Lucca, Roma, Viella, 1996.
- Ch WICKHAM, «Comunidades rurales y señorío débil: el caso del Norte de Italia, 1050-1250», en I. ÁLVAREZ BORGE (coord.), *Comunidades locales y poderes feudales en la Edad Media*, Logroño, 2001, 395-416.

La formació de les comunitats camperoles

La definició de l'«aldea», o de la comunitat camperola, presenta anàlogues dificultats conceptuals que la paraula «ciutat». En la discussió, menada sobretot per geògrafs i estudiosos de les colonitzacions, sobre el problema de quan un assentament rural pot ser definit com aldea, el criteri d'una dimensió mínima ja ha perdut rellevància. En canvi, a l'hora de definir aquesta forma històrica d'assentament, s'ha posat l'accent sobre determinades característiques de tipus qualitatiu i funcional. La mera presència d'un cert nombre d'explotacions pageses no és suficient per afirmar la constitució d'una comunitat, ja que caldrien lligams que transcendeixen cada una de les vivendes i les hisendes que s'hi vinculen.

Així, doncs, els diversos individus o les diverses famílies que explotaven dins uns mateixos termes un conjunt de parcel·les i vivien en una casa, pròximes o adossades les unes a les altres, formant un mateixa aldea o un mateix poble, mantenien multitud de vincles econòmics i sentimentals. Tots plegats formaven una «comunitat». Amb tot, fins al segle XIII els documents solen obviar la paraula. Més aviat es refereixen al senyoriu i quasi mai als habitants que hi resideixen. Podria pensar-se, doncs, que el senyoriu arrasà la vida comunitària. Però cal no oblidar que les fonts majoritàriament tenen un origen senyorial, i que les comunitats no tingueren arxius propis fins a les acaballes de l'Edat Mitjana. La comunitat resta en conseqüència en l'anonimat, però nombrosos indicis revelen la seua presència i actuació.

La comunitat, o l'«aldea», podem definir-la, seguint Robert Fossier, com l'agrupament de famílies en torn d'un punt fix d'ancoratge del que depèn l'explotació d'un territori, ben delimitat, si més no a partir de l'any mil; però no es pot concebre la comunitat camperola sense una presa de consciència dels interessos comuns i duradors per tal que mantinga units els habitants, o veïns amb més propietat.

L'origen dels pobles rurals podem imputar-los a la geografia i al veïnatge i, en conseqüència, a la identitat de l'activitat econòmica, cosa que en el camp equival normalment a l'agricultura i el pasturatge. La comunitat pot a més tenir el seu origen en la cristianització del territori i la difusió de les estructures eclesiàstiques. Això vol dir que, a nivell local, la parròquia equival molt sovint a la comunitat. També pot tenir el seu origen en la tradició, la cultura i la mentalitat, i en els mites, la llengua, els costums i els valors compartits. Amb tot, la causa més comuna és una colonitzadora, el resultat de la qual és la concessió d'un estatut jurídic, de manera que tots els seus habitants estan sotmesos al mateix dret públic i privat, i viuen dins el mateix marc polític i administratiu. En la mesura que tota l'autoritat es basava en la propietat de la terra i els homes l'estatut jurídic derivava de la vinculació a un domini o a un senyoriu.

En línies generals la morfologia de les aldees recentment creades comprenia dos grans àmbits. El primer, més reduït, incloïa les terres d'explotació permanent, mentre que el segon, més gran, incloïa les terres treballades intermitentment. Al primer cercle apareixen les cases, separades les unes de les altres per jardins d'horta o de petits camps de cereal sempre tancats. El segon cercle pertany al bosc i permet d'establir-hi un equilibri adequat entre l'agricultura i el bestiar, que caracteritza les comunitats camperoles. Amb tot, a poc a poc s'apunta un procés cap a la concentració de les cases, mitjançant l'exclusió dels camps del primer espai, de manera que el disseny comprendria tres cercles: les cases del poble, en segon lloc els cereals i les vinyes i, finalment, el bosc.

Per descomptat, tots els elements esmentats en la formació de les comunitats camperoles no són excloents. Al contrari, molts d'aquests hi existien sovint alhora, per bé que no significa necessàriament tampoc una coincidència plena: el senyoriu i la parròquia, per exemple, no sempre tingueren els mateixos límits. Ara bé, la comunitat no és sols una realitat

objectiva; també és una realitat subjectiva. Els seus trets distintius havien de ser conscients, i, per tant, havien de generar solidaritats.

Aquest conjunt de vincles horitzontals i voluntaris suggereix que les comunitats camperoles naixen amb la formació de la societat feudal i, en particular, amb les estructures del senyoriu. No vol dir que abans, durant el llarg període altmedieval no existiren, però no representaven encara la forma típica d'organització socio-política del món rural. Les famílies àmplies, fins i tot una noció tribal o gentilícia encara no esvaïda en les regions més primitives, proporcionaven l'àmbit dins el qual es desenvolupaven els vincles d'ajuda i suport mutu.

En aquest mateix sentit, és simptomàtic també observar com els camperols medievals no seran considerats com estament sinó a partir del segle XI. Durant l'alta edat mitjana el concepte de camperol, tal com ara l'entendem, com a cultivador, no apareix encara per a designar la gran massa de la població que vivia del treball del camp. Abans del segle XI en els territoris germànics, per exemple, la paraula *gebure* —és a dir, camperol, *bauer* en l'alemany modern—, indicava en primer lloc aquell que habitava amb altre en una casa (*bur*), el membre d'una comunitat colònica o que mantenia una relació de veïnatge. Les fonts que aquest període esmenten grups socials de l'àmbit rural més que parlar de camperols, *agricolae* o *rustici*, sinó sobretot de *liberi*, *liti* i *servi*, és a dir, de lliures, semillliures i no lliures.

D'altra banda, i a diferència del que s'esdevindrà als segles posteriors, les formes de poblament predominants en l'alta edat mitjana eren encara molt fluctuants. Els assentaments, les formes més difoses dels quals eren de petites magnituds, eren contínuament desplaçats, i eren fàcils víctimes d'esdeveniments naturals o bèl·lics. A més, la mobilitat era afavorida per les tècniques bastant primitives amb què es construïen els habitatges, simples cabanes de fusta, argila i palla. Les recerques arqueològiques

han mostrat que molts assentaments varen ser habitats contínuament poc més d'un segle i que la qualitat dels edificis era bastant efímera. Tan sols el cementeri –situat a l'exterior del poblat– romaní fix i representava per tant un moment de substancial continuïtat. L'ús de materials constructius més sòlids i duradors, la introducció de mètodes més avançats de cultiu i l'extensió de la cerealicultura afavoriren formes de poblament més estables. És només a partir d'aquest moment que la població camperola ha començat a mostrar els trets d'arrelament i permanència en el sòl que la caracteritzen durant tota l'edat mitjana.

En efecte, en les regions més romanitzades i on van aparèixer les primers formacions socials germàniques, la dominació de les *civitates* sobre el camp, per mitjà de la fiscalitat i la submissió militar, havia limitat el desenvolupament econòmic. L'antiga burocràcia romana havia desaparegut per no deixar lloc més que a uns residus administratius al voltant del comte o del bisbe. Mentrestant, el camp estava condemnat a esdevenir autosuficient en tant com no rebia res de la ciutat. Els útils, els objectes de la vida quotidiana, eren de fabricació generalment casolana. En aquestes condicions l'intercanvi es basava essencialment en el troc, treball per aliments; treball per terra; aliments per aliments o préstecs. D'altra banda, en bona part d'Occident l'agricultura s'organitzava en el quadre del gran domini, explotat per mitjà de *corvees* efectuades per *servi*.

En vespres de l'any mil aquest sistema entra en una fase de canvis fonamentals, la importància i el resultat dels quals resideixen en el fet que els dominis foren dividits en diverses explotacions familiars i posades al servei d'aquests *servi*, o camperols d'un altre estatut jurídic. Les *corvees* foren reemplaçades per rendes en natura o en diners. La senyoria territorial a base de rendes, doncs, reemplaçava el sistema del gran domini. El senyor es retira de l'organització de l'agricultura i, a partir d'ara, tota la responsabilitat descansa sobre el pagès.

És aleshores quan es creen o es difonen diferents formes d'organització dels camps i de rotació. El sistema triennal n'és el més significatiu, perquè implica a la força comportaments cooperatius, ja que les llaurades, la collita i els guarets havien d'efectuar-se de manera col·lectiva, a l'igual que l'ús dels espais comunals.

El naixement simultani de l'aldea ha exercit un efecte favorable i accelerador. La concentració de les relacions socials i la complicació de l'ordre econòmic demanaven la reglamentació i la garantia d'esferes d'importància vital per a la comunitat: calien normes reguladores de la vida rural, òrgans responsables que les feren i institucions capaces de sancionar els transgressors. A mesura que retrocedien les famílies troncal i els grans dominis, la comunitat camperola esdevenia el quadre organitzador d'aquestes mesures: el costum, i de vegades les lleis, regulaven la vida social; òrgans administratius foren creats per assegurar l'execució de les ordenacions col·lectives i, en fi, un tribunal, gairebé sempre mediatitzat pel senyor, s'encarregava de castigar les eventuais violacions de les normes.

Parròquies

Cada vegada més historiadors i arqueòlegs es posen d'acord a destacar la importància de la parròquia en la formació de la comunitat camperola. L'església parroquial era l'edifici de culte més important on se celebrava quotidianament l'ofici diví i el cant de les hores canòniques i on s'administraven tots els sagraments. Al seu capdavant s'hi trobava un beneficiat curat, és a dir, un rector o vicari que regia la cura d'ànimes de la parròquia. Entorn de l'edifici religiós s'agrupaven els habitants, al marge de la particular forma d'hàbitat, concentrada o dispersa. Posava sobre tots els veïns les mateixes càrregues i deures, tant morals com materials. I amb les seues obligacions comuns, amb les cerimònies que escandien la vida de les persones des de naixement fins a la mort, amb els seus límits reconeguts, constituí en molts territoris probablement la primera formació que unificà la comunitat i que la féu d'alguna manera conscient de si mateixa, una consciència col·lectiva.

Els deures i les cerimònies s'hi realitzaven de forma col·lectiva. En efecte, els bateigs, els soterrars, les processons i fins i tot l'antiga penitència, en el cas de pecats importants i notoris, reunien tota la comunitat. Des del període carolingi, l'Església havia exigut als fidels que reberen els sagraments, que oïren missa els diumenges i festius, i que foren soterrats en la parròquia, tot i que aquestes normes no s'aplicaren amb escrupolositat, com revelen reiterats cànons conciliaris. Alguns estatuts sinodals de Bretanya exigien fins i tot que, abans de celebrar la missa, el sacerdot controlara si entre els presents hi havia estranys i, en el cas que n'hi hagués, els trametera a les seues respectives parròquies.

D'una manera o altra, doncs, la parròquia fou un factor decisiu en el naixement i la maduració de la comunitat rural. Pertot arreu l'església agrupà i arrelà la població, i fou el centre de pràcticament tots els esdeveniments individuals i col·lectius. No hi ha res més il·lustratiu del lloc que

va ocupar la parròquia en la comunitat rural que el paper de la campana. Hi sonava al migdia, a l'hora de vespres i a l'hora de completes, dividint així el dia i marcant el ritme del treball. Reunia la gent per realitzar els treballs col·lectius, advertia contra el perill, desviava les tempestes, cridava a encalçar els malfactors, sonava durant les festes o anunciava el nou senyor. Allí mateix, a tocar dels murs de l'església, hi havia el cementeri on reposaven les restes dels veïns i familiars difunts. En una paraula, estava present en la vida quotidiana dels pagesos.

Un comentari particular mereix la creació de sagreres o celleres en la modulació del paisatge i les estructures agràries catalanes. En aquest cas no és el castell sinó l'església la que ha jugat un paper essencial en la fixació de l'hàbitat reagrupat entorn dels segles X i XI, en un context marcat per les violències feudals. Les sagreres o *sacrarias* eren cercles de pau solemnement delimitats pels bisbes en el moment de consagrar cada església parroquial, de manera que, sota l'amenaça de l'excomunió, es prohibia qualsevol violència en un radi de trenta passes al voltant del temple. Hereus del moviment de Pau i Treva, aquests espais sagrats entorn de les esglésies comptaren amb la protecció de bisbes i del capítol; això els permeté consolidar-se i, als seus habitants, acumular privilegis i franqueses i passar a dirigir les comunitats locals. A recer d'aquests privilegis, amb el temps, els homes de les sagreres pogueren dotar-se d'una administració autònoma i de certa capacitat d'arbitratge en qüestions conflictives d'interès comú, com ara l'ús de les aigües. La fixació dels homes al voltant de l'església ha nascut en principi sota la forma de concentració de dipòsits de collites, de cellers, en un espai sagrat, el cementeri, que ha pres el nom col·lectiu de *cellaria-celler*, *sacraria-sagrera*. Més tard, encara que més rarament tot alhora, s'estableixen cases d'habitació en aquest lloc. La sagrera es desenvolupa originalment de forma popular, espontània, i àmpliament sostinguda per les autoritats eclesiàstiques. Aquest espai protegit ha jugat un paper primordial en el

reagrupament camperol. En principi, en el seu si s'han mantingut els cellers durant molt de temps, pràcticament fins les acaballes de l'edat mitjana, i de vegades fins ben entrada l'època moderna. D'altra banda, entorn de la sagrera es formaran els vincles comunitaris de la pagesia, a recer de les muralles. Aquests llocs fortificats han reestructurat els termes, han agrupat els homes, han provocat la desaparició d'hàbitats intercalars o dispersos poc viables i, en fi, han modelat el paisatge agrícola i humà.

Amb tot, la xarxa eclesiàstica rural es desenvolupà amb lentitud, sense un pla sistemàtic i detallat, i sota l'impuls de molts factors. Els més importants foren les estructures administratives i judicials, l'activitat econòmica que animà els mercats, el creixement demogràfic, el dinamisme del clergat, el poder feudal i les formes de la pietat popular.

La construcció d'esglésies en el camp data de l'Antiguitat tardana. Els bisbes no cessaren de crear *ecclesiae* als pobles. Els grups camperols donaren el seu suport, material i econòmic en primer lloc, al sacerdot que es feia càrrec de les seues necessitats espirituals i que els ajudava a fer front a les seues obligacions religioses. A les valls pirinenques de recent colonització, des del segle IX i potser abans, les mateixes comunitats són *fundatores* o *edificatores* d'esglésies.

Els *potentes*, per la seua part, fundaren les seues pròpies capelles, sovint en el centres de les grans propietats. Les raons que els impulsaren a bastir-les foren diverses, com ara raons de naturalesa espiritual d'eixamplament del cristianisme, o bé per l'afany d'atraure pobladors en facilitar-los un edifici emblemàtic i la possibilitat de poder complir amb les obligacions religioses. Sens dubte que també hi jugaven les poderoses raons del prestigi i de la remissió dels pecats.

A partir del període carolingi, la parròquia tingué un paper primordial en la vida de camp, sobretot com a conseqüència de les mesures promulgades per les autoritats laiques i eclesiàstiques a fi de posar un ordre

en un àmbit que s'havia estès sense gaire control. La primera consistí en la fixació del rang canònic de cada església —esglésies i capelles—, i en la definició de l'estatus dels santuaris privats, com també la seua relació amb els poders públics i la *matrix ecclesia*, l'església mare, pel que fa a aspectes com la potestat per batejar, la celebració de funerals o predicar. Això no obstant, la vertadera organització parroquial no és anterior a la reforma gregoriana del segle XI, o, a tot estirar, a les restitucions fetes pels llocs de culte, creats i escollits durant els segles altmedievals. L'església és aleshores promoguda a la categoria de casa comuna, just quan es desenvolupa entorn seu una zona d'asil i de pau, l'*atrium*, que engloba el cementeri i l'edifici del culte.

El que convertí la parròquia en una entitat útil per a qualsevol propòsit foren els seus límits ben marcats, que incloïen territoris compactes i transcendien el mosaic de pobles i aldees, tinences lliures i feus, i senyorijs de tota mena. Al principi la parròquia degué agrupar totes les persones que s'havien batejat a la seua església. Però la introducció del delme —obligatori en l'església franca a partir del 765— exigí la determinació d'uns límits materials: *Ut terminum habeant unaquaque ecclesia de quibus villis decimas recipiat*, declaren els *capitula ecclesiastica* del 810-813. Els límits podien ser els de les esglésies mares, establertes en els centres administratius o judicials, o els d'una capella que hagués estat promoguda al rang de parròquia. És així com aquests límits col·locaren els camperols en el si d'un marc fix. Aquesta necessitat d'establir els límits precisos fou encara major en l'època dels artigaments. Els conflictes que sorgiren a partir del segle XI sobre el dret de recaptar les *decimae novales* són innumbrables; fins al punt que Alexandre III exigí el 1179 que es definiren els límits de cada parròquia utilitzant documents i testimonis.

Cal tenir en compte la diferència que hi ha entre les esglésies parroquials de les sufragànies. Aquestes últimes depenien de les primeres.

La dependència era, en primer lloc, de caire econòmic. El caràcter sufragani d'una església implicava la tributació econòmica (delmes, primícies, rendes) a l'església parroquial. En segon lloc, era de caràcter religiós, pel que fa al culte, l'ofici diví i l'administració de sagraments. A les esglésies sufragànies no se celebrava l'ofici diví amb la mateixa regularitat que a les parroquials o només s'administraven determinats sagraments, cosa que reforçava l'hegemonia parroquial.

La freqüència o periodicitat de l'ofici diví a les esglésies no parroquials venia sovint fixada pel costum, però en la mesura en què guardava una relació estreta amb les necessitats espirituals de la població, tendí a veure's afectada per la dinàmica d'aquesta. El costum instituït estava subordinat a una dinàmica de naturalesa múltiple que podia obeir a la voluntat comunitària d'evitar desplaçaments costosos a l'església matriu, o a cert desig d'independència o de desvinculació del territori veí, o a fenòmens més objectius com el creixement demogràfic. Tot plegat podia modificar l'estatus jurídic d'algunes capelles que esdevenien esglésies sufragànies i d'algunes sufragànies que adquirien la condició de parroquialitat.

Per als pagesos era essencial l'elecció del rector que assumia la *cura animarum*, en tant que ocupava un lloc destacat en tots els aspectes de la vida rural. Per a obtenir el benefici de la cura d'ànimes calia ser clergue evidentment, major de 25 anys, i haver rebut els ordes majors. El rector quedava instituït en el benefici curat perpètuament i estava obligat a fer-hi residència personal. De tota manera, si més no a la baixa Edat Mitjana, el rector pot ser un personatge de l'alt clergat que ostenta, al costat d'un títol important, altres càrrecs, com el benefici curat d'una parròquia, de la qual és absent. Aquest personatge delega en comenda les seues funcions de curat a un vicari regent, que és qui exerceix la residència personal i el

servei a la parròquia. El benefici curat de l'església parroquial esdevé un objecte banal d'arrendament, negociat entre el rector i el vicari¹.

Algunes institucions assistien el rector. La *luminare*, per exemple, proporcionava cera i, per tant, llum, una llum al cap i a la fi tan íntimament associada amb la litúrgia, símbol de Crist, *lux vera* i porta del Paradís. Per la seua part, la *fabrica* s'encarregava de les despeses de mobiliari i vestimentes litúrgiques, com també del manteniment de l'edifici. A mesura que augmenten les necessitats s'hi perfila una organització, de manera que des del segle XII la fàbrica comença a disposar d'una estructura pròpia, confirmada el segle següent per una butlla d'Honorí III que li conferia una existència oficial, amb les seues tasques i ingressos propis i amb la gestió en mans laiques.

En teoria, el sacerdot era nomenat pel bisbe, però el bisbe no solia actuar sols ni lliurement. La reforma gregoriana havia lluitat contra la interferència dels laics en el reclutament dels pastors d'ànimes, per bé que no assolí suprimir-hi el patronat, és a dir, el dret del propietari d'una església, normalment un descendent del fundador, a designar-hi el rector, que d'aquesta forma es convertia en el seu «home».²

En la precària formació dels rectors, com també la freqüent pobresa material de les esglésies rurals, trobem la institució de visites pastorals per

¹ En general, sembla que el curat arrendador percep les rendes de la parròquia, mentre que el vicari arrendatari assumeix les càrregues fiscals (*onera*) a les esglésies diocesana i universal i rep com a remuneració un salari o una participació en les rendes del benefici, l'anomenada *portio congrua*. El resultat és una escissió radical entre un clergat rendista absent i un clergat arrendatari resident.

² Amb tot, en bona part d'Europa el patronat reculà a partir de mitjans del segle X, i alguns senyors restituïren les seues esglésies a les autoritats eclesiàstiques, però, com hem dit, no poques parròquies seguiren en mans de famílies nobles o, amb més freqüència, caigueren sota el control de capítols, monestirs o d'altres institucions religioses, no de la comunitat. Heus ací, per exemple, les xifres en percentatges de la diòcesi d'Amiens al segle XIII, presentades per Genicot:

Patronat	Església	Capella
<i>Bisbe</i>	17	21
<i>Catedral</i>	24	30
<i>Monestir</i>	53	17
<i>Senyor</i>	6	32

tal de verificar la salut espiritual i material de les parròquies. Des d'un bon començament la visita es presenta com un instrument d'afermament de la potestat episcopal al damunt de la diòcesi pròpia, encara que aquesta es veurà bastant debilitada amb l'emergència del feudalisme. En sintonia amb la reforma gregoriana s'inicia una lenta recuperació de l'autoritat episcopal en detriment de jurisdiccions alienes (sobretot la metropolitana i arxidiaconal, que s'havien fet amb bona part de les prerrogatives que abans havien correspost al bisbe, com ara el dret de visita).

El model ideal de visita als Països Catalans, definit pels formularis conservats, comprèn generalment dues parts diferenciades: la *visitatio rerum*, que té per objecte la inspecció dels edificis de culte i de l'equipament litúrgic, i la *visitatio hominum*, que pretén el coneixement de la condició moral dels parroquians i del seu clergat. Aquesta darrera inquisició se subdivideix al seu torn en dues parts: els *capitula contra clericos* o interrogatoris als veïns sobre la condició canònica, la moralitat i la formació dels clergues, i els *capitula contra laicos* o inquisicions prop dels clergues sobre la conducta, la moral i la pràctica religiosa dels laics. Per descomptat que la pràctica i les condicions en què es desenvolupa cada visita introdueix modificacions a aquest model, per bé que no substancials. El quadre que pinten les visites és alarmant: concubinatge, deficiències en el servei religiós, alienació de béns parroquials, jocs prohibits i pràctica de la usura són transgressions dels clergues que se solen repetir al llarg de l'itinerari dels visitadors; i al seu torn, concubinatge, fornicacions fora del matrimoni, adulteri, prostitució, matrimonis no solemnitzats, cònjuges que no cohabitaven, jocs, usura i blasfèmies, incompliment de la pràctica religiosa i del precepte pasqual testimonien les greus mancances dels parroquians.

No tot, de cap de les maneres, era negatiu en aquest microcosmos de la parròquia. Als darrers segles medievals observem com a través seu i les seues institucions s'expressa la solidaritat pagesa: la solidaritat dels vius

amb els difunts a través de múltiples formes de pietat que perseguïen ajudar les ànimes del purgatori a entrar al paradís; solidaritat de la comunitat envers els seus pobres, a qui es dóna ajudes puntuals per mitjà del «bací» o plat dels pobres, com així s'anomena a casa nostra; solidaritat de la comunitat amb les famílies més humils.

A partir sobretot dels segles XIII i XIV a les viles mercat es construïen hospitals de pobres. A part d'iniciatives privades, en general són obra dels consells municipals, amb la col·laboració del clergat local. Aquests hospitals rebien donacions piadoses dels veïns i ajudaven malalts, pobres, orfes i viatgers. Especial menció mereixen, pel que fa a les formes de la solidaritat col·lectiva, les confraries. En principi tingueren un paper social, sobretot en la cura de les malalts, els pobres, les viudes i els orfes, és a dir, un conjunt d'activitats que venien dictades bàsicament per la pietat. Però també proporcionaren ajudes econòmics als membres més desfavorits de la comunitat, a través per exemple de donatius, ajudes per a casaments i préstecs. De vegades també donaren suport moviments polítics, en particular els relacionats amb les cartes de franquícia. De tota manera la seua inspiració i intencions foren fonamentalment cristianes, en ser destinades a dur a terme en comú actes de devoció, especialment a promoure el culte a la Verge i, per damunt de tot, en una època atenta a la mort i als difunts, a assistir als vetlatoris, pagar funerals, organitzar seguicis funeraris i oir misses pels difunts. Al Forcall, municipi dels Ports, amb 330 focs cap a les darreries del segle XIV comptava amb cinc confraries.

L'església, doncs, acomplia diversos papers que conjuminaven problemes espirituals i mundans. Així, proporcionava la protecció de Déu, d'un sant patró, i dels sants especialitzats en combatre el diable i les forces naturals malignes. Quan l'amenaçava algun perill, la comunitat cercava protecció per a les persones, bestiar i béns al campanar o al cementeri. Un cànon del Concili Laterà prohibí emmagatzemar objectes profans en les

esglésies «excepte en cas d'atacs hostils, d'incendi sobtat i d'altres situacions d'emergència». Els mercats, els balls i les processons tenien lloc sovint al cementeri, i de vegades fins i tot dins l'església. L'església s'utilitzava, també, per a molts assumptes seculars. El consell assembleari de la comunitat podia reunir-se sota les voltes romàniques o gòtiques, perquè de fet era l'únic lloc ampli per donar-hi cabuda a tothom. Després de la missa dels diumenges, els pagesos hi escoltaven informacions de tota mena: estatuts promulgats pel tribunal; anuncis de torns d'inspecció de camins i valls, ordinacions, citacions al tribunal senyorial, etc.

L'església formulava i distribuïa benediccions per a totes les ocasions necessàries i, en fi, organitzava, si calia, processons per garantir la fertilitat dels camps i tot de misses, per què la missa era l'expressió més clara d'un conjunt de creences sobre l'eficàcia de l'oració i el ritual com a mitjans de dominació de l'entorn. En essència es tractava d'una transformació sorprenent: la del pa en Déu. A partir d'aquest punt, la missa obria el camí a d'altres idees sobre la forma en què el sobrenatural actuava el món que envoltava els fidels. Això esdevenia en tres àrees principals: persuasió perquè Déu fes benigna la naturalesa, oració per la salut dels homes i la solidaritat per a evitar les dissensions. Les misses votives, o misses d'intenció especial, permetien els fidels de pregar en favor de la pròpia supervivència. Hi havia misses «en època de terratrèmol», «en pro de la pluja», «per allunyar tempestes» o en «pro dels fruits de la terra». La missa normal, juntament amb aquestes misses especials, proporcionava mitjans per regular la imprevisible naturalesa. En segon lloc, en la missa hi havia oracions per la salvació de les persones, en particular dels difunts. I en tercer lloc, la missa, com hem dit, tractava de la pau i de l'amistat, a més d'haver-hi misses votives «per a la concòrdia dels fidels». En efecte, en les comunitats camperoles abundaven les ocasions de conflictes entre individus i famílies. Hi havia una absoluta necessitat d'eliminar-los, i el cristià-

nisme d'alguna manera contribuï a limitar-los. Els clergues eren plenament conscients del paper de la religió com a generadora de pau. Comptat i debatut, la missa catòlica era una contínua pregària de pau, amb oracions tan significatives com la de l'*Agnus Dei*...: «Anyell de Déu, que traus els pecats del món... dóna'ns la pau». La recerca de la pau que expressaven aquestes paraules es referia no sols al final de la guerra formal, sinó també a l'harmonia en la vida diària. Tot plegat feia que la missa tinguera un caràcter de ritus i pregària d'infinitos beneficis per a aconseguir fins essencialment temporals.

La mobilitat rural

Durant molt de temps la demografia medieval fou víctima, si més no per al món rural, del miratge de la societat immòbil. Tot un conjunt de pautes i constriccions col·lectives, de pors envers el desconegut, de limitacions econòmiques, de precarietat de mitjans per al transport i la circulació i, per damunt de tot, de coercions feudals lligaven la persona al lloc des del moment de nàixer. Les cases, les terres, els béns, les amistats i els odis locals es transmetien de pares a fills.

Aquest immobilisme presidia al cap i a la fi els valors socials i el seu reflex es materialitzava en l'absència generalitzada de desplaçaments. Tothom no sols havia de romandre en l'*ordo* al qual pertanyia, sinó també en el mateix lloc de sempre: la fixació social i l'adscripció al sòl de naixença actuaven mancomunadament contra la doble mobilitat, geogràfica i social. Tampoc no hi hauria rivalitats mentre els homes i les dones es mantingueren en el racó de món que els havia tocat. Per aquesta raó els moviments, sempre excepcionals, es contemplaven dins d'una programació i unes normes consensuades, avalades per la tradició y fins regulades per la llei. Les mateixes peregrinacions eren una ocasió per a l'eixida, però al romer se li demanava la seua tornada perquè la comunitat poguera gaudir també dels beneficis espirituals aconseguits. També retornaven els guerres de les seues expedicions, els croats de Terra Santa i els mercaders de les seues navegacions. Res no suscitava tant recel com el viatger anònim, sense crèdits familiars. Els que pul·lulaven arreu eren els rodamóns, les prostitutes, els malfactors i la gent «vagarosa», terme que apareix de vegades en la narrativa clàssica catalana; i també el jueu, l'*homo viator* per excel·lència. Les masses només sembla que es posaven en marxa quan s'obrien nous fronts de colonització i les ciutats es convertien en refugi de serfs fugitius. Però ni tan sols en aquests casos, almenys a partir de l'any mil, el trànsit era purament espontani, perquè es vehiculava a través de les

cèl·lules bàsiques de la societat contemporània: la parròquia, la confraria, l'ofici i el senyoriu.

Aquesta presumpció d'estabilitat de les poblacions medievals s'aplicà amb major èmfasi encara sobre el camperolat. El seu horitzó no era més que el del terme local, ben delimitat per mollons i per la jurisdicció senyorial. No tenia sentit posar terra per mig perquè allà on anara el pagès hi trobaria idèntiques o pitjor condicions. El paradigma del llaurador presoner d'una geografia invariable és el del serf de la gleba, condemnat de per via a una existència miserable en l'àmbit acotat del poble.

Per sort, la imatge d'un món rural immòbil, tancat en si mateix, ha anat retrocedint a poc a poc davant una realitat més oberta, més canviant i en constant transformació. En efecte, sota les permanències tècniques i les repeticions del cicle agrari, podem detectar la palpitació d'un món en transformació permanent, el comportament demogràfic del qual es regia per un dinamisme extraordinari. El recurs a noves fonts documentals, com també al registre arqueològic, més pròxim a la realitat material i quotidiana de les poblacions rurals, ha permès il·luminar el formidable moviment que protagonitza el camp en l'Occident europeu.

Charles Higounet, mitjançant l'ús de la toponomàstica i l'antroponomàstica de les regions occitanes, ja qüestionava fa més de cinquanta anys la imatge de la immobilitat del camperolat, el que més tard confirmarien d'altres recerques regionals i locals. L'anàlisi de l'antroponímia cadastral de ciutats com Albi i Perigús permetré radiografiar fets sorprenents: la desaparició de percentatges alts de la població local, que en algunes ocasions significaven vuit de cada deu famílies— i la seua substitució per immigrants recentment instal·lats. El mateix fenomen documentarà Antoni Furió més al sud. En la petita comunitat camperola de Sueca els padrons de riquesa reflecteixen una gran estabilitat de la població entre 1453 i 1510, entorn dels dos-cents focs i d'un centenar de llinatges o cognoms familiars,

però l'estabilitat és sols aparent perquè més de la meitat dels llinatges es renovaran al llarg del període.

Europa, per tant, un era un territori immens en moviment, i els camperols hi participaven de ple, tant en itineraris de llarg abast, els de major projecció documental, sobretot quan s'emmarcaven en grans processos de repoblació, com en desplaçaments de curt radi, menys visibles que els anteriors, en respondre a les estratègies i vicissituds de les famílies, determinades en gran part per una necessitat impossible de satisfer dins de quadre local. La fam, o la previsió de fam, és el motiu fonamental que precipita les eixides, ara i sempre, però no l'únic.

Així, doncs, dos tipus de moviment distingim: els de llarg recorregut i els de més curta distància. El País Valencià i tota la Corona d'Aragó reflecteixen a la perfecció aquests dos tipus de moviment: els de llarg recorregut i els de més curta distància. Per una part, la colonització cristiana-feudal subsegüent a la conquesta del segle XIII, amb l'arribada i l'establiment d'un nombre important de famílies procedents de Catalunya i Aragó i altres països de l'Europa feudal, en un procés de substitució de la població –els andalusins pels colons cristians– que introduí i afermà un nou ordre social. Un moviment que no va concloure amb la fi del procés, cap als primers anys del segle XIV i després del sotmetiment definitiu de la població musulmana, sinó que es mantingué en les dècades i encara centúries següents amb l'afluència continuada de nous immigrants. Per altra part, els desplaçaments més curts, d'un lloc a altre i del camp a la ciutat. Lluny de la imatge de col·lectivitats tancades, autàrquiques i endogàmiques, les comunitats se'ns presenten obertes, amb forts lligams exogàmics i una altra i contínua renovació de les famílies i llinatges que les componien.

Les fonts fiscals mostren que les famílies romanen poc temps al lloc. Les particions de béns, junt amb les pressions del mercat, impulsen proces-

sos d'ampliació o reducció de les explotacions. La selecció és implacable ja als primers compassos de la colonització i se salda al preu d'escissions familiars i d'eixides cap a llocs tan llunyans que impliquen l'oblit ràpid dels vincles comuns de sang. Deu anys de residència contínua sembla tota un eternitat. És el termini que generalment exigeixen a tot nou poblador, i, tanmateix, no sempre es complia, el que significava la pèrdua de la casa i les terres concedides. El fet d'arrelar durant períodes superiors infon una mena de prestigi en el si de la comunitat camperola. Això no obstant, ni el patrimoni ni l'exercici del poder local bastaven per a rebutjar l'emigració. Les elits també es movien com la resta, tot i que més espaiadament.

Si els grans itineraris seguien generalment un trajecte nord-suc, els de curta distància es dirigien en totes direccions, sobretot el de viles i ciutats. Els documents, en particular les fonts fiscals i els registres judicials, mostren no sols la intensitat del fenomen migratori, les contínues arribades i eixides, els trànsits provisionals o definitius, sinó també l'existència d'etapes intermèdies, d'estacions de pas cap a destinacions més atractives.

L'espectacular augment demogràfic de les capitals europees és fruit de la combinació del creixement natural i de successives onades d'immigrants. Una part considerable dels desplaçats constituïen una població flotant, no registrada per les fonts, nodrida en gran mesura per homes i dones al marge de les estructures bàsiques de la societat. Sense famílies, sense domicili fix, sense treball, es traslladaven d'un lloc a altres, els uns atrets per les majors expectatives laborals que ofería una gran ciutat i els altres després d'haver creuat ja els límits de la llei.

Un contingent important dels immigrants l'integraven els pagesos desarrelats, els joves que no podien ser mantinguts ni col·locats laboralment per les seues famílies, a la recerca d'un treball estable. La seua inserció en els marcs de la sociabilitat urbana es vehiculava a través de contractes d'«afermament» i d'aprenentatge, amb el suport sovint de

parents o veïns ja instal·lats. La necessitat, la fam, la manca de treball, forçaven l'eixida de la llar dels més joves d'ambdós sexes. L'ocupació laboral i el matrimoni eren dos dels principals motors de la mobilitat rural i, alhora, dos factors de reintegració, de reinserció dels immigrants en les unitats d'enquadrament social. Igualment, els desplaçaments de curta distància responien a la dinàmica de la petita explotació. Els pagesos venien els seus excedents, comproven productes que necessitaven i, a tal efecte, havien de traslladar-se fins als mercats urbans en trajectes d'anada i tornada que podien recórrer en un sol dia. Les notaries i les corts locals registren anualment milers de transaccions i permeten reconstruir la geografia d'aquesta intensa circulació quotidiana entorn dels petits burgs rurals, les agrocitats que vertebraven l'Occident europeu de nord a sud i d'est a oest.

Les ciutats, en particular les capitals regionals, exercien una gran atracció sobre les elits rurals. Allí culminaven el seu ascens econòmic i social i els obria noves i més àmplies expectatives de negoci, a més de millors perspectives per a les futures generacions. Els senyors mai no pogueren frenar aquest moviment, i tant per vies legals com per vies clandestines, el pagès, del més pobre al més ric, quan ho cregué convenient optà per abandonar el poble, la parròquia i el senyoriu per a emigrar cap a altres bandes.

Així, doncs, la mobilitat rural no sols remet a la demografia històrica sinó també a la història social i a la història agrària. Els desplaçaments s'insereixen en les condicions socials en què les famílies i els individus despleguen les seues estratègies per a sobreviure, en l'autoconsum i el mercat, en la recerca de seguretat, habilitada pel treball i el matrimoni, en la pressió fiscal, en l'endeutament o en el deteriorament del cicle agrícola.

Famílies

El matrimoni entre camperols durant tot l'Edat Mitjana és el resultat d'un càlcul de conveniència, generalment recíproca, del qual tampoc no es pot excloure en alguns casos el sentiment. Però amb els documents a la mà és l'aspecte jurídic-financer el que hi predomina. Amb el casament dels fills, arribava l'hora de doloroses amputacions o segregacions del patrimoni reunit al llarg d'un períple de treballs i renúncies. No es podien, per consegüent, prendre decisions a la lleugera. I si el matrimoni apareix com una de les accions econòmiques de les més importants en l'arc de la vida dels pagesos, també el dot de les dones cobra un relleu decisiu en les estratègies econòmiques i d'aliança de les famílies, tant que la dona que no posseïa dot sembla que no tenia cap possibilitat de casar-se.

Al cap i a la fi era just amb un acte formal davant el notari que cada família començava la seua pròpia singladura. Abans han hagut llargues i costoses negociacions, gairebé sempre silenciades per les fonts, entre les dues famílies dels futurs esposos, preocupada l'una que el patrimoni familiar no resultara greument tocat per la suma que calia pagar, i l'altra per contra perquè l'inicial aportació dotal servís per sostenir la nova parella. Amb la proverbial desconfiança pagesa s'haurà molt reflexionat amb qui emparentar, a quin preu, amb quines perspectives.

Independentment del nivell de riquesa, l'àmbit de decisió per formalitzar un matrimoni transcendia, doncs, el dels dos joves. La família sencera i sovint amics i coneguts s'hi afegien a la tasca. Al medi rural, com a l'urbà, també hi havia especialistes, «matrimoniers», que acostaven posicions, convencien les parts, lubricaven les aliances. L'èxit dels tractes, silenciats per les fonts, mai no estava garantit. En el centre de les negociacions se situava el dot, els béns que havia d'aportar la futura esposa, correspost amb la meitat exacta del seu import per part del futur espòs i consignada en l'esponsalici o *donatio propter nuptias*. Ací rau justament la

dificultat, en fixar el capital aportat per la dona, fet que remarca la importància del dot en les estratègies econòmiques i els ressorts d'aliança de les famílies pageses. La impossibilitat de reunir-lo derivava en el trencament de no pocs compromisos, de les esposalles signades davant el notari. Reconeixements de deutes posteriors proven també la celebració de noces sense haver liquidat tota o una part de la xifra pactada.

Si bé el règim del dot i el creix era el més habitual, al País Valencià el matrimoni podia acollir-se també al de «germania» o «fraternitat». En aquest cas, la dona tenia dret a la meitat dels béns –no solament del dot–, tant dels que havia dut inicialment com dels que la parella havia anat acumulant al llarg de la singladura nupcial. Això vol dir que a la mort d'un dels cònjuges, l'altre disposava lliurement de la seua part. La germania va ser utilitzada preferentment per les primeres generacions de colonitzadors, quan la fortalesa econòmica de les famílies era més peremptòria i la dona, de fet, es constituïa en el millor soci d'aquestes petites empreses, obligatòriament solidàries, en subscriure el cinquanta per cent exacte del capital que les sostenien i actuar així associada al marit en tota mena d'operacions i inversions. Però la germania continuà utilitzant-se en les comarques meridionals valencianes durant tota la tardor medieval, potser com un tret singular en relació a la resta del país.

L'import del dot era força variat i depenia de la fortuna dels promesos, però la imatge dominant ve presidida per la restricció de béns abocats als dots i les donacions maritals. Aquesta exigüitat apareix no com una prova de l'escàs pes atribuït al dot, sinó com un segur símptoma de les precàries condicions materials de vida dels camperols. Mazzi i Raveggi han avaluat el valor mitjà del dot a la Toscana del Quatrecentes en 180 lires (lires de 20 sous), que correspondrien a la retribució de 360 jornades de treball, segons un sou mitjà de 10 sous el jornal, és a dir, molt més del que un pagès podia guanyar en el curs d'una efectiva anyada agrícola, amb un

mínim oscil·lant sobre 70 lires i un màxim de 150 florins (entre 75 i 95 lires). A la Valldigna tardomedieval els camperols cristians casaven les filles amb uns 670 sous mitjana, que en termes de treball equivalien a 335 dies pagats a 2 sous, o 17 cafissos de forment, a un preu freqüent de mercat de 40 sous, mentre que els camperols musulmans gairebé doblaven la suma amb 1.240 sous. Però el dot degué haver conegut una lenta progressió des de l'any Mil, o si més no així ho suggereixen els del Maresme del segle XIII, que se situaven entorn dels 500 sous. El Gironès, entre 1268 i 1348, marca així mateix la tendència alcista, cosa que es manifesta també en el valor i la qualitat dels béns mobles, les robes i els vestits que integren la *camera* de les nòvies, amb la presència notable de productes de la draperia internacional, com ara túniques de les fires de Sant Dionís i de París. Els dots pagats al Vallès entre la pagesia mitjana i benestant confirmen l'escalada contínua, ja que passen dels 600 sous al segle XII, a gairebé 800 al XIII, entorn dels 1.000 al XV, i als 1.500 cap al segle XVI. No té res d'estrany que en un medi rural moltes cartes dotals contemplaren la inclusió d'animals, llits, draps o qualsevol altre bé útil per a la casa, que, no cal dir-ho, es tenien en compte en la valoració global. La jove esposa hi afegia el seu aixovar, integrat més que res per parament de llit, roba i joies.

A la llum d'aquestes dades s'entén millor els tractes complexos. No són estranyes solucions ben imaginatives, com la de si cada família disposava respectivament d'una filla i un fill en edat nupcial, es decidida un doble matrimoni establint equànimement que entre ambdós l'import dotal fos d'igual consistència i organitzant matrimonis simultanis: el problema es resolvia i el capital de cada una quedava intacte. En altres ocasions es tractava d'ajornar el pagament del dot durant un cert temps, però en una societat en què ben bé se sabia com els deutes tendien a esdevenir crònics no se celebrava el matrimoni fins que la xifra no era pagada, o almenys s'hi donaven garanties suficients; establert l'import hom esperava que els

parents de l'esposa reuniren la suma o almenys una part, i mentrestant la noia, amb més o menys ansietat, continuava a viure sota el sostre patern. Una vegada, doncs, complit els requisits del dot es procedia a oir la missa nupcial, que solemnement els declarava marit i muller. Al dot i a la donació nupcial podia afegir-se una *donatio inter vivos*, és a dir, una anticipació de l'herència, per la qual el pare o la mare es desprenien de béns a favor dels fills.

Per bé que no es descarten bodes entre camperols de distintes contrades, la proximitat geogràfica i sobretot l'àmbit local és el dominant: al Llenguadoc, al comtat d'Essex, a la Toscana, als Països Catalans, allà on s'han fet estudis microhistòrics. Per a aquell qui habitava en una parròquia rural aïllada o de reduïda població, i per tant sovint incapaç de trobar solució matrimonial *in loco*, a banda els lligams de consanguinitat que ho entrebancaven encara més, la tria s'esdevenia sovint sobre les parròquies limítrofes o no gaire distants. Convinents elements convidaven, tenint-ne la possibilitat, a una relativa estabilitat geogràfica, com ara el coneixement del medi, del clima i dels costums de la terra, sense que tampoc es menysprearen aspectes com l'amistat i la solidaritat, i les dificultats intrínseques a qualsevol desplaçament.

En principi tota nova parella hauria d'haver-se anat a viure en una casa pròpia, però no sempre era així. Alçar-ne una de nova i moblar-la sempre era costós. Molts senyors, amb la proverbial generositat calculada que els caracteritzava, ajudaven els seus pagesos a edificar la casa mitjançant el donatiu de materials, com ara teules, o de préstecs pràcticament a fons perdut. Tant com la despesa certament elevada, però, l'establiment autònom o la residència compartida amb els progenitors depenia de les conjuntures i les variadíssimes històries familiars. Als territoris del mas no hi havia ambigüitats possibles: l'hereu o la pubilla per força s'hi quedaven,

però els pares, previsors, sovint pactaven amb ells la vellesa, des de la retenció d'uns béns propis fins a la reserva d'un espai propi dins la casa.

Davant una petita explotació inicial insuficient, els fills podien establir lligams de col·laboració amb els pares. Les fonts rarament ho palesen, tot i que pocs però convincents testimonis indirectes ho insinuen. En casos d'integració, els progenitors eren els que manaven i establien les directrius bàsiques de funcionament de l'explotació, mentre aquests conservaven les forces i sobretot retenien els béns, o la possibilitat de retenir-los; en terres del mas, podien privar l'hereu temporalment d'una part de l'herència en cas de fortes desavinences. Tant si el fill restava a casa com no, les informacions revelades pels capbreus, els censos i els padrons de riquesa no sempre s'acorden amb la realitat. Hi havia joves casats que, a tenor dels seus béns immobles, caldria arreglar-los dins les files dels més pobres de la comunitat. Eventualitat que no és més que un miratge, perquè aquests eren fills dels més rics, però dependents per complet de l'explotació paterna i en l'expectativa de futurs hereus universals, encara que també en una situació de provisionalitat que fàcilment podia derivar en discòrdies i ruptures domèstiques. Les donacions *inter vivos* corregien progressivament les subordinacions. Sens dubte hi havia pares obstinats, que retenien el gros del patrimoni fins als últims dies; d'altres, potser la majoria, els càlculs del rendiment i la prudència davant una malaltia, la vellesa o la possibilitat d'una mort sobtada aconsellaven deixar en mans dels fills el bestiar i les terres.

L'arribada de la progenitura generava nous problemes. Llevat dels cercles més benestants, la riquesa domèstica no permetia gaires alegries i prompte els nous pares s'havien de plantejar de buscar una ocupació als fills. El més sorprenent era que això és produïa durant la infantesa. El pare i la mare es desembarassaven d'un fill o una filla sense cap escrúpol o desassossec. Els xiquets solien eixir de la llar per mitjà de contractes

d'«afermament» o d'aprenentatge, l'objectiu del qual era aprendre un ofici; les xiques per un contracte de servei domèstic. En les explotacions camperoles feien sobretot de pastorets, per bé que no es tardava a reclamar-los faenes més dures. Per a les xiques, la marxa suposava alliberar una càrrega a la família biològica, alhora que el servei domèstic apareixia com el millor procediment per a reunir el dot, minso en relació al temps de treball. Però amb ell, entre els 18 i els 20 anys, l'edat usual de conclusió del contracte, es presentaven al mercat matrimonial amb les millors opcions per acabar amb aquella llarga i penosa etapa de provisionalitat des que el pare i la mare es van desentendre de la seua criança.

La incorporació de força de treball en funció de peremptòries necessitats, impossibles de cobrir pel propi nucli familiar, es veu millor encara en la parella d'ancians sense descendència, la qual acudia a la fórmula dels afillaments de fadrins i fadrines tirar endavant la casa i les tasques dels camps i del bestiar. Sempre que es produïa en l'àmbit de la pròpia comunitat camperola, l'entrada en les llars dels veïns benestants, també en les dels mitjans, alleugeria la càrrega de les dels humils i en certa manera també contribuïa a un major equilibri entre els recursos i el nombre de famílies.

En la pràctica, doncs, la família pagesa funcionava com una petita empresa, a la manera dels artesans. La solidesa del vincle conjugal era imprescindible per reeixir en tots i qualsevol problemes que plantejava el dia a dia rural. Per aquesta raó la dona es constituïa com el millor aliat del marit. Participava en operacions econòmiques que interessaven la casa, treballava a voltes pel seu compte i, si el matrimoni havia funcionat, mútuament es nomenaven hereus en nom dels fills menors d'edat i per casar. En ser el dot intocable i tenir prelación per damunt de possibles creditors, l'esposa preservava un nucli de béns per al sosteniment familiar.

Aquesta, per altra part, no dubtava de presentar-se a la cort local per reclamar-ne la devolució en cas de mala administració del marit.

El paper transcendental de la dona en la navegació econòmica conjugal contrasta, tanmateix, amb la seua situació afectiva. La subordinació als dictaris de l'espòs provenia d'un sistema de valors profundament misogin, se sustentava en les opinions dels moralistes i la refermava la llei en contemplar-la, la dona, com una criatura dèbil i menor d'edat. Les discussions, les baralles, les pallisses emergien en les denúncies amb una assiduitat alarmant. A causa dels maltractaments reiterats, dels quals se'n derivaren morts i tot, les més valentes posaven terra pel mig i abandonaven el marit, un recurs molt més fàcil si no hi havia descendència pel mig. Si succeïa així, marxava amb el seu dot. Cal contemplar-ho com solucions desesperades i transitòries. Comptat i debatut, no es concebia la dona sense cap referent masculí. Viure soles, en una situació ambigua, significava ser blanc de les depredacions sexuals dels mascles joves i caure aviat en la més crua pobresa.

Això ho sabien millor que ningú les viudes, les que per raó de l'edat ja no havien pogut tornar-se a casar. Si l'alt nombre de parts d'una dona constituïa una de les més freqüents causes de mort prematura, la diferència d'edat entre marit i muller feia de la viudetat una situació probable, i en moltes ocasions la dona tenia al davant seu encara un llarg període de vida. A la viuda se li reconeixia el dret de romandre junt amb els seus fills, com a hereus del seu pare, els quals tenien l'obligació d'atendre les seues necessitats. No l'esperava una vida fàcil, tanmateix. De la segona autoritat indiscutible en el si familiar mentre vivia el marit, passa ara a un paper i funció subordinats, la situació de la qual va agreujant-se amb la vellesa i les malalties. En alguna cort valenciana del justícia hem vist viudes queixar-se amargament dels seus fills i de les seues nores. Podia també escollir de viure autònomament, si disposava de suficients recursos, i també de

retornar a la família originària. I encara, en presència de fills de menor edat, podia haver estat nomenada pel seu marit tutora i curadora dels béns fins que arribaren a la majoria d'edat o contragueren matrimoni. Els balanços fiscals, les relacions de la propietat, les situen a la cua de la riquesa local. La solidaritat comunal i la pràctica de la caritat les salvava de la fam. Cas a part era el de viudes benestants, les quals gaudien ara d'una autonomia i una responsabilitat impensables mentre romanien l'ombra dels marits. Dirigien la petita explotació, contractaven jornalers, mossos i criades, se servien de procuradors i advocats, exercien de tutores, participaven en el crèdit més com a prestadores que com a manllevadores. Però també elles, a les portes de la vellesa, demanaven als fills, parents o afillats que les reberen a canvi, per descomptat, de substanciosos béns, començant pels de la casa on residien.

Res tan variable, doncs, com la singladura d'una família. Ara bé, per sobre del grau de particularitat extrema hi ha un tret que les homologa: la seua extremada elasticitat i la capacitat per adequar-se a les conjuntures i al mateix cicle domèstic marcat pel naixement de la progenitura, la progressiva incorporació d'aquesta als mercats de treball i matrimonial, l'evolució del patrimoni i la mort dels progenitors. Més enllà, doncs, de pensar en la rigidesa dels consums i de les estratègies inversores, totes dues varien sensiblement d'acord amb els canvis interns, fins al punt que aquests canvis no poques vegades els empeny la percaça conscient de millorar el tenor de vida i disposar de més recursos. En última instància el consum familiar guardava una relació estreta amb el nombre de residents. La prodigalitat generativa era un luxe fonamentalment dels rics, mentre que la majoria de les parelles s'acontentaren amb un i dos fills tan sols.

Les solidaritats col·lectives

Els pagesos de l'edat mitjana, com la resta de classes socials, no disposaven d'una «cobertura social» en el destret, la malaltia o la vellesa. Es tracta de drets conquerits per les societats modernes. El futur devien albirar-lo sovint com una amenaça, des d'un present vacil·lant i inestable. Ja és prou simptomàtic que un dels temes assidus de la literatura, i de forta penetració popular, siga el de la roda de la fortuna, cristal·litzat en els mateixos testaments que confegeixen a les envistes de la mort. Perquè ja no es tracta del teló de fons de la guerra, de la carestia o de l'epidèmia, fenòmens intermitents, gairebé endèmics, una vegada traspasat el llindar del segle XIV, sinó del dia a dia de la família pagesa i de les vicissituds de la seua explotació. Per esquivar les contrarietats que es presentaven en forma de deutes, malalties, multes, condemnes o collites desastroses, el pagès necessitava dels altres. Certament la seua conducta es caracteritzava per un ferotge individualisme, exacerbant en un medi amarg, sovint inclement i de vegades teixit d'hostilitats. Les accions que emprenia, en conseqüència, es trobaven a mig camí de l'audàcia i la cautela, sospesades en l'interior de la casa entre el marit i la muller i potser ni això: per un cantó el marit i per un altre la muller, com revelen transaccions econòmiques, processos judicials i clàusules testamentàries, que fan d'ells, de vegades, éssers mútuament estranys.

Però l'individualisme del seu procedir es fonia en les pautes col·lectives de la comunitat camperola. La pagesa és per damunt de tot una societat coral, d'actituds que impliquen a tothom i que es manifesten tant en el treball com en la festa, tant en l'alegria com en el dol. Eren poques les famílies que vivien sense gaires angoixes econòmiques. Menaven grans explotacions, encara que podia ser que obtingueren més beneficis dels negocis en què s'implicaven, estaven pròxims als senyors i dirigien políticament la comunitat. Les cases que els aixoplugaven eren grans, ben

moblades, amb detalls fins i tot de petites concessions al luxe, i els seus cellers i graners contenien suficients reserves com per a no patir gana al llarg de l'any. A la gran majoria, tanmateix, els resultava bastant difícil equilibrar ingressos i despeses, perquè les seues explotacions de tan menudes no els ho permetien, i els membres de la família es veien obligats a buscar treball per al sosteniment de la casa. Qualsevol imprevist els podia fer relliscar cap a la pobresa més cruel. Amb tot, encara hi havia el graó més baix dels jornalers, aquells que ja no tenien ni un sol tros de terra i malvivien llogant-se d'amo en amo i de poble en poble. Sense les solidaritats col·lectives la fam haguera devorat a molts.

Per tal de concretar la manera com els camperols desplegaren un conjunt de ressorts destinats al subministrament d'ajuda, ens centrarem al País Valencià. Com a societat de conquesta que és, de gents i famílies que arribaven de tot arreu de Catalunya i Aragó i sense lligams previs de coneixença per tant, els mecanismes de suport s'hagueren d'engegar de seguida que els colonitzadors hi arrelaren. Els primers provenien dels que era capaç de segregar la família, en forma de protecció i auxili dels seus membres. El pas decisiu ve de la mà de les institucions comunitàries, amb la creació a instàncies col·lectives o privades d'almoines i confraries, i en alguns casos fins i tot d'hospitals. La cronologia del naixement i desenvolupament d'aquestes fundacions roman en l'obscuritat, però a final del segle XIV i durant tot el segle XV la vigoria que exhibeixen i els serveis prestats suggereixen en molts casos una llarga tradició, que probablement entronca amb els sistemes de previsió i ajuda dels països d'origen dels primers colonitzadors, sobretot de Catalunya.

Les fonts són escasses. De les comptabilitats de les confraries, els hospitals i les almoines a penes resten alguns pocs exercicis, però en cap cas sèries llargues i contínues amb què mesurar el moviment solidari. Els protocols notariais, a través per damunt de tot dels testaments, proveeixen

bones informacions, si bé la dispersió geogràfica arreu del País Valencià i cronològica durant la tardor medieval s'imposa a la concentració i després de recerques exhaustives. Pel volum de testimonis conservats, sembla que fou al nord del País Valencià –els Ports, el Maestrat i l'Alcalatén– on més abundaren les fundacions privades d'almoines, que completaren els serveis oferts per hospitals i confraries, tot construint una xarxa sòlida i estable, per bé que encara som lluny de perfilar-ne la dimensió exacta.

Pertot arreu d'Occident germinà l'ajuda institucionalitzada, programada i regulada, i això ja des del segle XII almenys, quan els laics prengueren consciència de la veritable dimensió de la pobresa i dels pobres, fenomen que donà lloc a una autèntica «revolució de la caritat» i que es materialitzà en un programa de set obres de misericòrdia: *vestire nudos, potare sitientes, exurientes pascere, liberare captivos, aegros curare, hospitio escipere advenas, sepelire mortuos*. Aquesta ajuda col·lectiva es constituí en un dels eixos vertebradors de la comunitats camperoles i en un dels ressorts més eficaços de la seua solidesa interna. Per descomptat, les institucions locals caritatives, d'inspiració cristiana, no resolien els problemes. No els podien resoldre perquè qualsevol solució passava per un daltabaix radical del funcionament del sistema social. Més encara, tots els engranatges assistencials sancionaven els principis bàsics d'aquest sistema. Però, per als homes i les dones que aconseguiren intermitentment almoines, un sostre transitori, un tros de pa, unes monedes o una peça de roba per al dot de les filles, és a dir, un socors eventual, pogueren servir alleugerir les seues tribulacions.

Una d'aquestes institucions foren les confraries. Certament no conegueren la mateixa difusió extraordinària que en la ciutat, però no deixaren tampoc d'arrelar al camp i així estendre els seus serveis de protecció i assistència en la dissort. Probablement, agruparen la majoria dels habitants de cada lloc perquè, sovint, no eren sinó la forma

institucionalitzada i cristianitzada de la comunitat tradicional, en el sentit que reforçaven les àmplies solidaritats familiars i identitats laborals ja existents. Sobretot prestaven el socors espiritual i material imprescindible en les malalties i les hores postremes de la mort. Les famílies desestructurades, les viudes, els vells solitaris i invàlids eren els qui més havien d'agrair l'auxili dels confreres.

Les ordenances de les confraries no es quedaven en una simple prosa retòrica de bones intencions. Aquestes institucions passaven a l'acció, i per a aconseguir els seus objectius disposaven d'una sòlida organització interna i d'un capital que es nodria de les donacions, les almoines i els propis béns, integrats per terres, cases i censals. Amb aquests fons podien en alguns casos fins i tot facilitar ajudes apressants, al marge de la programació anual.

Amb tot, un dels fenòmens més interessants des del punt del vista assistencial és la constitució d'almoines. A diferència de les confraries, aquestes es creaven a títol privat i individual —o limitat a la parella matrimonial— i s'inscriuen en les coordenades de la pietat i la caritat cristianes que recorren de dalt a baix els segles medievals. Laics, però també eclesiàstics, en vespres de la mort destinaven una suma de diners, variable segons la fortuna, a fundacions assistencials. Confiaven així guanyar-se la vida eterna, però gràcies a aquestes inversions espirituals parents, veïns i forasters cobrien necessitats urgents. Foren les comarques del nord del País Valencià on la xarxa d'almoines es difongué amb més intensitat. Eren terres abruptes, de secà i d'agricultura d'escassos rendiments, però d'un fort desenvolupament de la ramaderia connectada a la petita transhumància ovina; les viles i les aldees s'escampaven per amplis termes, esquixats per una densa geografia de masos. La necessitat cooperativa es materialitzà en el naixement d'associacions ramaderes, com el Lligallo de Morella, però les desbordà cap a les almoines de socors i

ajuda col·lectiva. D'altres almoines eren molt més humils i de cap de les maneres podien atènyer aquestes xifres. Però com que no era preceptiu un capital elevat de partida, les portes quedaren obertes a particulars no enquadrats necessàriament entre les elits locals i, per tant, a l'extensió de la xarxa assistencial.

Hi ha almoines, com la de Pere Gavaldà de Vilafranca, que anaren dirigides exclusivament a membres de la família o parentela. El 9 de febrer de 1411, malalt al llit al seu propi mas en terme de Vilafranca, per remei de la seua ànima i dels seus parents, declara al seu testament que *instituto, ordino et doto et de bonis meis fieri volo et mando quandam elemosinam perpetualem ad misas celebrandas, orfanos maritandas et scolares orfanos ad discendum de meo genere*. Com a capital llega un cafís de forment censal sobre la meitat d'aquest mas que, per indivís, posseeix amb la seua dona. Mig cafís seria per a celebrar misses en l'església d'Ares i l'altre mig per a casar òrfenes i ensenyar escolars de la seua parentela.

Junt amb les confraries i les almoines, cal no desestimar el paper de les donacions efectuades per via testamentària. En aquest sentit, la comunitat camperola, el poble sencer, es mostrava com un ens solidari que desplejava aquestes mateixes funcions que la família no feia o no podia, i encara n'hi afegia d'altres més. Els veïns i els parents havien d'esperar impacientment l'obertura dels testaments dels rics, i de les riques, del lloc. Ben mirat, la mort dels notables era una ocasió per al retrobament comunitari. Ells i elles ho havien preparat tot perquè el seu record perdurara a través de misses, aniversaris, fundacions, donacions piadoses i repartiment d'almoines a les parròquies, els hospitals i les confraries. El dia del soterrar, i de vegades en alguna altra dada assenyalada, es preparava un bon dinar que encara feia més intensa i sentida la presència del difunt.

El enorme nombre de llegats adverteixen que la invocació tan sols de factors econòmics per a explicar la propagació de la xarxa de solidaritat

pecaria d'insuficient, perquè menysvaloraria la profunda sociabilitat agrària, que inclou afectes i desavinences. La vida rural abastava diversos camps d'acció que, inexorablement, reclamaven la reciprocitat de contactes entre el cercle domèstic restringit, el difús grup de la parentela i la comunitat camperola. Els pagesos, en efecte, es feien mútuament caplleutes personals, caplleutes de béns, fermances, tutories i curadories, participaven com a testimonis en processos civils i criminals i assumien procuradories i marmessories. El desplegament d'aquest suports, pel seu caràcter espontani i molt menys codificats i meditats que les estratègies matrimonials i hereditàries i per no estar exempts d'obligacions específiques i riscos econòmics, mesura l'impacte real de les solidaritats familiars i veïnals.

Les responsabilitats i les càrregues que se'n derivaven, expliquen reticències, i fins i tot el rebuig declarat, a exercir tasques com tutories i curadories d'orfes, menors d'edat, vells i discapacitats mentals quan derivaven d'un manament de la cort local. Els tutors, a més, havien de presentar els comptes de la seua administració, un niu de problemes i malentesos que podien acabar en una roda de compareixences judicials i plets que segrestaven al pagès temps per a atendre l'explotació. La tasca exigia una anotació detallada de les despeses i dels ingressos, que sovint s'allargaven durant diversos anys fins. Quan hi havia raons fonamentades per a la renúncia, el justícia l'acceptava, però de seguida calia nomenar un nou tutor, el qual s'afanyava examinar els comptes del seu antecessor.

Tothom era conscient que les institucions comunitàries, en rebaixar els estralls de la pobresa, contribuïen a la pau i a l'harmonia local. Davant qualsevol eventualitat que en dificultava el bon funcionament d'aquestes, els prohoms intervenien de seguida com a suports fonamentals de l'ordre social. Les confraries, les almoines i els hospitals no remeiaven la pobresa en el camp, però almenys l'emascaraven amb les seues intermitents i puntuals accions. Les solidaritats col·lectives, doncs, salvaren puntualment

els més humils en proporcionar-los un auxili transitori, i rebaixaren les tensions que altrament hagueren pogut esclatar en reivindicacions perilloses. L'ordre social n'eixí reforçat, els referents comunitaris també, i el pagès d'aquesta manera tingué accés a un conjunt d'articles i aliments imprescindibles per tal de no sucumbir a la fam.

L'organització comunal

Durant els segles XI i XII en el si de les comunitats apareixen formes d'organització que precedeixen els municipis. Es tracta d'assemblees de veïns i elecció de síndics de representants per a resoldre qüestions puntuals d'interès comú. No és, però, fins al segle XIII, en el moment culminant del creixement econòmic i expansió territorial europeus, quan apareixen pròpiament els règims municipals. Les primeres comunitats en prendre aquesta forma institucional són les urbanes, aquelles que concentren un major nombre de pobladors i els homes dels oficis i el comerç hi predominen. El moviment «municipalista», en efecte, comença en les ciutats, en particulars en les del rei, però aviat també s'eixampla cap a les petites viles de mercat i a moltes comunitats rurals.

La conversió d'una comunitat en municipi i el seu reconeixement jurídic —plasmada en la paraula *universitas*—, amb un règim político-administratiu estable, sovint era un procés llarg i complex. Des de final del segle XII —abans als territoris ibèrics del nord— i primeries del XIII ja trobem alguns membres de les comunitats actuant en representació del conjunt —*omnes populatores et habitatores predicti loci et termini eius*—, i en els llocs més precoços una primera organització municipal formada, amb distintes denominacions, per un delegat del senyor, uns representants permanents de la comunitat i una assemblea veïnal.

Arreu d'Occident, l'estructura del poder local respon a un esquema piramidal, on l'autoritat no és delegada directament, sinó que, a mesura que ascendim en l'estructura, trobem càrrecs l'autoritat dels quals prové de la decisió d'instàncies més restringides, i això fins arribar al cim on la persona responsable que, com hem dit, generalment ha estat elegida directament pel senyor.

Segons la concepció medieval de l'autoritat pública i la seua missió – el manteniment de la pau–, el senyor normalment controlava la justícia –la pau interna– i la seguretat a través de les prerrogatives militars de què gaudia –la pau externa. Això no obstant, va permetre a alguns pobles d'organitzar la seua pròpia protecció, especialment mitjançant la construcció de muralles o barreres, però sempre va mantenir el control dels assumptes militars i judicials. Molt rarament el senyor concedí a la comunitat el privilegi de fer-se càrrec de la justícia, sinó que pertot arreu controlà el tribunal local, format per subordinats seus i presidit per un oficial directament nomenat per ell. Tot i les diferències regionals i denominacions cal identificar aquest càrrec amb el nostre «justícia».

Amb tot, el justícia no exercia exclusivament funcions judicials sinó també administratives. En línies generals, perquè ací hi ha bastants diferències regionals, protegia els béns i drets del senyor i recaptava les seues rendes i censos o distribuïa la càrrega fiscal quan aquesta s'havia determinat col·lectivament. Declarava el costum durant les assemblees, i, si calia, la interpretava amb l'ajuda dels vells. Podia prendre qualsevol tipus de decisió concernent els assumptes interns, era responsable de la justícia, fins i tot de la justícia criminal –en el cas que el senyor estigués dotat amb aquests poders–, registrava les transferències de la propietat i oïa plets. Així mateix el «justícia» es va anar apropant gradualment a la comunitat, de manera que jurava defensar no sols els interessos del senyor, sinó també els dels camperols. Encara que estava encarregat de protegir les propietats i els ingressos del senyor, aquest l'acusà de vegades d'haver atacat els seus interessos conjuntament amb la comunitat. També fou escollit com a representant de la comunitat davant els tribunals. Per tant, no fou estrany que en moltes conjuntures el justícia passara a ser més el dirigent dels pagesos que un agent senyorial.

Els jurats formaven el nucli del govern municipal. Inicialment, estigueren potser encarregats de mantenir la pau interna. Més avant, els seus poders variaren segons les regions, però en general tenien al seu càrrec la gestió directa dels afers comunitaris: administraren les finances del poble; nomenaven tutors i curadors dels orfes, a més de la burocràcia local – notaris, escrivans, saigs, clavari, col·lectors, mestre d'escola, rellotger, guardians, sequiers, organista...–, representaven la vila davant altres organismes i institucions, elaboraren i preservaren els estatuts locals, administraren la baixa justícia. Al País Valencià tenien un any de mandat, de maig a maig i eren elegits el dia de Quinquagèsima, pels consellers i els jurats sortints.

Arran del creixement econòmic van augmentar també les necessitats col·lectives –obres públiques, espiritualitat, assistència i caritat, festes, burocràcia. Això explica que les municipalitats rurals anaren desenvolupant la seua pròpia fiscalitat, amb uns oficials propis i uns recursos que s'obtenien tant dels impostos directes, taxats segons la riquesa del titular, com dels indirectes, és a dir, els que gravaven el consum. Però a partir del segle XIV observem com els ingressos ordinaris esdevenen insuficients per atendre les noves exigències de les instàncies externes a la comunitat. La causa d'aquesta situació cal atribuir-la, d'una banda, a la crisi de la renda senyorial, amb les consegüents peticions extraordinàries de diners que els senyors van formular a les seues comunitats, i d'una altra a les demandes de les monarquies per finançar les guerres. La solució fou l'aprovació per part dels senyors o del rei de noves taxes o impostos, però sobretot el recurs al censal, és a dir, al deute públic.

Sens dubte el desenvolupament de la fiscalitat senyorial, municipal i d'Estat va tenir uns efectes negatius sobre l'economia domèstica dels camperols durant la Baixa Edat Mitjana. Ara bé, a efectes de cohesió interna, aquestes exigències degueren estimular el naixement d'una

«consciència fiscal», en el sentit d'un sentiment de pertinença a un grup humà que compartia unes mateixes càrregues. Aquest sentiment feia que rodamons, pobres i habitants eventuais foren mal acceptats quan no exclosos de la comunitat.

Finalment, trobem a la base una assemblea veïnal –el «Consell General» de les nostres terres–, que es reuneix espaiadament en llocs preeminents com ara l'església o la plaça per afers importants: juraments de fidelitat, sindicats, aprovació de carregaments de censals, decidir un plet contra una comunitat veïna o rival. En alguns casos els senyors intentaren regular-ne les convocatòries, com féu el mestre de Montesa, el qual dictà normes molt rígides per a la celebració de consells generals en les poblacions del seu maestrat, tot argüint que «com tota congregació de poble sia escandalosa», mana al justícia de Benassal que els veïns «no gosen o presumesquen veu, crida o fer cridat Consell General... sense expressa llicència nostra o dels comanadors», sota la pena de cent morabatins d'or. L'origen d'aqueixa assemblea es basa en conjectures, i tant és possible que nasca a instàncies senyorials com d'un grup informal de veïns, és a dir, una associació espontània constituïda per mitjà d'un jurament per fer front a necessitats comunes, i que es va consolidar amb el clima associatiu del segle XIII.

Per bé que segurament l'assemblea va estar integrada per tots els veïns del lloc, ben aviat i potser des de la mateixa constitució estigué dominada per l'elit dels *probi viri*, *meliores* o *antiquiores*, que suposadament tenien experiència i coneixements en tot allò referent als costums. Aquest grup era heterogeni en els seus orígens com en els seus elements constitutius: el formaven tant descendents de nobles o cavallers com camperols benestants. Tanmateix, fou un grup coherent en les seues formes de vida i, per tant, d'aliances matrimonials. La major part dels seus membres gestionaven les seues explotacions, i de vegades les d'algun

propietari, senyorial o ciutadà, i imitaven la noblesa de distintes formes: arrendaven drets senyorials i delmes, posseïen peces d'equipament militar, o fins un cavall de guerra als estables; voltaven la casa amb un fos i el flanquejaven amb una torre, i exercien càrrecs públics. La base de la seua superioritat i el prestigi era evidentment la seua riquesa o, més exactament, l'extensió de les parcel·les que cultivaven sota diverses formes de conducció.

Almenys en l'Europa septentrional es pot dir que hi hagué col·laboració entre els organismes comunitaris i senyorials. D'aquesta manera els estatuts es discutien i promulgaven conjuntament entre el senyor i el seu tribunal senyorial, i la comunitat. Els infractors eren portats davant un tribunal, i si apareixia alguna ambigüïtat en el costum, el tribunal elegia vells de la comunitat o *iurati inquisitionis* per solucionar-la. El senyor, doncs, probablement no actuà de forma arbitrària. Els seus drets es determinaven sovint en una carta o un «registre» i, en prendre possessió, jurava no modificar-los —aquest jurament, necessari per obtenir el reconeixement de la comunitat, és un acte fonamental en la mentalitat medieval, i en particular pagesa. Si intentava fer-ho, la comunitat no dubtava gens ni mica d'oportunitat, per via generalment judicial, que solia donar la raó a la reivindicació comunitària.

Per tal de donar suport a les seues reivindicacions, les comunitats nomenaren síndics o procuradors per a accions concretes, que tant podien ser els mateixos jurats, els prohoms, o un notari o a un home competent en lleis i acostumat a les peripècies judicials. Els sindicats, si més no a casa nostra, es constituïen fonamentalment en base a tres objectius: la defensa dels seus drets, els carregaments de censals i els abastiments. Tot plegat redunda en la presa de consciència dels interessos col·lectius i la solidesa organitzativa.

En efecte, les comunitats d'arreu d'Occident i en particular les dels Països Catalans, «universitats» i «aljames», exhibiren en la defensa de l'*incultum*, els anomenats emprius, repetides mostres de solidesa. Hi havia la necessitat vital, com és el cas de l'aigua, perquè hi trobaven els recursos complementaris a l'activitat agrària principal. L'usdefruit perdurable, el costum, les pràctiques habituals, els garantia la utilització d'aquestes zones perifèriques. Les normes que n'establien l'ús es dictaven majoritàriament a instàncies comunitàries, no obstant certes ingerències senyoriales. Eren especialment nombroses i obsessives les relatives a les pastures, donada la difícil integració de la ramaderia i l'agricultura. Però els «establiments» abraçaven sectors tan diversos com el trànsit dels ramats, la ubicació dels bovalars, la tala del bosc, els límits entre l'erm i el cultiu, la netedat de les aigües, vedes de caça, la pesca als rius o el perill dels incendis.

TEMA II

GRAN DOMINI I PETITA EXPLOTACIÓ

- B. ANDREOLLI-M. MONTANARI, *L'azienda curtense in Italia. Proprietà della terra e lavoro contadino nei secoli VIII-XI*, Bolonya, CLUEB, 1983.
- P. BONASSIE, *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI). 1/ Economia i societat pre-feudal*, Barcelona, Ed. 62, 1979.
- R. BOUTRUCHE, *Señorío y feudalismo. Primera época: los vínculos de dependencia*, Madrid, Siglo XXI, 1973.
- R. BOUTRUCHE, *Señorío y feudalismo. 2. El apogeo (siglos XI-XIII)*, Madrid, Siglo XXI, 1979.
- C. DUMAMEL-AMADO, *La famille aristocratique languedocienne: parenté et patrimoine dans les vicontés de Béziers et d'Agde (900-1170)*, Paris, Université de Paris IV, 1994.
- R. DURAND, «Villages et seigneurie au Portugal (Xe-XIIIe s.)», *Cahiers de civilisation médiévales*, XXX (1987), p. 205-217.
- V. FUMAGALLI, «Introducción del feudalismo y desarrollo de la economía curtense en la Italia septentrional», *Estructuras feudales y feudalismo...*, p. 200-214.
- J.E. GARCIA DE CORTAZAR, *El dominio del monasterio de San Millán de la Cogolla, siglos X al XIII. Introducción a la Historia rural de Castilla altomedieval*. Salamanca, Universidad de Salamanca, 1969.
- J.E. GARCIA DE CORTAZAR, *La sociedad rural en la España Medieval*, Madrid, Siglo XXI, 1988.
- M^ªI. LORING, «Dominios monásticos y parentelas en la Castilla altomedieval: el origen del derecho de retorno y su evolución», *Relaciones de poder, de producción y parentesco en la Edad Media y Moderna*, a cura de R. PASTOR. Madrid, CSIC, 1990, p.13-50.
- S. MORETA, *El monasterio de San Pedro de Cardena. Historia de un monasterio castellano (902-1338)*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 1971.
- A.M. MUNDO, «El políptic dels béns i censos de Sant Pere de Vilamajor», *Archivo Histórico y Museo Fidel Fita*, IX (1961), p. 48-67.
- R. PASTOR (ed), *Estructuras feudales y feudalismo en el mundo mediterráneo*, Barcelona, Crítica, 1984
- J.M. SALRACH, *La formación del campesinado en el Occidente antiguo y medieval. Análisis de los cambios en las condiciones de trabajo desde la Roma clásica al feudalismo*, Madrid, Síntesis, 1997.
- P. TOUBERT, *Les structures du Latium médiéval. Le Latium méridional et la Sabine du IXe siècle à la fin du XIIe siècle*, 2 vols, Roma, École Française de Roma, 1973.
- A. VERHULST (coord.), *Le grand domaine aux époques mérovingienne et carolingienne*, Gant, Publications du Centre belge d'histoire rurale, 1985.
- A. VERHULST, «La genèse du système domanial classique», *XIII Settimana di studi di Spoleto*, 1965, p. 135-160.
- A. VERHULST, «Étude comparative du régime domanial classique a l'ouest et a l'ouest du Rhin a l'époque carolingienne», *Flaran*, 10 (1990), p. 87-90.
- C. WICKHAM, *L'Italia nel primo Medioevo. Potere centrale e società locale*, Milà, Jaca Book, 1982.

Orígens

En l'Alta Edat Mitjana una de les formes més característiques i més esteses d'organització de l'economia i del treball fou l'anomenada hisenda *curtense*, del vocable llatí *curtis*, que, arreu, fou utilitzat per designar aquell tipus d'unitat econòmica, difós sobretot entre els segles VIII i X. Mentre que el mot *curtis* preval al sud dels Alps, és el terme *villa* el que domina en l'àrea franco-alemanya i ibèrica, mentre que *manor* fou el que s'aplicà en l'àrea anglesa. L'aspecte fonamental del sistema *curtense* fou la divisió de la hisenda en dues parts, estretament complementàries entre elles: la reserva o *pars dominica*, també *mansus indominicatus*, i els masos, *pars massaricia*.

Un dels temes que els historiadors han debatut molt, sobretot en el passat, ha estat el de la continuïtat del règim de la terra de l'època antiga en l'Alta Edat Mitjana; dit d'una altra manera, de la novetat i originalitat del sistema *curtense* respecte dels models precedents d'organització de la propietat.

Sens dubte hi trobarem analogies, com ara el fenomen del colonat i el paral·lel del *patrocinium*, que de alguna manera prefiguren situacions posteriors. Encara hauríem d'afegir, com ulterior element de semblança, la progressiva "naturalització" de l'economia que, en els últims segles de l'imperi, sembla a poc a poc sostrair-se al condicionament i a la lògica del mercat, per a moure's més aviat en l'àmbit de la producció per al consum. Inicialment concebudes en funció d'una economia comercial, les *villae* semblen després orientar-se vers un model d'autosuficiència interna, no massa divers del característic del sistema *curtense*.

¿Però, tot això significa realment continuïtat, o més bé certes analogies? A preguntes com aquestes no es poden fornir respostes unívocues. Cal, per contra, distingir realitats bastant diverses entre elles.

Important fou sobretot la forma en què, en diversos països, s'aconseguí —o no— una fusió entre els sectors dels antics propietaris (l'aristocràcia senatorial i militar) i els grups dominants dels pobles bàrbars.

Ençà dels Alps, l'impacte entre invasors i vell sector senatorial es resol prou prompte i positivament, amb la formació precoç d'una nova aristocràcia mixta romano-germànica. Aquesta amalgama, que significà una substancial continuïtat dels grups socials dominants, afavorí la supervivència, en molts casos, de les grans propietats i de les seues formes de gestió. Així, és bastant significatiu que la unitat *curtense* vinga designada a la Gàl·lia amb el nom de *villa*. ¿Continuïtat, doncs? Ara bé, en el cas franc la continuïtat sembla haver-se efectuat més en el pla físic que en el funcional, és a dir, que el sistema *curtense* pogué eixamplar-se sobre el cos de *villae* preexistents, allà on trobaria les bases materials, l'espai físic; però en gran part originals foren els desenvolupaments, els mecanismes reals de funcionament. Especialment pel que fa a les *corvees*, l'eix del sistema, la seua aplicació i difusió sistemàtica, com instrument d'organització del treball pagès, no seria anterior al segle VIII, i seria, a més, obra dels francs. La teoria de la continuïtat vindria per tant refutada per un aspecte d'importància essencial.

A la Hispània visigoda detectem junt amb la permanència de grans superfícies agrícoles —*villae* tardoimperials— tota una sèrie de petits nuclis habitats de caràcter rural. Però les *villae* d'ara es diferencien de les del Baix Imperi per la seua morfologia menys luxosa, per l'accentuació de les seues funcions rurals i per una finalitat militar-defensiva més acusada. Per altra part, sorgeixen noves tipologies agràries diferents de les *villae*, la major part de les quals guarden relació amb establiments religiosos, en relació a la cristianització dels hàbits i costums de l'aristocràcia propietària. Es tracta d'esglésies o monestirs propis, de patronat, que

asseguraven als seus fundadors certes rendes, una major dependència dels camperols dels seus dominis i les immunitats pròpies de la propietat eclesiàstica. Al nord-est peninsular, durant la segona meitat del segle VII, es coneix la transformació d'un antic domini laic en un monestir, en el qual l'antic propietari i la seua família ocupaven els llocs de direcció, mentre que els seus esclaus i clients hi entraven en condició de monjos o servidors, bo i transformant-se les antigues dependències personals en pactes d'obediència especificades en una regla.

A altres territoris la continuïtat també sembla difícil d'argüir. El cas més clar és el d'Itàlia, on al segle VI, la invasió llombarda significà una ruptura neta amb el passat, en ser desplaçats els antics propietaris i instaurar-se formes de gestió territorial basades en la petita propietat. Fins i tot allà on la continuïtat amb el passat era ben forta, com algunes zones meridionals d'Itàlia que els bizantins reeixiren a sostroure a la invasió llombarda, el sistema *curtense* no penetrà més que tardanament. Aquestes constatacions són la prova que la tradició «romana» no posseïa capacitat intrínseca de desenvolupament en direcció *curtense*. Per tant, la intervenció d'una cultura estranya, com la franca, fou decisiva per a l'orientació de l'economia en aquella direcció.

El sistema del domini bipartit ha aparegut, doncs, al cor del reialme franc, en la meitat septentrional de la conca de París, generalment sobre terres propícies a la cerealicultura. La seua posada en funcionament, que es percep més que res a redós dels principals centres de poder —dominis fiscals, palaus, abadies, bisbats—, ha estat sens dubte fruit de la iniciativa dels medis pròxims als sobirans francs, en particular dels membres de la família carolíngia, de xarxes aristocràtiques lligades a ella i les grans cases religioses. En tots els casos, es tracta de racionalitzar la gestió dels dominis públics i dels grans patrimonis amb l'objectiu de regularitzar els apro-

visionaments. Potser, la difusió del sistema, més enllà del bressol originari, calga relacionar-la amb l'expansió franca. Però el fet que es retroben pertot, fins i tot fora de les zones d'influència directa dels francs, estructures territorials comparables, advoca per l'expansió difusa d'un model perfectament adaptat a les condicions de producció del temps. Fins i tot en l'Anglaterra dels segles VII i VIII, les més grans concentracions territorials començaren a ser partides en aquest binomi que més tard seria nomenat el *manor* (reserva)/*hides* (masos) o *tenant lands* (tinences).

Queda fora de dubte, per tant, que a l'expansió de la dominació carolíngia correspongué la difusió de la gran propietat. Paral·lelament, el model *curtense* arrelà com el sistema de producció i d'enquadrament dels homes. En moltes zones la petita propietat lliure retrocedí, englobada progressivament en les malles dels organismes *curtenses*. La crisi de la petita propietat lliure es manifestà de moltes formes diverses, individuals i col·lectives: hi ha el petit cultivador que no resisteix l'empenta de la gran propietat; hi ha el grup de propietaris, a voltes integrats en comunitats d'aldea, que cauen sota les urpes dels *potentes*.

No ha d'estranyar que als contractes agraris, que comencem a conèixer a partir sobretot del segle IX, els pagesos remarquen la seua condició de llibertat jurídica. El "Jo, home lliure", és tota una declaració de principis en un moment d'inexorable crisi de nombrosos exponents del sector dels petits i mitjans propietaris lliures. Aquesta progressiva decadència no fou un fet automàtic: tingué la seua dinàmica específica i trobà no poques resistències.

Els contractes de *precaria*, de *livello* italians, revelen moltes dades concernents a aquesta decadència, en la mesura que el seu ús es pot remuntar al segle IV, per bé que en realitat es remodelen al segle VIII segons noves perspectives. Al prec d'un rústic, l'aristòcrata li feia una

concessió immobiliària, però només l'usdefruit. El concessionari no en tenia més que una possessió aleatòria. Es tracta en tots els casos de contractes de llarga duració, amb una preferència pels vint-i-nou anys, perquè així es permetia obviar el perill de la usurpació, la transformació en propietat de la terra el colon de la qual pogués demostrar la possessió contínua durant trenta anys. Si a la llarga durada s'afegeix l'obligació de residència, ens adonem de l'enorme limitació física del colon durant un període temps que corresponia, pràcticament en aquells temps, a l'arc de la seua vida de treball: amb totes les avantatges i desavantatges que això comportava.

La incontenible ascensió carolíngia comportà l'ampliació de l'abisme que separava un sector dirigent en via de precoç aristocratització i un món camperol cada volta més homogeni. Aquest fet significà l'abandonament en mans de pocs de les atribucions tradicionals de l'home lliure (participació en la milícia, exercici de la justícia). En efecte, durant el segle VIII i primeres dècades del IX molts petits i mitjans propietaris cediren, espontàniament o no, les seues terres a esglésies, monestirs i grans propietaris laics, recuperant-ne després l'usdefruit i esdevenint cultivadors dependents, sovint amb les mateixes condicions que els pagesos servils, és a dir, els cànons de particions, les *corvees* i les *exenia*. Moltes són les raons que conduïren a aquesta crisi, a aquest progressiu abandonament de les prerrogatives de caràcter públic, entre les quals cal ressenyar: per fer donacions *pro remedio animae*; per sostraure's a un deure públic, com la participació en l'exercici de la justícia, el servei armat o el pagament de taxes; per recuperar la terra afegida d'altres parcel·les; arran d'una violència; per necessitat de protecció en moments d'inseguretat.

El sistema de la *curtis* tenia com a objectiu assegurar l'auto-suficiència econòmica el més possible completa: amb la presència, arreu,

de sectors econòmics diversos —camps, vinyes, horts, prats, boscs, pastures— s'esperava obtenir tot el necessari per viure. Fins i tot les manufactures artesanes es fabricaven en gran part al seu si, mitjançant treball dels serfs de la reserva o dels colons dels masos. Així, el recurs al mercat es feia sols excepcionalment: almenys per les necessitats ordinàries, l'organisme *curtense* tendia a l'autarquia.

Es clar, però, que l'autosuficiència coneixia uns límits, i per proveir-se de certs productes calia recórrer a l'exterior. Ara bé, fins i tot aleshores el propietari recorria a intercanvis "interns" més que al mercat: donat que sovint posseïa moltes corts, amb freqüència reeixia a obtenir el necessari simplement integrant les produccions de les diverses propietats. L'autosuficiència es realitzava, doncs, no dins de cada *curtis*, sinó dins la xarxa més o menys àmplia de possessions de cada propietari.

La hisenda curtense

El gran domini, doncs, es dividia en dues zones distintes i complementàries, la reserva i els masos.

La reserva contenia, sobretot, àmplies àrees de conreu. En primer lloc, terres de sembradura, la seua superfície de les quals variaven d'un domini a altre. Malgrat les diferències, es pot considerar que una *villa* carolíngia clàssica consagrava a la cerealicultura d'explotació directa entre un quart i un terç de les superfícies cultivades totals. És més difícil fer-se una idea del traçat parcel·lari corresponent a aquestes *culturae* dominicals. Les dades extretes tant dels polítics com de l'arqueologia agrària permeten representar-nos-les, almenys en els territoris d'*openfield* de la França del Nord, com parcel·les grollerament quadrangulars, amb una superfície que podia atènyer fins les 200 ha. Sector «progressista» per excel·lència de l'agricultura carolíngia, tant des del punt de vista de les tècniques de llaurada com de les rotacions, les reserves bladeres assistiren llavors a la difusió dels seus progressos més sensibles, especialment en les regions en les quals les condicions edafològiques i climàtiques permetien la intercalació d'un cereals de primavera entre el blat d'hivern i el guaret.

A més dels espais bladers, les reserves incloïen sovint parcel·les de vinya, que aleshores es cultivaven al màxim de les seues possibilitats ecològiques. Els prats de sega (*prata*) es mencionen sovint. Sempre es tracta de prats naturals que ocupen amb preferència els fons de la vall humida. Els documents els distingeixen dels *pascua*, és a dir, dels diversos tipus de terres sense cultivar per a ús pastoral extensiu. Els boscos i les landes ocupaven una part important també de les reserves dominicals. Dins la reserva es trobava la seua casa principal, castell o casa forta, residència abacial o seu episcopal, juntament amb diverses dependències, com ara l'era, el molí o el trull, els tallers (*genitia, laboratoria*), on les dones es

dedicaven al teixit, les terres, de vegades un bosc i sempre la capella o l'església.

Aquesta part, a diferència de l'altra, era gestionada pel propietari de forma directa, mitjançant el treball dels camperols dels masos, als quals s'afegia una colla de *servi*, anomenats *praebendarii* perquè rebien d'ell la *praebenda*, la manutenció: s'assemblaven, en efecte, en tot als antics esclaus, i restaven a completa disposició del patró, que els alimentava i els hostatjava. Es defineixen, com assenyala Bois, pel seu estatut d'exclusió. Els fruits del seu treball pertanyien totalment al propietari, que tenia en la cort una pròpia residència, però no sempre hi habitava, i de fet la seua presència cal considerar-la com bastant esporàdica, i més si es té en compte que posseïa normalment moltes hisendes escampades per zones a voltes ben allunyades.

La *pars massaricia*, gestionada pel propietari de forma indirecta, es subdividia en un nombre variable de lots menors segons la grandària de la *curtis*, anomenats *mansi*, concedits a cultivadors dependents, lliures o serfs —esclaus per a Bois—, que se n'ocupaven quasi autònomament —de vegades de forma individual, cada família en la pròpia explotació, altres vegades coordinant les forces, o fins i tot posant en comú animals i eines. Al propietari de la terra cadascú devia pagar un cànon anual, sovint en natura: generalment una part de la collita, rarament fix. Era aquest el moment en què el propietari entrava —a través de l'agent corresponent— en l'esfera econòmica de l'explotació camperola, per controlar la percepció del cànon. I pel que fa a les tècniques de conreu, les modalitats i els temps de treball, la iniciativa era quasi tota deixada als colons. Aquests, per altra part, estaven obligats a prestar un cert nombre de jornades de treball o *corvees*, *operae*, a la *pars dominica* de la cort.

Amb el mas, el camperol carolingi disposa d'una petita explotació adaptada, a grans trets, a la subsistència d'una família nuclear. Els polítics més detallats enumeren els elements constitutius d'aquest mas: abans que res, la casa habitació del tinent casat (*mansio, casa, area, curtile*), que cal imaginar-se en general com una casa de fusta; un hort d'hortalisses contigu a la casa i sovint també amb arbres fruiters; algunes parcel·les de terra llaurable, que a vegades incloïa lots-corvea distribuïts en les *culturae* de la reserva, i, a vegades també una parcel·la de vinya, un prat o un canyar. Per últim, generalment, el costum dominical assignava al mas drets definits d'ús: drets de pastura comunal a les *culturae* després de ser alliberades de la seua collita i, sobretot, drets als boscos dominicals.

La importància de les *curtis* o *villae* depèn de la superfície de la reserva i del nombre de masos. Els polítics donen testimoni dels immensos temporals de les institucions eclesiàstiques. Saint-Germain des Prés posseeix sota Carlemany més de 30.000 ha, i les 25 *villae* conegudes comprenen uns 2.000 masos. En el 850, Saint-Bertin té el mateix nombre de dominis i unes 11.000 ha aproximadament. Si passem a Itàlia, veiem que S. Colombano de Bobbio controla uns 650 colons titulars de masos, i entre la fi del segle IX i primeries del segle X el monestir de S. Giulia de Brescia posseeix unes 80 corts, amb un miler de colons dependents, a banda els prebendats.

Els ben coneguts exemples de Saint Germain per a la Gàl·lia, Prüm per a Germània o de Bobbio per a Itàlia mostren una sèrie de trets que defineixen el gran domini clàssic. D'entrada, l'enorme dispersió de la gran propietat, que podia incloure *curtes* a vegades molt allunyades les unes de les altres. En segon lloc l'extrema variabilitat de les unitats dominicals que el componien. Les més modestes a penes ocupaven unes centenes d'hectàrees, significativament qualificades de *villulae* o *curticellae*; en

l'altre extrem de l'escala, es coneixen dominis immensos, com la *curtis magna* de Benevagienna, a la província de Cuneo, que l'any 900 comptava amb 3.300 masos amb una superfície estimada entre 26.000 ha i 78.500 ha. I en tercer lloc, es presenta com una realitat mòbil, constantment sotmesa a processos evolutiu de concentració o de fragmentació. Arreu, una conjuntura demogràfica favorable a llarg termini es tradueix sobretot en rompudes, ja al segle IX, i que gairebé sempre eren rompudes interiors en els dominis preexistents susceptibles de multiplicar les tinences camperoles.

La unitat funcional de la hisenda *curtense* era assegurada per les prestacions d'*operae* a la reserva per part dels colons del masos. Era aquest l'element que unia les dues parts, tot fent-les una unitat. El seu nombre depenia bàsicament de les específiques necessitats de treball de la reserva i dels masos, però en qualsevol cas les *corvees* eren la veritable ànima del sistema, el factor central, del model organitzatiu *curtense*. La demanda d'*operae* als colons dependents tenia la seua evident eficàcia econòmica en permetre, al propietari, de concentrar sobre la reserva una massa imponent de mà d'obra durant els períodes crucials de l'anyada agrícola. Els masos servils devien cedir una major part del seu temps, i per això se'ls concedia menor quantitat de terra. Les dones, per part seua, devien treballar als tallers de la cort o confeccionar a casa peces de drap. Més extensos, millor equipats d'instruments aratoris i de bestiar, els masos lliures devien, en principi, realitzar treballs més estrictament limitats: cercar els camps, els prats o la cort; conrear un lot de terres prèviament fixat; realitzar un tragí, dur missatges. Les demandes eren menys pesades que en el cas dels masos servils, però tanmateix el seu valor era superior, donat que les *corvees* posaven a la seua disposició no sols els homes, sinó també els animals de tir i els aparells més eficaços.

Per a exemplificar-ho millor, prenguem l'exemple teòric d'una *villa* del segle IX, analitzada per Robert Boutruche. Les seues terres sembrades ocupen 500 ha, de les quals 100 pertanyen a la reserva i 400 als masos, que en són 30; d'aquests, 25 en són ingenus i 5 de servils. Siga quin vulga el nombre dels seus ocupants, el mas determina les càrregues: serveis, d'una banda, i el cens per l'altra.

Dues sèries de treballs devien acomplir els masos ingenus; uns fixats per les distintes èpoques de l'any; d'altres, assenyalats en funció de determinades tasques. Cada unitat devia proveir, un dia per setmana, un treballador que acompliria, amb les seues eines o el seu jou, les tasques agrícoles determinades pel ritme de les estacions: són les *corvees*. De forma contínua, cada any, durant una quinzena —dotze dies laborables— treballa per a l'amo allà on més li convé. A més, durant tot l'any assegura l'explotació d'un lot de la reserva. Realitza, a més, treballs de cercat en un determinat perímetre que envolta construccions o terres de l'amo. Finalment, tragina productes de la reserva, cap als magatzems del domini o cap a l'exterior. ¿Per a les cinc unitats servils del domini, què se'ls demana? Senzillament, més que els altres: dues quinzenes i tres dies per setmana. De tots, ingenus i servils, es recapten censos. Uns per raó del mas i ús dels béns comunals; altres són contribucions substitutives de *corvees* i tragins, o d'obligacions militars, en el cas dels lliures.

Però el paper central de les *corvees* en el sistema *curtense* no s'esgotava amb aquesta important funció econòmica. En realitat, amb la imposició d'*operae* s'assegurava el control físic dels homes, la subjecció, la dependència personal. La relació que lligava el propietari als seus dependents no era, en efecte, de caire principalment econòmic. En la mesura que el procés productiu descansa sobre els muscles del pagès, la relació entre ambdós es configurava per tant com una relació de poder,

abans que de treball. Es calcula que un monestir com el d'Irminon, podia disposar anualment de 150.000 jornades de treball dels seus homes, mentre que el de S. Giulia de Brescia se n'assortia d'unes 60.000. Probablement, doncs, no les feien servir completament sinó en relació a les necessitats i al ritme de les estacions, però sens dubte aquesta amenaça latent aturava qualsevol procés de creixement, en un sistema productiu d'agricultura extensiva basat en l'ampliació de superfícies i no en inversions acumulatives.

Les *corvees*, formidable instrument de control del treball, apareixen com una imposició feta pel més fort al més feble, bo i representant simbòlicament —a més d'econòmicament— la subjecció del segon al primer. Potser per aquest motiu, trobem les *corvees* en alguns contractes agraris assimilades als donatius (*exenia*), que es lliuraven al propietari juntament amb els cànon: polls, ous o altres coses definits som a *signa*, signes, reconeixement d'un dret que traspassava l'esfera econòmica i implicava una relació de subjecció personal. Les *corvees*, doncs, representen una dada central en l'experiència social i econòmica de l'alta Edat Mitjana, en assegurar al propietari de la terra, d'una banda, la mà d'obra agrícola en els moments crucials del cicle productiu anual sense haver de recórrer al costós manteniment d'una colla servil nombrosa; d'una altra, en refermar la pròpia hegemonia social per mitjà del control dels homes.

La relació de poder que es creava entre propietari i camperol no quedava, per altra part, confinada en l'àmbit dels lligams i dels interessos privats. La *curtis* tendia a tancar-se en ella mateixa no sols com unitat econòmica sinó també com unitat «política», gràcies a les immunitats amb què s'envolten, sobretot de caire judicial. El tribunal de l'immune jutja els habitants del territori amb exclusió d'aquells processos que els enfronten

amb homes residents en l'exterior. La seua competència sobre els *servi* comprèn tant l'àmbit criminal com el civil, amb la freqüent excepció dels crims extremadament greus. Pel que fa als homes lliures, les seues competències sols poden exercir-se en causes menors, mentre que les causes majors depenen de tribunals públics (assassinat, rapte, violació, incendi, estatut de llibertat de les persones).¹

La immunitat no allibera els habitants dels seus deures cap a l'estat. Però són els immunes els qui, mitjançant els seus representants laics, precursors dels *avoués*, acompleixen en el territori exempt tasques que corresponen, en altra banda, als agents reials, beneficiant-se així de les avantatges materials vinculades amb aquestes funcions. Donada la mediocre retribució que produeix l'administració i la percepció d'impostos, l'exercici de la justícia esdevé la tasca principal de l'immune. L'acció apuntava cap a fins lucratius: part de les multes, confiscacions i múltiples guanys extrets dels litigants.

En l'òptica dels carolingis, tot i la disminució de l'exercici de l'estat, aquesta pràctica era una gràcia tant com un mecanisme d'organització política i, com el vassallatge, un instrument de govern. L'immune es converteix en delegat i auxiliar del rei, exerceix poders judicials i fiscals. Aquest últim consisteix en la percepció d'impostos i contribucions

¹ Les immunitats s'esbossen en l'Imperi romà, es desenvoluparen en els regnes bàrbars, es reorganitzaren pels carolingis i acompliren un paper considerable en el creixement de l'autoritat exercitada pels poderosos. Durant el Baix Imperi es posaren en pràctica, en particular en els dominis del fisc per tal de sotraure'l a gravàmens i a la jurisdicció de magistrats. Els merovingis mantingueren el sistema aplicat als béns fiscals, per bé que en major mesura concediren immunitat a monestirs i esglésies, sense que això no vulga dir que els laics hi foren exclosos. Aquesta concessió era perpètua, i s'aplicava a tots els béns presents i futurs. El propòsit de la immunitat va ser la d'assegurar als poderosos recursos de tipus administratiu o judicials. D'aquesta manera es confereix, mitjançant un privilegi excepcional, autonomia al territori afavorit i, sense atorgar als immunes l'usdefruit de la totalitat dels ingressos públics, es cancel·la la retribució percebuda pels agents reials i encara pel mateix rei, si aquest hi consent. De fet, es tanca el territori als oficials reials i se l'eximeix d'aquesta intervenció, ja que se'ls prohibeix exercir-hi cap acte d'autoritat: «Manem que cap agent públic no gose de penetrar en terres d'aquesta església per atendre causes de justícia, percebre multes i composicions, exigir dret d'alberg i procuració i prestacions personals i tributs...».

extraordinàries, part de les quals ingressa en el tresor reial, tret que l'immune en siga dispensat per privilegi especial. De la mateixa manera exerceix poders militars: recluta contingents per a l'exèrcit reial. El rei concedeix la seua protecció al territori d'immunitat i pena amb multes considerables el qui en viola l'estatut. En canvi, sotmet l'immune a un sever control, i així, en cas d'administració defectuosa o desobediència, pot castigar-lo o rellevar-lo de les seues funcions. Tots aquests drets, moltes vegades concedits pel sobirà, d'altres conquerits per la força tendien, doncs, a fer de la *curtis* una illa de poder i de riquesa.

Els dominis deuen fornir als poderosos tot el necessari, i el superflu; és la seua principal funció. El gran és aquell qui menja quan vol, el qui es pot permetre balafiar, el qui pot acollir amb magnificència els seus hostes, i el qui dóna mostra de generositat vers els pobres que truquen a les portes de sa casa. Cal tenir els graners més plens, nombrosos tonells, un bestiar considerable. I en la mesura que els rendiments són baixíssims, s'imposa tenir vastes superfícies. Perquè no hi falte res, cal preveure dolentes collites i tenir emmagatzemades suficients reserves alimentàries.

La hisenda *curtense* esdevé per consegüent un organisme complex. Instrument de control dels homes i base material d'afirmació dels *potentes*, representa al mateix temps el màxim esforç de racionalització econòmica per part d'una societat fortament aristocratitzada com la dels últims sigles de l'alta Edat Mitjana. Sistema de producció que es pot definir com a "senyorial" per la forta presència, en l'organització del treball, d'aspectes extra-econòmics a més dels pròpiament econòmics, la *curtis* és un microcosmos en què coexisteixen, freqüentment, formes de gestió diverses, tot i que funcionalment integrades. La complexitat del sistema explica la gran varietat tipològica amb que la *curtis* de tant en tant es presenta, per les

seues dimensions, per la proporció de les parts, per la tipologia i les actituds econòmiques.

La *curtis* es perfila com la unitat típica de la gran propietat. Ara bé, el sistema *curtense* no necessàriament s'identificava amb la gran propietat, ni és l'únic mètode de gestió. Els documents dels segles IX-X revelen la capil·laritat extrema amb què el model organitzatiu *curtense* s'aplica: fins i tot aquell que no posseïa grans extensions de terreny, algunes desenes d'hectàrees, algunes explotacions, escollia aquest sistema de gestió de la terra, subdividint-la en un petita reserva i en petites masoveries.

¿A quin tipus d'hàbitat cal associar el regim dominical clàssic? El sistema *curtense* no implica necessàriament el predomini de l'hàbitat dispers o agrupat. La mateixa àmplia difusió en bona part de l'Europa occidental, en zones tradicionalment caracteritzades per tipus diversos d'hàbitat, de paisatge agrari, de gestió econòmica, prova a bastament la seua forta capacitat d'adaptació a les particulars situacions ambientals.

A Itàlia, als segles VIII-IX, el model que preval és el dispers, com queda reflectit en els contractes de *livello* amb cultivadors, que preveuen l'obligació de residència sobre una casa que caldrà construir, o bé restaurar-la. El mas apareix com una unitat d'explotació compacta i perfectament delimitada.

Gran domini i petita explotació

Els historiadors, a l'hora de fer el balanç del gran domini, han remarcat els seus aspectes positius. Georges Duby en féu la síntesi a *Guerrers i camperols*. Així s'ha afirmat que el gran domini preparà l'embranchida demogràfica del segle XI, tal i com desvetlen les taxes de fecunditat dels polítics i els alts nivells d'ocupació i població dels masos, en acusar una tendència a l'ampliació del *massaricio* en perjudici de la reserva. També ha pogut jugar el paper de "granja model", ja que el propietari ha pogut propagar les invencions bo i incitant els pagesos a la imitació. D'altra banda, l'economia dominical acaba per entrar en els circuits d'intercanvi locals, d'ací l'interès per les rendes en metàl·lic i les progressives commutacions. Organitzar una rotació sobre els camps de la reserva era incitar els rústics a fer el mateix. Exigir rendes en cereal de qualitat per a fornir el pa blanc de la casa dominical, significava obligar els pagesos a sembrar el forment. Obligar els tinents a tragins de llarga o mitjana distància els permetia eixir de l'aldea. Principal productor, el *dominus*, disposava d'excedents per a la venda, i té la seua part de responsabilitat en el desenvolupament dels mercats. Però l'essencial de la contribució del gran domini, argüeixen els seus estudiosos, rau en la difusió del progrés tècnic i en especial del molí hidràulic i les cerveseries (*cambae*).

Tanmateix, els últims estudis han vingut a revisar aquestes observacions que, al capdavall, ens situen el tema crucial del desenvolupament econòmic i el creixement de l'Europa occidental. I les conclusions no poden ser més radicals: aquest desenvolupament cal posar-lo en la seua gran part en la fulla d'aconseguiments de la pagesia.

En principi, cal tenir en compte que el gran domini no cobreix el conjunt dels camps d'Occident, i més aviat el model clàssic coincideix amb

les regions de fort arrelament de les estructures polítiques carolíngies. En regions situades fora del seu radi, les grans explotacions, *fundi* i *massae*, eren treballades de forma indirecta mitjançant contractes de *precaria* o emfiteusi, sense cap menció de *corvees*. En efecte, diu Bois, els grans dominis foren creacions polítiques, destinades a atendre les necessitats de palau, dels poderosos, de les *familiae* episcopals i de les comunitats monàstiques. Participà del creixement, és cert, però és un error atribuir-li'n el paper preeminent, ja que es mantingué d'esquenes a la principal font de dinamisme, la petita producció familiar.

A més, es pot rastrejar l'existència de patrimonis territorials de mitjana extensió, i probablement ocupaven un lloc preponderant en l'estructura de propietat alt-medieval; darrerament Guy Bois ha emfasitzat el seu paper en el creixement agrari, adaptat a un nombre de parelles d'esclaus en petita escala, que no exigeix per tant la mobilització de grans equips de treballadors ni cap vigilància constant. Les dimensions (40, 50 ha) són prou modestes perquè el control de cadascun dels seus elements siga senzill, i el suficientment grans perquè s'establesquen lligams complementaris i una certa divisió del treball (porquers, moliners, artesans).

I, per descomptat, d'entre l'obscuritat i el silenci de les fonts emergeix el gran iceberg de les explotacions camperoles autònomes. Els capitulars carolíngis en donen fe de la seua tenaç resistència, enfront de la rapacitat dels grans. Cap als Pirineus, el front de conquesta andalusí obri noves possibilitats per als "pobres diables" que gosen desafiar els perills a canvi del reconeixement de les seues *aprisions*. Finalment, en la proximitat dels monestirs que han conservat millor els seus arxius, per exemple San Millán de la Cogolla, o Cluny, es detecta la vitalitat dels alous, de béns

separats de qualsevol ingerència dominical, l'extensió dels quals correspon a les necessitats i a les possibilitats de treball d'una parella camperola.

En l'estudi de l'aldea de Lournand, a la Borgonya, que féu Guy Bois, hi detecta que el grup dels aloers representa dos terços de la població camperola. La creixença agrària, en la seua dimensió espacial o demogràfica, és per tant inconcebible sense ells. El camp, durant el període franc, a poc a poc esdevé un teixit de malles fines que reposa sobre la petita explotació familiar, el millor anunci de la qual és l'enfranquiment dels esclaus. Doncs bé, cal ressenyar una correspondència o una adequació entre el nivell tècnic i la cèl·lula conjugal, perquè aquesta pugua atènyer la seua autonomia en la producció i l'alliberament de coercions o solidaritats més àmplies. Duby ja havia vist en la promoció de la família conjugal un dels ressorts profunds de la creixença; i, així, es convertirà en una estructura estable, autònoma al si del parentiu, apta per mobilitzar les seues potencialitats de treball. Paral·lelament, es consoliden les comunitats d'aldea, perquè al capdavant no es tractava més que d'una associació de caps de família, basada en una exigència de solidaritat i d'ajuda mútua. D'aquesta manera es reforça el caràcter individual, o familiar, del procés productiu, reforçament consubstancial a la creixença i a la cohesió de l'aldea. Aquest temps, afirma Bois, fou el de l'emergència lenta, obscura, del petit productor, figura central de la futura societat feudal. (Encara li queda molt per recórrer: accedir al mercat; lligams més estables entre família i terra; reconeixement social en la ideologia dominant —noció de *laborator*—: és la revolució feudal la que, en perfer el procés, dóna a la noció de pagès la seua densitat mental i social).

Des d'aquest moment els mecanismes del mercat seran els fils conductor de l'economia pagesa i, per extensió, de l'economia feudal. El creixement urbà enfonsa les seues arrels en l'autonomia i eficàcia de la

producció pagesa. L'exemple de Lournand ens serveix per refermar aquesta idea.²

Però atenció, cal remarcar com des de l'any mil hi ha una sèrie de tendències pesants que afecten el moviment o la transformació no sols de l'economia sinó també de tota la societat. El tall de l'any mil, diu Bois, és infinitament més profund del que generalment es creu. Manifesta el pas d'un sistema social a un altre: el pas de la societat antiga a la feudal. A més la dissolució de la societat antiga es produí al si de fortes convulsions socials: aquest és el sentit del mot "revolució" de l'any mil, en tant com té lloc un capgirament de tots els aspectes de la vida social: una nova distribució dels poders, noves relacions d'explotació —la senyoria—, nous mecanismes econòmics —irrupció del mercat—, nova ideologia social i política.

² Fins a la primera meitat del segle X, la ciutat, a ulls dels seus camperols, era Mâcon, situada a uns 30 quilòmetres. Una distància que, unida a la barrera del relleu, apareix com un obstacle insuperable per a l'establiment de relacions denses i regulars entre l'una i l'altre. D'ací la importància per als intercanvis que suposa l'aparició de petites ciutats o burgs de mercaderies, és el cas de Cluny en relació a Lournand, i que són una de les característiques distintives de la societat feudal. Cap pagès no residirà d'ara endavant més enllà de 7 o 8 quilòmetres del mercat més proper. Podrà anar-hi i tornar-se'n en la mateixa jornada per vendre la seua producció. Ben diferent era la funció de la *civitas* altmedieval. Mâcon era residència del comte i del bisbe, amb una població que no ultrapassava els 1.500 habitants. Vivia, en principi, de les rendes drenades entorn d'ella per l'impost territorial, una part del qual quedava en mans dels seus funcionaris i de l'elit local. Les funcions econòmiques estaven estretament subordinades a aquest tret polític i social de base. Aquestes activitats econòmiques es desplegaven a l'interior d'un circuit urbà quasi hermèticament clos, sense que elles crearen rendes; tot al contrari n'eren tributàries perquè es trobaven en dependència de les rendes de la clientela urbana, és a dir, en definitiva de la capacitat de la ciutat per explotar el món rural circumdant. Ara, pel contrari, la ciutat és una eixida per als excedents agrícoles, mentre que el camp dels voltants és un mercat que s'obri a poc a poc als artesans. Tot dotat d'una sèrie d'instruments favorables per a l'intercanvi: el mercat setmanal i, des de mitjans segle XI, de fires periòdiques. A més la moneda comença a córrer.

Transformacions del sistema *curtense*

No podem dir que el gran domini fóra una unitat aïllada, com suggereix la lectura ràpida d'alguns inventaris. Pel contrari, estava en comunicació amb altres dominis i amb els camperols que l'envoltaven. Vivia en mig d'un món en moviment, per bé que prou imperceptible.

Aquest mateix moviment era causa de la seua transformació. En primer lloc, en la seua forma. Quan pertanyia a una família laica, el territori podia patir a cada generació els efectes dels repartiments deguts a la successió. Separades unes parts de les altres, s'integraven en conjunts econòmics independents. Els donatius, que tenien importància dins del sistema de relacions socials de l'època, constituïen un segon factor de dislocació: regals als amics, a gents a qui se les volia recompensar o bé atraure, a les esglésies i als monestirs. Així, els conjunts dominicals es desfeien constantment, per bé alhora d'altres s'hi constituïen, sobretot a les àrees perifèriques de colonització.

En qualsevol cas les relacions entre el domini i les tinences s'alteraven, es trencava l'equilibri necessari entre les necessitats del domini en mà d'obra, el nombre dels masos i els serveis en treball que els eren exigits. D'altra banda, l'impuls demogràfic que es detecta en algunes regions ja abans de l'any mil, lent però continu, tendia a multiplicar el nombre de famílies que vivien en un mas, que és el precedent per a la seua divisió.

Així, doncs, com a conseqüència de moviments demogràfics i de mutacions econòmiques i socials que precedeixen la revolució feudal, es perden les relacions orgàniques entre les reserves i els masos, entre l'estatut del mas i el dels seus ocupants, entre el seu nombre i el de les famílies camperoles, entre els serveis que hi devien els dependents i l'extensió de les seues parcel·les. D'aquesta manera s'anul·lava la distinció

entre mas lliure i mas servil. La presumpta mobilitat entre els camperols, la superpoblació i les discordances entre la condició del tinent i l'estatut del mas que ocupava, facilitaren aquesta assimilació.

La crisi del sistema *curtense* s'evidencia sobretot per dos fets fonamentals: la desaparició de la *corvea* i la difusió del cens en metàl·lic.

És significatiu al respecte comprovar que quan el sistema *curtense* arriba al seu apogeu, a la fi del segle IX i primeries del X, en monestirs com el de Bobbio les *corvees* experimenten un fort retrocés. Aquesta caiguda del treball personal s'ha vinculat a un canvi en els mètodes de gestió de la terra, a favor d'uns altres orientats vers l'establiment de parcel·les, prèviament fragmentades de la reserva, als camperols, i l'inici de les commutacions. Cinzio Violante ho posà en relació també amb el nou clima de represa econòmica.³

Si tenim en compte l'evolució de les *corvees*, podem assenyalar tres zones:

Al flanc sud d'Europa, particularment a la zona mediterrània, la *corvea* és generalment lleugera, estable i de molt escassa significació econòmica. Prèviament inexistent, és el resultat de l'aparició de la senyoria castral o de la senyoria banal.⁴

³ L'explicació de naturalesa funcional —econòmica, s'entén— que es pot donar a la progressiva reculada de les *corvees*, no deu posar en un segon pla un altre aspecte de la qüestió igualment important. Durant el segle IX, la progressiva afirmació de la gran propietat i del sistema *curtense* fou paral·lel a la conquesta de l'hegemonia social per part de la classe dels *potentes* i dels *possessores*. La *corvea* hi tingué una gran responsabilitat en aquest procés, com a mitjà d'asserviment real, i de vegades jurídic, de la pagesia: els processos del segle IX revelen que l'estatus servil venia demostrat pel fet que un pagès executara *corvees*. Als inicis del segle X, en moltes zones d'Occident, els factors en joc en són uns altres: les conteses jurídiques entre camperols que es reclamen lliures i propietaris que els volen serfs, tan freqüents en època carolíngia, desapareixen. Els *potentes* locals, amb les mans lliures per manca d'un poder central, refermen la pròpia hegemonia sobre els homes i les terres, mentre que la propietat i la llibertat pagesa es debiliten. Ara la imposició de *corvees* perd interès per al nou senyor, ja que no tenen necessitat d'aquest vincle formal i forçós, per ensolcar una relació social que es defineix en el marc del senyoriu.

⁴ A la Itàlia central, fins i tot si el lligam entre tinença i reserva és més ferm ara en el temps del *castrum* que en el de la *curtis*, la prestació no passa d'alguns dies per any. Per exemple, a les acaballes del segle XII, els monjos d'un convent toscà sols exigien a un tinent tres *corvees* amb bous per any, i tres amb ases. De les explotacions pageses no esperaven més que un reforç per al moment de la llaurança, i en aquest cas s'interessaven més per les arades que pels homes mateixos, mentre que les prestacions manuals han entrat

La segona zona correspon als vells països francs i els seus marges. Ací, les *corvees* dominicals, pesants al principi, s'afebleixen progressivament a partir del segle XI, gràcies als rescats que fan els mateixos pagesos. El moviment s'amplifica i es generalitza al segle XII en les planes cerealistes situades entre el Loira i el Rin. Tanmateix, a la meitat septentrional del continent, en regions com la Lorena, Alsàcia o la Germània carolíngia, les prestacions de treball obligatori eren encara considerables al segle XII, tot i la indubtable disminució respecte a segles anteriors.⁵

És a la tercera zona, la de l'espai anglo-normand, on perdurarà més el lligam orgànic entre reserva i tinença travat per les *corvees*, i les trobem en ple funcionament en els *manor* del segle XIII encara. Els que suportaven més serveis eren els *vilains* o *virgaters*. Havien d'efectuar, com tots els pagesos, les *corvees* de suport a cada estació, però també les tasques setmanals fins a dos o tres dies⁶. El rescat de certes prestacions no era impossible, però el cost elevat n'impedia dur-ho a terme. En la forma clàssica del *manor* anglès, la proporció mitjana és aproximadament d'un terç per a la reserva i els altres dos terços per a les tinençes, molt més gran que al continent. Quan arribem a primeries de la centúria següent la imatge que s'imposa és la de l'afebliment del règim dominical. La circulació monetària, els mercats i l'augment dels preus agraris ofereixen

en un clar declivi, al compàs de les seues commutacions per diners. La «jova» catalana, l'origen de la qual és banal, acabarà sent assimilada des del segle XII a una renda territorial en molts casos.

⁵ Amb tot, el rescat progressa també i les rendes en diners comencen a substituir els serveis personals. La «llestia mandra dels pagesos que fan *corvees*», que en diu l'abat de Marmoutier el 1117, la concentració de la reserva sobre les millors terres, la millora de la productivitat del sòl en les tinençes, el fraccionament del mas, la pressió dels pagesos, són factors que faciliten un canvi en el qual convergeixen els interessos dels senyors i dels pagesos. Més que els serveis personals, fet per vassalls que mengen molt i treballen poc, el senyor prefereix el jornalier, contractat segons el ritme de les necessitats.

⁶ El 1185, en un *manor* dels templers prop d'Oxford, un *virgater* havia de fornir un dia de treball per setmana entre el 9 de juny i el 14 de setembre, tragar la producció del senyor al mercat del dissabte, participar tres voltes en la sega. Entre el 14 de setembre i el 9 de juny, acomplia dos dies de *corvea* per setmana. A més, tenia l'obligació de llaurar, sembrar i birbar un lot d'un acre durant les sembres de tardor i les de primavera. En l'abadia de Peterborough havia de prestar la seua arada tres dies en tardor, d'altres tres en primavera i un estiu; havia de preparar i sembrar, amb blats trimesencs, una parcel·la de 1,5 ha. Les

als senyors l'opció entre els procediments tradicionals i les noves solucions. Algunes prestacions personals foren condemnades per la inestabilitat de les cèl·lules que els servien de base, per la resistència dels pagesos i per les transformacions de l'instrumental agrícola, que assegurà el mateix rendiment que abans amb un personal reduït. A més, les prestacions entorpien l'administració senyorial. Eren oneroses, perquè calia donar a la gent diners, articles i aliments. Al capdavall, els senyors requeriren la col·laboració de treballadors assalariats, que rendien millor i responien a les exigències del treball estacional. Anglaterra, que marcava una evolució distinta a la del continent, l'enfortiment de la reserva continuà al segle XIII, però amb la matisació que el retorn a l'explotació directa del *manor* es féu mitjançant el recurs al treball assalariat, a la contractació de jornalers i de treballadors temporals. Encara que les prestacions dels *villains* estaven minuciosament repartides al llarg del calendari agrícola, el règim d'assalariat oferia com a principal avantatge la flexibilitat amb què permetia acoblar molt més exactament el treball a les necessitats de mà d'obra, molt variables d'una estació a altra. Cal afegir, sobretot, que els salaris en moneda van romandre estables durant tot el segle XIII i la primera meitat del XIV, període d'alça lenta però contínua dels preus agrícoles. Aquesta estabilitat afavoria evidentment els senyors.

Comptat i debatut, el vigor de l'explotació directa del domini anglès sembla lligat a l'existència d'un mercat de treball avantatjós per als senyors, i, per tant, a la superpoblació rural. Podem parlar d'una mena de proletariat rural cada vegada més miserable, en un país on les ciutats seguien sent petites i on les terres susceptibles de ser artigades havien quasi desaparegut, al compàs que les terres rompudes antigament havien perdut potser la seua fertilitat. Sovint exclosos de la comunitat rural i dels

drets col·lectius, com els de pastura, nombrosos homes i dones famèlics oferien el seu treball als senyors i als seus administradors. Això és el que mantenia els salaris a un baix nivell i el que convertia en altament profitosa l'exploració del domini, no ja per aprovisionar la casa senyoria, sinó per vendre els excedents.

El camí vers formes d'exploració noves, doncs, fou llarg i complicat, i l'experimentació amb altres sistemes trigà a imposar-se. ¿Per què aquesta forta resistència, que palesava en el fons un obstinat recurs a concepcions de gestió ja superades? La *curtis* no era sols un model de gestió territorial, sinó el model econòmic-social d'una determinada forma de concebre i resoldre les relacions entre l'aristocràcia i els pagesos. És per això que la fi de l'Edat Mitjana *curtense* no es presentà com un fet de ruptura sinó com una llarga inexorable agonia.

Per altra part, Toubert indica que estudis més detallats haurien de tenir en compte tots els matisos relacionats amb les tipologies *curtenses* i les àrees regionals. Així, sembla raonable admetre que el decantament senyorial per l'exploració directa ha estat més marcat en les regions bladeres de l'Europa nord-occidental, mentre que la tendència la parcel·lació de les reserves s'ha vist afavorida al vessant mediterrani de l'imperi franc, a causa del predomini de sistemes més complexos de policultiu, on la petita exploració era la que millor s'adaptava a les exigències creixents de la productivitat.

Amb tot, cal tenir en compte que la decadència i en alguns casos la definitiva desaparició del sistema *curtense* no implica necessàriament la desaparició generalitzada de les vastes extensions dominicals. Canvien les formes de gestió, no la base territorial de la gran propietat senyorial i eclesiàstica. Per altra part, al segle XII encara molts senyors s'aferren a la

gestió directa, encara que les reserves ja no tenen les dimensions d'antany. L'interès econòmic d'una explotació directa no escapa als bons administradors. Suger, el gran abat cluniacenc, entre els anys 1120 i 1140, restaura les reserves de Saint-Denis.

Les granges cistercenques

Just quan el gran domini retrocedia en bona part d'Occident, inesperadament assistim a una última onada d'aquesta estructura agrària al segle XII. Cal imputar-ho a la represa vigorosa del monaquisme a mans dels premostratencs i dels cistercencs, que es beneficien d'importants donacions dels fidels. Els nous dominis monàstics s'implanten principalment en les zones buides d'establiments cluniacencs i sovint en llocs deserts, boscos o marjals, però no són rars la localització en llocs estratègicament situats prop de les vies de comunicació i en territoris colonitzats abans per les comunitats camperoles. El 1138, divuit anys després de la seua fundació, Prémontré, en la diòcesi de Laon, disposa de 26 *curtes* i de 30 el 1188. Però la forma d'explotació proposada pel Císter fou la més original de totes les propostes contemporànies, basada en la granja. A cada una d'aquestes unitats d'explotació agrària hi residia un grup de conversos, al front de les quals hi havia el *grangiarius* o granger, que era el convers que dirigia l'explotació, el qual estava en contacte amb el monjo administrador principal del monestir —el *cellerarius* o cellerer— i al qual, i a l'abat, retia periòdicament comptes. Separades geogràficament del monestir, cada granja tenia com a centre la casa o mas on vivien els conversos i altres treballadors eventuais, juntament amb altres instal·lacions com el magatzem per als fruits i el gra, la quadra, l'estable, a voltes un molí i, si es conreava vinya, el celler amb els estris necessaris per a la vinificació. A la darrerria del segle XII, Poblet disposava ja de sis granges als voltants del monestir —la Mitjana, Milmanda, Castellfollit, Titllar, Riudabella i la Pena— i d'altres onze repartides arreu dels seus dominis.

Les granges, en efecte, formaven territoris compactes i poc extensos entorn d'un edifici central, que feia de magatzem de les collites, dipòsit de l'instrumental i residència dels monjos conversos, a més d'estar dotat dels

imprescindibles aparells de transformació agrària —molins, almàsseres, trulls, cerveseries, forns— i, és clar, la capella per als oficis religiosos. Les innovacions tecnològiques, sobretot les vinculades al regadiu hidràulic, les situa al capdavant de les empreses agràries contemporànies, perfectament adaptades a la varietat dels paisatges, a les estratègies de cada abadia i a les orientacions productives.

Probablement, la major part de les hisendes cistercenques es destinaven a la cerealicultura, els productes de la qual no sols representaven la base de l'aprovisionament de la comunitat, sinó que també fornien sovint excedents comercialitzables. Així per exemple, la cerealicultura cistercenca hauria contribuït de manera decisiva en l'aprovisionament de les ciutats alemanyes dels segles XII i XIII, i tot i disminuir el nombre de granges als segles posteriors a la fi de l'Edat Mitjana monestirs com els de Salem continuaven venent notables quantitats de gra als mercats urbans de Costança i Ravensburg.

Junt amb el cultiu dels blats, els monjos dedicaven una atenció especial al bestiar i, per tant, aquí tenim un segon tipus de granja, d'orientació ramadera, tant de grossa com de petita talla. Cal remarcar, al marge de les necessitats d'autoabastiment de la comunitat, el caràcter en gran part especulatiu d'aquesta activitat per als monjos, als quals els era vedat de menjar carn i, doncs, havien de comerciar tots els productes que no podien consumir, si més no durant els primers temps de seguiment rigorós de la regla. El cas més notable de cria ramadera cistercenca orientat a l'activitat comercial és el d'Anglaterra i el de la seua llana, que ateny dimensions considerables durant el segle XIII. Les granges del Yorkshire comptaven amb *lanarie*, dipòsits on es emmagatzemava la llana destinada a la venda. Per a la cria en condicions calia una sèrie de drets i d'oportunitats econòmiques que els monjos tractaren d'aconseguir.

Aquesta activitat, exercida en amplis territoris i llargues dimensions, requeria certament l'adquisició de drets de pastura i de trànsit de les ovelles, que no poques vegades derivaven en litigis i enfrontaments locals. Els casos de la Itàlia meridional o Galícia avalarien la pràctica de transhumàncies, però sobretot destaquen els de Poblet, com revela l'adquisició d'àmplies possessions en la zona dels Pirineus, bàsicament pastures d'estiu per al bestiar.

L'activitat pastoral restava lligada en molts casos a la creació de granges forestals. Sens dubte que els cistercens estigueren en l'avantguarda del moviment colonitzador, però també es mostraren atents administradors dels recursos forestals, i acudien quan era menester al suport reial per reafirmar els drets de propietat sobre les arbredes. La presència de les abadies afavorí, doncs, no l'eliminació dels boscs, sinó la seua conservació, atesa el seu valor econòmic, sobretot com a sosteniment de la cria ramadera.

Notablement especialitzades eren les granges vinícoles, en les quals es practicava una activitat que, de la finalitat originària de l'aprovisionament, es passà sovint i precoçment cap a la comercialització, com el cas de la mateixa Cîteaux i de les seues granges de la Borgonya, que disposaven de tots els aparells adequats per a la vinificació i la conservació del vi, i el mateix pot dir-se de les granges de monestirs alemanyes o catalans com Poblet i Santes Creus.

Si bé les granges cerealícoles i vinícoles, junt amb les ramaderes i forestals, foren les més nombroses, la capacitat d'adaptació d'aquestes hisendes agràries es mostra per l'existència també de granges mineres, salineres o, més sovint, mixtes i de múltiples combinacions.

Amb tot, les granges no eren només centres de conreu i de colonització del camp circumdant, ja que els monjos hi desplegaven una

gamma diversificada d'activitats agrícoles i també artesanes. Nombroses recerques monogràfiques han demostrat que no existia tampoc un únic "tipus" supraregional amb característiques iguals d'un lloc a altre, és a dir, un tipus de granja unitari, adoptat de manera uniforme a tots els cenobis. Per contra, s'ha evidenciat una tipologia més aviat variada que responia a orientacions de conreus i a opcions econòmiques diverses per cada monestir, en relació a les oportunitats medioambientals i, pel que fa als aspectes constructius i arquitectònics, a les tradicions locals. Sens dubte, en el naixement de tipus diferents d'hisendes intervingueren factors de conjuntura local, la naturalesa del sòl i l'estructura de la propietat.

Les fonts escrites dels segles XII i XIII ofereixen molt poques informacions relacionades amb l'estructura constructiva i la destinació d'usos dels edificis cistercencs, i cal completar-les amb les indagacions arqueològiques. La reconstrucció de l'aspecte material de les granges es presenta, però, particularment complexa per l'escassetat d'estructures muràries que han sobreviscut fins als nostres dies. Els elements que formaven el nucli central de la hisenda agrària, els estables, les oficines, les vivendes dels conversos i dels assalariats, pràcticament han desaparegut. Un dels pocs casos que permeten una visió gairebé integral d'una granja cistercenca dependent del monestir de Morimondo, en la diòcesi de Milà, gràcies a una memòria redactada per un monjo l'endemà d'un atac de les tropes de la comuna de Pavia. El 1237, els soldats assaltaren l'abadia i una granja infligint danys enormes. La descripció de les devastacions permeten de confegir de l'estructura de la granja de considerables dimensions. Prop de l'abadia s'alçava la granja central, un molí i l'hospital dels pobres, a més de nombrosos edificis contigus al nucli central, en part destinats a habitacions i obradors, en part emprats com a dipòsits. Els conversos disposaven de dormitoris, mentre els monjos de

cel·les aïllades. Per tenir una idea de la importància de la ramaderia, cal fer esment que a l'estable i la pollera de la granja central hi havia 35 bous, 5 cavalls, 120 porcs, un ase, 360 gallines i capons. Hi comptaven, a més, amb una *domus bovarie* per als bous lligada a la *domus pastorum*, en la qual dormien els conversos que s'ocupaven dels animals. En la mateixa granja central hi havia també un celler per al vi (*caneva vini*) dotat d'un pis superior habilitat com a graner. Tant en la granja central com en les dependents hi havia dipòsits per als farratges, els cereals i la llenya. La presència de diversos edificis de treball testimonia la importància de l'activitat artesana desplegada pels monjos blancs. Entre les propietats de Morimondo hi havia una *domus testorie* destinada als teixits, la *domus fabrorum*, l'estable on es ferraven els animals, una sabateria i una *domus* on es produïa formatge. A més de tres molins, si més no, les granges estaven voltades d'estructures defensives. En fi, l'elenc de danys permet de fer-se una idea no sols dels edificis sinó també de la varietat i de les eines: carros, arades, jous, dalles, portadores i moltes altres més.

Amb tot, l'èxit de la granja no es deu únicament als seus trets arquitectònics i constructius, sinó també a la millor organització del sòl i del treball agrícola arran de la decadència dels vells centres *curtenses*. Des del punt de vista de l'organització del sòl les granges representaven hisendes agrícoles de nou tipus, sota molts aspectes diversos, tant pel que fa a la reserva com als masos. Mentre que al gran domini les parcel·les que depenien de la reserva o dels masos estaven sovint disperses pel camp, entorn d'un únic punt d'assentament i de gestió que solia juxtaposar-se a d'altres que formaven una aldea o un grapat de cases, les granges estaven aïllades al camp i els seus béns es reagrupaven o tendien a reagrupar-se. La seua importància es basa en el fet que constituïen una de les poques temptatives formulades als segles XII-XIII al continu fraccionament de les

possessions dominicals, i de buscar una nova via per modificar les condicions d'exploració del sòl. Així la seua forma de conducció, preferentment directa, apareix com a nova respecte dels sistemes de gestió de les *curtes* del passat. Es pot comprendre fàcilment com aquestes hisendes —la novetat del les quals no es pot entendre sinó es relaciona amb fenòmens com la dissolució del mas, el procés de fragmentació dels dominis, l'expansió de la demanda dels productes agrícoles o la reorganització de la senyoria— pogueren representar models per als que, sobretot en el món senyorial, hagueren de resoldre el problema d'una millor organització del sòl.

A part la millor organització del sòl, les granges cistercenques prosperaren també gràcies a la incorporació d'una mà d'obra gratuïta. Es tracta dels conversos, homes majoritàriament d'extracció camperola. Les llistes de noms i cognoms que posseïm d'alguns monestirs (s. XII-XIII) mostren que generalment provenien dels entorns del monestir, o dels seus dominis: fills de camperols modestos, empleats als camps. Cal no oblidar tampoc altres familiars dels monestirs, l'estatut dels quals és menys precís però les funcions dels quals semblen anàlogues: *habitatores monasterii*, homes *qui morantur ad monasterium, familiares*. Aquests homes no tenen lloc estatuari dins el monestir (només els monjos de cor i els conversos participen al capítol), però hi viuen permanentment. El seu nombre és variable, les seues funcions van del servei armat als treballs dels camps. A través d'aquesta categoria multiforme, ens acostem progressivament cap als veritables assalariats (*ministri, mercenarii, famuli*) que ajuden els conversos en els treballs agrícoles, o, com els *forestarii* i els pastors, en tasques especialitzades. Per completar el ventall de la mà d'obra de què disposen aquests monestirs, cal dir que a voltes els seus tinents (*manentes, massarii, coloni*), si més no a la Llombardia oriental, treballen en

col·laboració amb els conversos, almenys per a l'explotació de l'inculte: treballs forestals, guarda dels ramats, dalla del fenc.

Els monestirs cistercencs disposen, doncs, d'equips relativament nombrosos per explotar les seues terres. És impossible de saber el nombre dels assalariats i familiars, però per a monestirs llombards com els modestos de Vall'alta i Argon, la mà d'obra permanent fàcilment deu atènyer els vint o vint-i-cinc persones, cosa que representa la població mascle adulta d'una petita aldea.

TEMA III

ELS DESTINS DEL SENYORIU

- AA. DD., *Pour une anthropologie du prélèvement seigneurial dans les campagnes médiévales (XIe-XIVe siècles). Realités et représentations paysannes*, Publications de la Sorbonne, Paris, 2004.
- AA. DD., *Seigneurs et seigneuries au Moyen Âge* (Actes du 117e congrès national des sociétés savantes. Clermont-Ferrand, 1992), Paris, Ed. du Comité des travaux historiques et scientifiques, 1993
- M. AVENTÍN, *La societat rural a Catalunya en temps feudals*, Barcelona Columna, 1996.
- D. BARTHÉLEMY, *Les Deus Âges de la seigneurie banale: Coucy (XIe-XIIIe siècles.)*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1984.
- G. BOIS, *Crise du féodalisme. Économie rurale et démographie en Normandie orientale du début du XIVe siècle au milieu du XVIe siècle*, Paris EHESS, 1976.
- R. BRENNER, «Auges y declives de la servidumbre en Europa durante la Edad Media y la Edad Moderna», *Hispania*, 192 (1996).
- Ph CONTAMINE, «La seigneurie en France à la fin du Moyen Age: quelques problèmes généraux», *Seigneurs et seigneuries au Moyen Age*, Paris, 1993, 21-39.
- P. FREEDMAN, *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval*, Vic, Eumo, 1993.
- J.A GARCIA DE CORTÁZAR, *El monasterio de San Millán de la Cogolla (siglos X al XIII): introducción a la historia rural de Castilla altomedieval*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 1969.
- F. GARCIA-OLIVER, *Cistercencs del País Valencià. El monestir de Valldigna. El monestir de Valldigna (1298-1530)*, València, 3i4, 1998.
- F. GARCIA-OLIVER, «La ciutat contra el camp en la tardor medieval», *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, Universitat de València, Museu d'Història de Catalunya, 2003, 539-558.
- F. GARCIA-OLIVER, «Estructura agrària i crisi rural. La Corona d'Aragó en el tombant de l'Edat Mitjana», en *La Corona de Aragón y el Mediterráneo: siglos XV-XVI* (E. Sarasa-E. Serrano eds.), Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1997, pp. 41-61.
- P. IRADIEL, «Señoríos jurisdiccionales y poderes públicos a finales de la Edad Media», *Podres públicos en la Europa medieval. Principados, reynos y coronas*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1997, 69-116.
- C. LALIENA, *Sistema social, estructura agraria y organización del poder en el Bajo Aragón en la Edad Media (siglos XII-XV)*, Terol, Instituto de Estudios Turolenses, 1987.
- A. MIRA-P. VICIANO, «Arrendaments i parceries. La gestió indirecta de la terra al País Valencià (segles XIV-XV)», *Anuario de Estudios Medievales*, 32 (2003), 481-500.
- J.Mª MONSALVO, «Historia de los poderes medievales, del Derecho a la Antropología. El ejemplo castellano: monarquía, concejos y señoríos en los siglos XII-XV», C. BARROS (ed.) *Historia a debate. Medieval*, Santiago de Compostela, 1995, 81-149.
- G. PICCINI, «Mezzadria et mezzadri en Italia centrale et septentrionale (XIIIe-XVe siècles)», *Flaran*, 7, Auch, 1987, 93-105.
- B. YUN CASALILLA, «Consideraciones para el estudio de la renta y las economías señoriales en el reino de Castilla (s. XV-XVIII)», E SARASA-E SERRANO (EDS.), *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (ss. XII-XIX)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1993, II, 11-45.

La gestió

La senyoria, tal i com el defineix Robert Boutruche és un poder de comandament, de subjecció i d'exploració. És també el dret a exercir aquest poder. Hi afegirem que la senyoria era una forma normal d'organització de la societat i, en alguns territoris, la forma d'organització política més difosa. Després de l'any 1000 aquesta estructura s'expandí per tot. Per contractes que transformaven a lous camperols en tinences sotmeses, per la violència i per tots els procediments que preludiaven una apropiació, les persones i les terres entraren en dependència. Hi havia senyories que es concentraven en un petit espai; d'altres incloïen diverses parròquies o aldees. En qualsevol cas no sempre coincidien comunitat rural i senyoriu territorial, i la fesomia més assídua de les senyories no és la unitat espacial compacta, sinó una fragmentació discontinua de nuclis de població voltats de terres del rei, de les ciutats o d'altres nuclis dominis distints i competitius. Això no vol dir, però, que a la llarga, especialment durant la Baixa Edat Mitjana, les grans senyories, sense ser compactes, tendiren a accentuar el control i a presentar-se com veritables formes d'organització de l'espai i del territori, de manera que la geografia dels estats senyorials evolucionà cap a una major simplificació i estabilització.

Els mètodes de gestió dels dominis no semblen ser massa diferents dels del segle IX. Les tasques principals, llaurar sobretot, requeien en primer lloc sobre servidors domèstics. Jurídicament se'ls anomenava *servi* en les regions on la noció d'esclavitud no havia desaparegut; constituïen el nucli més compacte de la «família», el més estretament sotmès a l'autoritat domèstica. Aquests homes, els ministerials, eren tots domèstics pel que fa al seu origen: bovers, guardes forestals. Escapaven a qualsevol altre poder, i sols obeïen el cap de casa. En les noves comunitats religioses, que

exaltaven el treball manual, les tasques de servei eren realitzades generalment per religiosos d'origen pagès, els llecs. Eren considerats com germans dels monjos de cor, però en tant que gent sense instrucció que eren, vivien a banda, els seus exercicis litúrgics eren molts simples i els treien poc temps, i així podien executar els principals treballs en les granges. Als servidors permanents s'afegien de tant en tant auxiliars temporals, «mercenaris» empleats per efectuar determinats treballs, com la collita, la tosa o la verema.

Per a dur a terme les funcions senyorials de guardià de la pau i de la justícia, i per recaptar les exaccions, era necessari el concurs d'un altre tipus d'agents, d'un conjunt nombrós d'intermediaris: prebosts, intendants, batles i justícies, segons les regions, en línies generals, els quals vetlaven per l'explotació de les terres, l'execució de les prestacions personals i el cobrament de les rendes, servint-se òbviament dels corresponents col·lectors. Exercien funcions de policia i presidien tribunals amb competència en matèria de justícia territorial. Estaven al front de l'escolta i de les tropes i tenien al seu càrrec la cambra, la taula i el celler de l'amo, els seus estables i les seues caceres. Ningú dins de la *família* estava lligat al senyor més estretament que ells. Aquest, doncs, confiava les funcions directives als qui semblaven més segurs d'entre els seus homes, per tal de tenir-los sota el seu control i de castigar-los severament si calia. L'*avoué* no és un ministerial, però és una de les peces bàsiques en la gestió dels senyorijs eclesiàstics. Ja des dels temps carolingis exercia funcions administratives i judicials que estaven prohibides als religiosos o no eren compatibles amb la seua missió. Ara es converteix en «protector», «defensor», «guardià» dels interessos eclesiàstics.

A la primeria del segle XII es multipliquen de sobte, en els documents dels grans establiments religiosos, les notícies que indiquen un enriquiment dels servidors. Com a retribució solien rebre gratuïtament un «feu», un lot de terra del senyor, d'altres només eren alimentats i rebien alguna mena de gratificació. Als que regentaven un ofici importat, per estimular la seua diligència, se'ls concedia una part dels drets que estaven encarregats de recollir i de les multes que havien d'imposar. D'aquesta manera es beneficiaren directament del creixement dels ingressos senyorials; es convertiren en els vertaders senyors dels pagesos, i crearen la seua pròpia clientela. En dos o tres generacions arribaren a reunir fortunes comparables a les de la petita noblesa, i adoptaren un gènere de vida semblant. El seu senyor tenia veritables dificultats per exercir sobre ells qualsevol tipus d'autoritat; primer díscols, aquests servidors acaben convertint-se en temibles competidors.

A més, en totes les regions on el poder central s'havia disgregat al segle X, a partir de 1200, si no abans, reaparegué un poder superior, llunyà però exigent, el del rei, del duc o el comte. La seua autoritat fou representada a partir d'aquesta època per agents i funcionaris estrangers al lloc, que eren canviats sovint, i entestats a estendre les prerrogatives del sobirà. Aquests funcionaris recaptaven també diners en nom del seu senyor, i se'n quedaven una bona part, d'ací el seu zel i interès. Sense deixar de pagar les càrregues senyorials, els pagesos hagueren de suportar un fisc més exterior, però no menys carregós. Al segle XIII i començaments del XIV, les exigències del poder monàrquic o dels grans principats regionals eren encara intermitents, imprevisibles. Per això pertorbaven encara més el funcionament dels circuits econòmics. El pas dels recaptadors prenia el caire d'una catàstrofe temporal, i no és estrany en conseqüència els disturbis

sobrats i la violència defensiva. Així, doncs, a partir del segle XIII, el pes de les institucions estatals, en ple creixement, es féu sentir cada vegada més sobre el món rural, a risc d'ofegar-lo, diu Duby, el qual ens adverteix que els impostos reials apareixen des de llavors com un dels engranatges principals de l'economia rural.

També l'Església no s'estigué de recaptar les pròpies taxes, en particular el delme. Actualitzat pels carolingis, sostreia als fidels la desena part dels seus ingressos, per bé que anaven a parar als senyors. La reforma gregoriana exigí el retorn de les esglésies i de les seues rendes als poders religiosos, però el retorn no fou complet. Al delme s'afegia sovint la primícia, que tot i significar els primer fruits de la collita, a la pràctica esdevingué en molts llocs una exacció fixa, corresponent a la vintena part de la collita.

A tot arreu la mediatització senyorial es mostrava mitjançant una variada multiplicitat d'exaccions exigides als camperols, que una diferenciada geografia regional i els contextos socials i polítics impossibiliten de sistematitzar. La suma més elevada provenia dels cànon en metàl·lic sobre la terra i dels múltiples exemples de censos en espècie sota la forma de partició de fruits, sense que no falten exemples de serveis personals, encara que generalment la tendència és la commutació per censos en diners. Més propis del poder senyorial, encara que no tan feixucs perquè es tractava sovint de rendes fixes calculades en moneda i amb escasses variacions al llarg dels segles, resultaven els drets provinents del domini jurisdiccional que gravaven les cases, la utilització dels establiments senyorials –forns, molins, almàsseres hostals– o les transmissions i herències.

La gestió de les rendes estigué sotmesa a les vicissituds de la circulació monetària, la multiplicació dels mercats i el trasllat dels senyors

als centres urbans. De la gestió directa, mitjançant els seus oficials, es passà a la gestió indirecta, un fenomen que s'intensifica a partir de la segona meitat del segle XIV. Els senyors, doncs, lliuraven a arrendadors fraccions del senyoriu –un molí, el forn– o la totalitat dels emoluments. En aquesta opció també hi havia la impossibilitat de detectar els fraus dels camperols i dels mateixos subordinats, en els retards en el pagament dels censos, o en els compromisos adquirits en forma de deute amb el capital urbà. El senyor s'acontentava amb una suma, estimada a partir dels conjunt de conceptes satisfets tradicionalment pels seus camperols, que cobraria en els terminis previstos en el contracte signat en cal notari. Però, mai no es desprenia ni de la jurisdicció civil ni de la criminal. No podia permetre's el luxe de tallar el cordó umbilical del seu domini i autoritat sobre els vassalls.

Una nova figura s'interposava entre els amos del sòl i els pagesos. Els arrendadors provenien de la ciutat, i quan formaven companyies sovint associaven a individus escollits d'entre les files del ric camperolat local o comarcal. Exercien ocupacions com les de mercader, draper, metge o notari, oficis acostumats a les comptabilitats, a les inversions i als guanys. El benefici depenia en bona mesura del rigor dels comptes i de la puntualitat dels cànon pagats pels pagesos, si cal recorrent a mètodes coercitius. Les acusacions de fraus i exaccions no es dirigiran en més d'una avinentesa cap als senyors sinó cap a aquests agents que controlaven de ben a prop la producció agrària.

La nova servitud

Tot i el conjunt de taxes, senyorial, públiques i eclesiàstiques, la servitud personal va anar desapareixent progressivament, sobretot en els pobles de nova colonització i en les que aconseguien una carta de franquícia. El desenvolupament urbà no farà més que evidenciar l'anacronisme de velles relacions de producció. Hi ha filòsofs, juristes i predicadors que denunciaven la servitud qualificant-la d'injuriosa, opressiva, sense justificació, o contrària a l'ordre natural. Les constitucions de Bolonya i Florència havien afirmat el 1257 i 1289 respectivament que *iure naturali omnes homines liberi nascuntur*: «segons la llei natural, tots els homes han nascut lliures», i que al Paradís tothom és igual. Per altra banda, el sistema es basava en la violència. Segons proclamava la principal col·lecció de costums alemanyes de l'època, «la servitud descansa únicament en la força». A més es considerava inútil, en tant com ja no eren els senyors qui garantien la pau, la justícia i la protecció, sinó l'Estat.

De tota manera, des de les acaballes del XII s'aprecia el seu ressorgiment en certes regions. Les diferències cada vegada més accentuades entre les fortunes pageses, la constitució progressiva d'una categoria de pobres, afavorien la institució d'una xarxa més estreta dels lligams de subordinació. A mitjans segle XII l'opinió general començava a assimilar l'estatut del *villain* al de l'esclau. Era la condició dels serfs dels països germànics; tots aquests homes pertanyien «corporalment» al senyor, i havien de satisfer prestacions especials i estaven obligats a residir en determinats llocs. La subjecció a la gleba dels homes «de cos» responia al desig dels senyors de controlar més estretament els seus dependents, d'impedir que escaparen al seu poder refugiant-se en una «vilafranca» o fugint cap a una ciutat.

La característica de la nova servitud era la de la relació de subordinació hereditària. La *res*, la terra en concessió, era en la major part dels casos l'element a través del qual el *dominus* limitava la llibertat essencial del pagès, el qual es comprometia sota jurament de no abandonar la possessió. Aquesta nova servitud no naix entorn de l'any Mil, en el període de major violència per part de la cavalleria feudal emergent, quan la servitud altmedieval ocupava encara un espai significatiu en les relacions de subordinació. El seu desenvolupament, per contra, té lloc en la fase de consolidació de la senyoria banal, en el moment que es reorganitzaven les més petites senyories territorials, les quals intentaven d'adquirir una part dels diversos drets banals o almenys d'enfortir els lligams amb els conreadors dependents que residien en les seues pròpies terres.

La nova servitud apareix en distintes zones d'Europa. A la regió tolosana, als segles XII i XIII, hi havia *homines de corpore et casalagio* descendents d'homes lliures recentment asservits, juntament amb tinentes lliures. Situacions de dependència personal les podem rastrejar al Beauvaisis, Borgonya i el Piemont entre els segles XIII i XIV, però el cas més cèlebre és el de la Catalunya Vella, on es desenvolupen unes formes de dependència que naixen al caliu de les violències feudals del segle XI per consolidar-se a la centúria següent, quan es configurarien els anomenats «mals usos». A mesura que s'eixamplaven i es consolidaven les malles senyoriales, molts pagesos van perdre els alous i cotes de llibertat. En els seus dominis territorials, els senyors van anar imposant a poc a poc als seus cultivadors l'adscripció forçosa i hereditària. Aquests s'anomenen «homes propis i solius», perquè depenen exclusivament d'un sol senyor i no poden prendre altres terres en cultiu ni molt menys sotmetre's al vassallatge de cap altre senyor. És, doncs, a partir del segle XII quan

s'estenen les arbitrietats, i en particular els quatre mals usos pròpiament dits: la «cugucia», que representa la confiscació per part del senyor de la meitat dels béns de la dona adúltera, quan l'adulteri havia estat comès sense el consentiment del marit, o de la totalitat dels béns si el marit no hi havia consentit; l'«eixorquia», que implica el retorn dels béns al senyor per esterilitat; la «intèstia», en la qual el senyor té dret des d'un terç dels béns fins a la totalitat del mort intestat, i l'«arsina», o confiscació dels béns de l'home propi a qui se li ha cremat la casa per negligència. La «firma d'espoli» apareixerà al segle XIII i es refereix a la quantitat que cobra el senyor per consentir en l'esponsalici del pagès que és home seu. A més se'ls imposa una redempció, la «remensa», en el cas que volgueren abandonar la terra.

Mentre la pressió jurisdiccional progressava a la Catalunya Vella, en altres zones, sobretot a la Catalunya Nova, les cartes de població i franquesa creaven espais sense el pes de les pressions jurisdiccionals, amb l'objectiu d'estimular la repoblació. Tanmateix, també s'hi feren presents, ja que ni tot el territori fou incorporat al domini del comte, en no haver estat conquerit només sota la seua direcció, ni l'estatut de les viles franques del domini comtal restà incòlume tothora, ja que a partir de la segona meitat del segle XII els comtes procediren a nombroses infeudacions de viles i terres en favor dels seus fidels. A la Catalunya Nova de la segona meitat del segle XII, fidels feudataris dels comtes reberen per infeudació drets públics —lleudes, quèsties, emprius— sobre aquestes viles franques, que a voltes exerciren de manera arbitrària i violenta introduint noves taxes, censos abusius, mals usos i remença. Estudis locals de la Conca del Barberà mostren la presència de pagesos sota diferents condicions jurídiques, des de la llibertat relativa al pagament de censos diversos.

Amb tot, caldria no deixar-se emmirallar per l'estricta condició jurídica. El desenvolupament econòmic generalitzat del camp europeu ha dinamitat la vella concepció altmedieval de la servitud. Antany la jerarquia s'establia en funció de les distincions jurídiques hereditàries que diferenciaven lliures i no lliures. Al llindar del segle XIV, el que comptava eren les diferències de condició econòmica. En les regions on les fronteres entre llibertat i servitud no s'havien esborrat per complet de la consciència col·lectiva, o on havien estat traçades de nou, no imposaven ja distincions tan nítides com els diversos graus de la jerarquia de les fortunes. Així, a Anglaterra, la prosperitat de nombrosos *villains* contrastava amb la pobresa d'un nombre creixent de tinents lliures. El mateix es pot dir dels remences catalans, pagesos grassos que reunien explotacions considerables i havien passat a arrendar fins i tot drets senyorials.

El dinamisme dels intercanvis i la major mobilitat de les tinences provocaren l'ampliació del ventall de les fortunes camperoles, accelerada sobretot per la multiplicació de les percepcions en numerari. Aquesta evolució, doncs, alhora que animava els intercanvis comercials en l'aldea, accelerava el moviment que posava una bona part de la població rural entre les urpes dels prestadors i negociants de les ciutats. Per altra banda, oferien noves possibilitats als camperols que sabien beneficiar-se de les ocasions d'enriquiment que oferia el mercat.

La ciutat a la conquesta del camp

Les comunitats camperoles europees foren testimoni a partir del segle XII d'un llarg procés d'emancipació. Aprofitant el clima de represa econòmica i després de les experiències d'organització pròpia, en molts llocs es reclamaren més nivells de llibertat i autonomia que quedà reflectit en les cartes de franquícia. En certa manera s'assemblen a les cartes pobles, però mentre que aquestes eren al capdavant una concessió senyorial, les altres eren fruit d'una demanda, d'una negociació i fins i tot d'una pressió. El seu contingut era enormement variat, per bé que totes pretenien suprimir costums que ja havien arrelat o, potser, intentaven impedir el seu arrelament. Les «llibertats» no afectaven el poder senyorial d'exigir exaccions. Suprimien els intermediaris, ministerials i d'altres, les exigències dels quals eren per als camperols més insuportables encara que les del senyor. A més, els pagesos reberen en general el dret d'organitzar la policia rural amb agents designats per ells. I sobretot tractaren que les exaccions deixaren de ser arbitràries, i per a tal fi acceptaren de pagar el mateix i fins i tot més. Les cartes de franquícia, doncs, no limitaren el fisc jurisdiccional, sinó que el regularitzaren, l'introduïren en el costum, és a dir, el legitimaren i el consolidaren. Entre els trets comuns a les cartes de franquícia destaquen els següents: multes judicials fixes als tribunals de la jurisdicció senyorial; prohibició de detencions arbitràries; regulació de les normes processals; reducció de les obligacions de caràcter militar; abolicció o regulació de la talla; supressió dels drets d'herència; un impost fix, i no arbitrari, sobre el matrimoni; un impost fix, en lloc del monopoli senyorial vigent, sobre la venda del vi en el període immediatament posterior a la verema, i el pagament d'una quantitat fixa, i no arbitrària, sobre l'alienació per venda o per qualsevol altre procediment, de béns immobles.

Des del punt de vista de l'economia rural, el moviment de franquícies tingué com a primer resultat l'apropiació pels senyors jurisdiccionals d'una considerable massa monetària que els pagesos més acomodats havien aconseguit estalviar: en efecte, les cartes de franquícia es concedien a les comunitats per venda, i de vegades a preus molt alts. L'elevat valor monetari de les concessions és un suggeridor testimoni dels perjudicis que l'exercici desordenat dels drets jurisdiccionals causava als camperols, però sobretot el prestigi que conservava la llibertat personal en la consciència col·lectiva. Aquestes sumes eren enormes, i sobrepassaven de bon tros les disponibilitats dels pagesos. Calgué concedir-los grans facilitats de pagament i obrir-los crèdit a llarg termini. Una segona conseqüència de les concessions de franquícia fou, doncs, l'agreujament de la penetració dels usurers i prestadors en el món rural.

Així, doncs, el gran moviment polític que marca els camps d'Occident, a partir de la fi del segle XII, és el de l'emancipació col·lectiva dels camperols i el de la seua organització política, allò que a terres italianes anomenen comunes rurals i que a casa nostra cristal·litzen en les viles rurals institucionalment reconegudes com a *universitates*. Però la llibertat aconseguida varià molt segons els casos. Senyoria i comunitat no són institucions que s'exclouen recíprocament. Hi hagué, a més, en moltes regions, un retorn ofensiu de les dominacions senyorials després del moviment de franquícies. Sense oblidar que, una vegada deslliurades dels tentacles senyorials, no poques comunitats rurals caigueren sota la influència de les ciutats, el comportament de les quals sovint fou abusiu.

La via inicial de penetració col·lectiva de la ciutat en el camp en alguns casos, com els toscans o els llombards, fou la d'actuar com a mitjancera en els conflictes oberts entre els senyors i els subjectes de ban,

en acudir als còsols perquè imposen arbitratges. Els còsols constitueixen l'únic grup de notables que reuneixen l'autoritat individual, que els confereix el poder jurisdiccional de què gairebé tots gaudeixen personalment, l'autoritat col·lectiva, derivada de la seua elecció, i la ciència jurídica, car els primers cossos consulars comptaven amb jutges. Des de mitjan segle XII es dissenyen els grans àmbits on es faran sentir les exigències de les ciutats italianes del nord: impostos directes, alta justícia, *corvees*.

El principi sobre el qual recolza l'extensió de l'autoritat consular al camp és reial: és en tant que perceptors de tributs, i després com a detentors legals del poder delegat pel sobirà, que els còsols comencen a intervenir en el camp. Més encara, comunes com Brescia i Cremona passen a comprar als senyors locals *honores*, fortificacions, terres i vassalls. Aquestes transferències de propietat duen a la constitució de veritables senyories comunals, de les quals les autoritats ciutadanes disposen, bé siga exercint elles mateixes el poder banal, o bé concedint als habitants una carta de franquícia, totalment homologables a les concedides pel senyors rurals. Quan convingué, o quan les resistències senyoriales foren enterques, com per exemple a l'Emília, la ciutat no dubtà de trametre expedicions armades per aconseguir la submissió dels magnats rurals. L'instrument de què se serví la ciutat per aconseguir i establir una relació permanent amb els senyors locals passà per la instauració d'un vincle feudo-vassallàtic. Els senyors locals cedien la propietat dels seus castells a la comuna, personificada en els còsols, que de seguida els restituïa a títol de fèu, rebent un jurament de fidelitat acompanyat de clàusules que variaven en cada cas. Les comunes, més que res, volien assegurar-se la disponibilitat dels castells en temps de pau i de guerra, per tal d'impedir que esdevingueren bases de forces enemigues. Però també s'incloïen en el pacte clàusules relatives a la

imposició de càrregues fiscals, prestacions personals dels habitants subjectes als senyors o mesures relatives a la seguretat de trànsit per a homes i mercaderies que provenien de la ciutat o que s'hi dirigien.¹

La inferioritat amb què son considerats els pagesos, individualment i col·lectivament, és una constant de les seues relacions amb la comuna urbana. Els pagesos són lligats d'ofici a la comunitat del seu lloc de residència, i tot un sistema de coercions s'estableix perquè les aldees satisfaguen dòcilment les necessitats de la ciutat, tal com queda recollit en els llibres d'ordenances urbanes.²

Això no obstant, cal precisar el sentit d'aquesta presa de posició dels ciutadans: no és el règim senyorial el que pretenen protegir, sinó la propietat. Des d'aquest punt de vista, els magistrats urbans estan sempre interessats en el manteniment del *statu quo*, just en un moment que la propietat urbana s'estén molt més enllà dels entorns emmurallats. Protegir la propietat contra la tendència dels tinents a erosionar-la és, fet i fet, defensar tot el complex de càrregues fixades pel costum.

¹ De tota manera, la conquesta del camp no fou mai total i no conduí a la creació d'estructures homogènies en tota l'extensió del territori que rebia diversos noms, com ara *comitatus*, *episcopatus*, *districtus*, *fortia*. N'hi ha llocs on se superen els límits de la diòcesi, en altres no l'ateny ni fou mai completa, perquè fins i tot allà on trobà senyors rurals disposats a una ràpida entesa hagué de respectar-hi no poques prerrogatives jurisdiccionals, administratives i militars, que es revelarien extremadament perilloses, perquè molts castells rurals esdevingueren lloc de refugi i base d'operacions de grups de malfactors i d'adversaris polítics. Més preocupant resultà la persistència dels dominis territorials de la gran feudalitat, amb la qual no fou mai possible aconseguir acords permanents avantatjosos per a la ciutat, sobretot quan les grans cases tenien possessions en més d'un comtat i s'immiscien en els plets i les guerres de les ciutats.

² Una part d'aquestes mesures data de la fi del segle XII i primeries del XIII, és a dir, les més antigues rúbriques estatutàries conservades, que són també probablement les primeres que hagen estat publicades. Abans d'aquesta època, les sentències dels còsols en els processos de jurisdicció banal confirmen amb escreix que les autoritats urbanes són increbantables defensors dels sistema senyorial: raríssimes són les sentències que condemnen el senyor. No sembla que la participació del *popolo* en el poder hi haja entranyat una inflexió sensible de l'actitud dels dirigents comunals.

Aquesta presa de posició dels magistrats ciutadans es revela amb més claredat quan és la mateixa comuna la que esdevé senyor rural. En tots els casos s'alça una llista minuciosa dels béns esdevinguts comunals, en la qual s'arreglaren terres, lloguers, vassalls i tota mena de rendes banals que la comuna percep des d'aleshores com ho feia l'antic senyor. La imatge més colpidora d'aquesta herència senyorial és la dels còsols que, en els seus desplaçaments, exigeixen ser albergats (*albergare*) per aquells pagesos que per costum hi estan adscrits. El respecte de l'*statu quo* i dels interessos privats dels ciutadans cedeix, tanmateix, a l'interès col·lectiu, sobretot davant privilegis feudals que poden ser perillosos. La principal demanda d'aquesta acció la constitueix les fortaleses, el caràcter privat de les quals és qüestionat oficialment. També tractaren de minar l'alta justícia, o almenys esdevenir els magistrats urbans tribunal d'apel·lació en les causes menades entre els senyors i els seus pagesos. I, finalment, maldaren per estendre al camp determinats impostos urbans, sense detriment, però, de les rendes senyorials.

La dominació urbana es farà sentir pesadament al camp en el domini fiscal amb nou sistema de prestacions. Entre les contribucions financeres que reclama la ciutat cal esmentar en primer lloc l'impost directe, recaptat per foc (*focaticum, mansaticum*), fix i per regla general escindit en dos, un per als llauradors i un altre per als bracers. El volum global d'aquest impost de repartició és fixat per la ciutat en funció de les seues necessitats. Cal afegir també l'*estimo*, o estimació de rendes imposables, que si bé va començar amb una declaració jurada dels subjectes acabaria essent una avaluació separada dels diferents béns de cada contribuent, efectuada per funcionaris competents, excloses tota mena d'exempcions, tant la dels eclesiàstics com la dels nobles. Però quan les despeses es disparen, per fer

front a l'escalada militar, la comuna urbana no dubta d'imposar a les comunitats rurals préstecs, taxes extraordinàries i contribucions indirectes, sota la forma de taxes sobre la venda al detall (cises) de tota mena de productes, sobretot la sal i el vi.

Però, encara hi ha més peticions als camperols italians del nord. La ciutat els exigeix un servei d'host, a voltes redimit per una taxa de reemplaçament, i, per inversemblant que sembla, els pagesos són subjectes susceptibles de corvees, puix que els serveis obligatoris queden com a part integrant dels *onera rusticana*. Es tracta d'una part del manteniment i la construcció eventual de totes les obres d'interès públic del territori comunal: camins, ponts, canals, fortificacions.

És impossible avaluar exactament el pes de l'impost sobre l'economia rural. Només podem definir els trets de la pressió fiscal: en principi la seua anualitat, que introdueix en l'economia pagesa una novetat radical. Conjugada a les taxes senyorial i al delme, la punició anual de la ciutat deu reduir encara més els excedents de les cases camperoles. El segon tret remarcable de l'impost ciutadà és la seua constant creixença i la seua facultat de renovament.

Aquest fou el preu de l'emancipació rural. Les comunitats passaren d'una explotació senyorial sovint incoherent i arbitrària, però afeblida pel temps i la força del costum, a una explotació ciutadana racional, cada volta més pesada en les seues exigències i els seus mitjans de pressió.

Allò que simultàniament es desenvolupà en altres parts d'Occident, als Països Catalans, no cal dir-ho, ritmes, intensitat i conseqüències pròpies, però com arreu modificà poderosament les estructures agràries i les relacions entre els propietaris del sòl i els conreadors. Des de la segona

meitat del segle XIV, amb la inversió de la tendència secular del creixement o l'anunci dels primers problemes agraris, segons les regions, la penetració urbana en el camp enforteix encara més els trets vigorosos amb què ho havia fet tradicionalment. Ara, però, l'agressivitat, tant col·lectivament, per mitjà de les reivindicacions dels consells municipals —entorn dels termes, les jurisdiccions i els impostos—, com individualment, per mitjà de la capil·laritat i la multiplicitat de les inversions del capital mercantil, caracteritza les accions burgeses. No venia tampoc de nou l'agressivitat urbana en la seua tàctica per sotmetre les comunitats camperoles als dictats del mercat i disciplinar la cavalleria. La diferència respecte del període anterior de creixement rau en la generalització i en l'aprofundiment del fenomen, però en un context depressiu i amb les inèdites interferències de l'Estat que, en el seu afany per revigoritzar els parells centrals del poder, intenta arbitrar solucions a la conflictivitat agrària creixent i al descontentament de les masses pageses. Adjudicar aquest descontentament, materialitzat en forma de deutes i explotacions miserables de les famílies camperoles, a la rapacitat dels feudals fóra erroni per insuficient. La corona, insaciable a l'hora de recaptar peticions extraordinàries per fer front a les seues necessitats creixents, sobretot les de la guerra, i la ciutat, que ha estès al camp una immensa xarxa de crèdit a favor seu, són components d'un mateix problema que no podem eludir. Al cap i a la fi la petita noblesa també en va ser una altra víctima de les desestabilitzacions, de la fiscalitat reial i de l'investida urbana.

Les repercussions de l'embranchida urbana es visualitzen millor que enlloc en quatre àmbits: el de la cursa per la terra, amb les ineludibles trasbalsos dels sistemes de conducció parcel·lària i en l'ordenació dels

conreus, les reivindicacions fiscals de la ciutat, la batalla per les jurisdiccions i el crèdit, encara que ací deixarem per al punt següent d'aquest mateix tema les alternatives a la conducció tradicional de la terra basada en l'emfiteusi, i per a temes successius les qüestions relacionades amb els conreus i el crèdit.

La terra, en efecte, sempre havia estat objecte de la cobejança urbana. Els rendiments que aquesta generava no podien equiparar-se als subministrats pel comerç internacional de mercaderies, però rebaixaven el risc inherent del tràfic marítim. En l'òptica burgesa s'imposa aviat la conveniència de la diversificació de les inversions, i l'adquisició de propietats rurals esdevindrà una de les opcions prioritàries; la de les jurisdiccions serà el pas següent, en saber traure partit de la pobresa de moltes famílies nobiliàries i de les alienacions delirants de la corona, sense un òbol per desplegar la seua política exterior en els escenaris mediterranis. Les compres d'alous i del domini útil de parcel·les a titulars nobles i eclesiàstics es concentren majoritàriament en els cinturons agraris que envolten ciutats. Són sols d'una fertilitat extraordinària, que es beneficien de les infraestructures suburbanes dels camins rurals i del traçat de sèquies, a voltes finançades pels mateixos consells municipals. Es tracta de paisatges profundament humanitzats, plens de molins a la vora dels cursos fluvials, on tot i predominar les petites explotacions formades per camps dispersos abunden els masos o les alqueries que solen concentrar superfícies considerables i estar equipades convenientment. Els preus alts que paguen els homes de ciutat, siga en la compra o en les entrades dels establiments emfitèutics, els compensaran amb escreix gràcies a l'orientació especulativa dels conreus —quan escullen la gestió directa o uns tipus de contractes que els en garanteix la supervisió del treball de la

terra—, o amb els immediats sots-establiments que superen per descomptat el cens degut al senyor eminent, d'escassa envergadura i sotmès a l'erosió inflacionista.

A la Catalunya Vella, concretament al Gironès, els resultats són impressionants per l'impacte que tindran en les orientacions productives i la redefinició de les relacions socials agràries. A l'interès per la propietat alodial, el patriciat gironí afegeix el dels delmes, que lentament i subtilment ha anat arrancant de les mans de la noblesa local, afectada ja a les acaballes del segle XIII pels primers signes de debilitat, i ha de vendre's béns patrimonials per atendre les despeses creixents que exigeixen el manteniment de la casa i el servei a la corona. Els més perspicaços i emprenedors dels mercaders gironins, com els Bell-lloc, es converteixen en autèntics empresaris rurals, especialitzats en la plantació de vinyes i en la posterior vinificació i venda del producte. La forta dependència urbana de la producció de vi causarà enormes dificultats a la pagesia quan la contracció de la demanda, provocada pels daltabaixos demogràfics subsegüents a la pesta, farà inviables moltes explotacions, incapaces de fer front als costos i al retorn dels préstecs reclamats pels creditors jueus. Els burgesos, que controlaven tant la producció com la distribució del vi, aprofiten la insolvència dels camperols, molts d'ells en realitat viticultors, per sotmetre'ls a intensos processos d'expropiació. Per problemes semblants passaven conspicus llinatges de la noblesa, els quals veien com la tinença feudal no els garantia els drets del senyor, a causa de cessions, establiments i sots-establiments immemorials, i a la fi els predis anaren a raure també a mans ciutadanes. El progrés agrari es deu sens dubte a les iniciatives d'aquests gestors rurals. Ara bé, pel fet que entre els seus objectius figuren la rendibilitat de les inversions i que es mostren

implacables en les seues relacions amb els camperols i amb la noblesa terratinent, caldrà, doncs, també imputar-los la seua quota de responsabilitat en la reacció senyorial contra la pagesia tan abans com després de la pesta.

L'espai agrari de les rodalies de les dues grans capitals, Barcelona i València, constitueixen uns altres dos privilegiats observatoris de la progressiva i arrelada infiltració patrícia. Fins a quin punt retrocedí la propietat alodial és difícil de precisar, però la concurrència d'institucions eclesiàstiques, cases nobiliàries, burgesos i prohoms de les parròquies l'hagué d'escurçar inevitablement. Els camins pels quals els pagesos hi perden les propietats, o n'acceleren la pèrdua, són sempre els mateixos: els dels deutes i el crèdit a favor de prestadors urbans, hebreus i cristians. Afegim-hi, per al cas valencià, un model d'herència familiar que situa tots els fills amb les mateixes expectatives. Els repartiments provoquen cícliques divisions de l'explotació i majors riscos de no poder garantir l'autosuficiència familiar i ser, més tard o més d'hora, engolides per personatges estranys a les comunitats camperoles.

Les accions de la burgesia empresarial en el camp es van recolzar en les crosses pròpiament polítiques de la ciutat com a ens col·lectiu. Dins els seus termes generals hi havia senyorijs laics i eclesiàstics o simplement possessions de diversa envergadura, els quals havien arrelat per regla general gràcies a donacions efectuades per la corona. Es consideraven immunes —o aspiraven a ser-ho— a les competències dels oficials urbans que, per mitjà de bans i ordenacions periòdiques, dirigien el funcionament de la vila i els seus encontorns. Les resistències senyorials són tan antigues com la mateixa constitució dels burgs i l'entramat del poder dels prohoms, però les primeres derrotes podien en certa manera ser atenuades per

l'eufòria del creixement. Amb el canvi de la tendència secular els conflictes s'enquisten, s'allarguen desmesuradament en els laberints de la jurisprudència, prenen un matís més ideològic i no hi falten tampoc episodis de violència. Ara i adés els colps de força van dirigits més contra els senyors que contra les comunitats camperoles, tot i que també pateixen les conseqüències de la supeditació a les directrius jurisdiccionals i fiscals dictades pels consells urbans.

Les reivindicacions ciutadanes són, en primer lloc, de naturalesa territorial. Hi ha en discussió les àrees limítrofes, aquelles que havien estat atermenades per línies imaginàries o per la fragilitat de fites fàcils d'enderrocar. Cap a les perifèries s'obrien els espais verds, els de les marjals i dels boscos, i les ciutats, per molt artesanes o industrials que foren, no podien renunciar en termes de propietat o d'ús a aquestes zones, essencials en l'aprovisionament de tot un ventall ric i divers de recursos naturals. Els límits foren sotmesos a cròniques revisions, sobretot arran del despreniment d'una porció del patrimoni reial que passava al senyoriu. Les reconversions agràries tardomedievals, per tot el que suposava l'alteració dels precaris ecosistemes productius, intensificaren encara més les ocasions de les disputes.

Un dels episodis modèlics d'aquesta mena d'enfrontaments ens els forneix precisament les pressions de la ciutat de Barcelona sobre el delta del Llobregat. Davant les entrades permanents i nocives dels ramats dels carnissers de la capital, les comunitats camperoles del delta es veuen obligades a tancar els seus camps, quan tradicionalment hi imperava un règim de camps oberts. Al País Valencià els plets es multipliquen paral·lelament a l'ampliació de la cabana ramadera, a resultes de l'augment de la demandes càrniques, pelleteres i llaneres de les ciutats. Al monestir

de Valldigna, així que Jaume II el funda el 1298, li interposen plets totes i cada una de les viles que envolten els seus dominis: Alzira (1301, 1343, 1446), Gandia (1303, 1380, 1388, 1411, 1416, 1426), Cullera (1303, 1307, 1417, 1446), Xàtiva (1358, 1395) i Benifaió (1367, 1385, 1391, 1435, 1458), a part les baralles amb els agustins d'Aigües Vives (1341, 1342, 1352). El que succeeix amb els cistercencs es repeteix per tota arreu la geografia valenciana. Amb la meticulositat i la precisió en la col·locació dels mollons es persegueix protegir millor els anomenats «emprius», com són abeuradors, fonts, herbatges, mallades, bovalars, caceres, pesqueres, carbons, llenyes i molts altres més, segons les particularitats ambientals de cada comarca.

El segon front reivindicatiu de la ciutat contra els «terratinents» arrelats en els seus termes generals és de naturalesa impositiva. Convertits en intermediaris fiscals de la corona, i sotmesos a un imparable ascens de les peticions del rei, els municipis es proposen d'estendre l'impost directe que grava les propietats immobiliàries sobre tots els contribuents, independentment de la condició jurídica del titular. Aquest mateix criteri presideix l'aplicació de l'impost de «murs e valls», almenys en terres valencianes, la taxa anual destinada al manteniment de les muralles. La raó que invoquen rau en la utilitat del sistema defensiu tant per als veïns com per als camperols i els senyors de les rodalies, que en conjures de perill hi trobaven recer per als béns i les seues persones. A partir de la segona meitat del segle XIV, i com una seqüela més de la guerra de Castella i de les guerres endèmiques italianes, els municipis disposen d'una major autonomia per gestionar els seus propis recursos fiscals. Aquesta capacitat significa, al capdavant, una delegació de l'Estat de les competències de recaptació i imposició de noves exaccions. Les previsibles resistències de

les senyories laiques i eclesiàstiques a pagar res a la ciutat, bo i al·legant que ho fan a través dels seus respectius braços i que gaudeixen d'oportunes franqueses, agreujarà les ja conflictives mútues relacions. De queixes contra els impostos indirectes, les anomenades cises o imposicions, tampoc no en falten, però són de menor intensitat, atès que afecten menys les cases nobles i eclesiàstiques que les dels pagesos. Aquests i no els seus senyors són els qui han d'acudir al mercat de la vila, ara per vendre els seus excedents quan les precàries finances domèstiques els en forcen, ara per adquirir els productes elementals gravats per les cises, com draps, o cereals i vi, en moments d'escassetat. Les resistències numantines dels cavallers i del clergat, la tossuderia davant els tribunals competents mitjançant impeccables «fermes de dret», no serveixen més que per ajornar unes sentències gairebé sempre condemnatòries. La singladura medieval del monestir de Valldigna torna a ser paradigmàtica de les doloroses, i costoses, claudicacions del bloc senyorial. Els cistercencs, per raó de la propietat de cases, terres o alqueries haurà de pledejar infructuosament amb Gandia (1331, 1428), Riola (1331), Corbera (1331, 1342, 1363, 1382), Alzira (1333, 1361, 1364, 1382) i València (1358), i tot plegat per unes sumes anuals irrisòries.

Si la solidaritat fiscal requerida per la ciutat es resol en modestes contribucions, vol dir que les enterques negatives dels senyors obeeixen a unes altres raons. En realitat el que unes vegades de manera soterrada i unes altres a les clares es debat és la jurisdicció, els àmbits, les atribucions i els símbols de la jurisdicció senyorial. Comptat i debatut aquest tercer àmbit de la lluita es presenta com el de més risc per al bloc nobiliari, perquè qualsevol reclamació podia minar les bases del poder feudal. La fracció de la cavalleria resisteix pitjor les impugnacions, perquè a

diferència de la gran aristocràcia només sol posseir el mixt imperi, o la baixa justícia, i per tant és molt més feble.

El perjudici derivat de les retallades en benefici dels oficials urbans és considerable, amb limitacions que comprenen el dret a tenir mercat, posar entrebancs a la fluïdesa de les vies de comunicació tant als béns com a les persones i fins i tot la capacitat per erigir forques. De la minva de les competències jurisdiccionals se'n deriva també un perjudici econòmic immediat, ja que l'exercici de la justícia no deixa de ser una font de rendes complementàries, i són precisament els greus delictes, els que es penen amb tarifes més grans, els absorbits pels justícies i veguers amb seu a la ciutat, uns delegats, no ho oblidem, del rei.

Més que ningú, els oficials reials mostren un zel escrupolós i diligent a l'hora de defensar els drets de la corona. Batles, lloctinents, notaris, juristes, procuradors fiscals, saigs i porters, a més dels justícies i veguers, conformen autèntics escamots de l'Estat en l'esfera local. Les seues accions són d'escassa volada però es reproduïxen fins a la sacietat arreu dels Països Catalans, i van lentament erosionant les facultats dels senyors de la terra. Les atribucions sobre els jueus o els moros, arbitrarietats judicials, infames tortures, el crim de collera, cenes d'absència, drets de la sal, peatges... els motius per instar plets són innumbrables i recurrents, i mentrestant no arriba la sentència definitiva aquests oficials, en els casos més enverinats, no s'estan de plantar la senyera com a símbol de presa de possessió temporal de la jurisdicció a mans del rei. Són ells també els que esperonen el moviment de les redempcions, treballen perquè puguen reunir-se els sindicats que han de votar les derrames per foc i activen la consciència reivindicativa dels pagesos de remença. Els senyors els temen i intenten per tots els mitjans possibles d'obstaculitzar-los en les

seues missions, si cal recorrent a l'emboscada. Al jurista Pere de Besalú el descriuen com un «home scandalós, gran inventor de novitats, scelerat, detestable... car solament de oyr-lo nomernar tot lo món se'n squiva».

La ciutat troba un aliat immillorable en l'Estat que malda per recompondre el seu malmès patrimoni i enfortir els engranatges dels aparells de poder centralitzat. O potser convé dir-ho al revés: l'Estat troba uns actius aliats per a la seua contesa particular de disciplinar la noblesa en els burgesos, entestats a eixamplar el sistema urbà a l'altra banda de les muralles, sobre noves i envigorides bases fiscals i jurisdiccionals. En qualsevol cas, les aliances són tàcites, expresses i mútuament profitoses.

Emfiteusi, arrendaments i parceries

La recerca de noves formes de conducció i gestió de la propietat senyorial dugué ben aviat a l'aparició de l'emfiteusi, dels arrendaments i de la parceria.

L'emfiteusi és una evolució de les *carta precaria* que s'utilitzaven abans del segle XII. Es tractava d'una escriptura per la qual un propietari cedia a un conreador una terra sota determinades condicions. La cessió, que podia ser temporal o indefinida, es feia a canvi del pagament anual d'una renda fixa —un *censum*— o proporcional a la collita. Però durant els segles XI i XII les *cartae praecariae* es desenvoluparen formalment fins a adquirir totes les característiques amb les quals identifiquem l'emfiteusi. Aquest tipus d'escriptura va ser coneguda amb el nom d'establiment, que esdevingué sinònim de contracte emfitèutic. El podem definir com el contracte pel qual el senyor, a canvi d'un cànon fix, donava al pagès o a una altre persona —l'emfiteuta— el domini útil d'una terra, mas o finca i retenia el domini directe, acte que generalment anava acompanyat del pagament d'una quantitat d'entrada per part de l'emfiteuta al senyor.

No hi ha dubte que en aquesta mena de concessions coincidien els interessos dels senyors i els pagesos. Els primers, per tal d'atraure pobladors, ha de donar-los majors seguretats, però aconseguia treballadors i la regularitat de les percepcions. El pagès obtenia pràcticament la propietat de la terra, en termes jurídics el domini útil, que podia transmetre hereditàriament o alienar-la al seu lliure albir. Ara bé, el senyor pot prohibir els traspessos si no li convenen, però ajustant-se al preu de la transacció, dret que al nostre país s'anomena la «fadiga». Els senyors també perceben els corresponents drets de mutació, o lluïisme, i de fet han figurat entre les més importants fonts de renda procedents de les tinences,

atesa la dinàmica del mercat de la terra. Cal no oblidar que, al marge del cens i els drets emfitèutics, el senyor seguia percebent drets jurisdiccionals i controlava els aparells de transformació, l'ús dels quals significava el pagament d'una taxa.

La difusió de l'emfiteusi es deu en bona mesura a la seua elasticitat. A la potestat reconeguda del tinent de vendre o transmetre per via hereditària la terra, s'afegeixen la potestat de sots-establir-la. En aquest cas, la partició dels drets entre senyors i emfiteutes principals i secundaris és l'element més característic del sots-establiment. En la pràctica del sots-establiment el domini útil passava al darrer emfiteuta, el domini directe restava a mans del primer senyor, i l'anterior emfiteuta es convertia en senyor mitjà amb dret a percebre un cens en nua percepció, i generalment un dret limitat de fadiga.

Mentre l'emfiteusi es desenvolupava, durant la segona meitat del segle XII i sobretot durant el XIII, també començaren a generalitzar-se els contractes temporals dels arrendaments i les parceries. L'arrendament revestí diferents formes, per la seua duració i naturalesa. A l'arrendament perpetu o per una o dues generacions es preferiren els contractes temporals, en funció dels cicles de cultiu. El senyor revisava periòdicament les seues clàusules, les adaptava al moviment dels preus i a les condicions dels mercats, disposava de les terres a la fi del contracte i es dirigia a un tercer o mantenia la seua confiança a l'antic arrendatari. L'ús d'aquest contracte cal relacionar-lo amb les transformacions experimentades pel món rural arran de la monetarització i el desenvolupament mercantil. En efecte, en comptes de pactar unes vinculacions econòmiques de llarga durada o perpètuas, arrendadors i arrendataris preferien els compromisos de curt termini perquè

sabien o intuïen els canvis de conjuntura, les mutacions monetàries, la marxa dels preus i les variacions que s'operaven en el mercat de la terra.

Durant la baixa edat mitjana és freqüent trobar no sols pagesos rics sinó també homes de ciutat, propietaris alodials o tinents, que recorren a contractes d'arrendament per encomanar a tercers el conreu d'una part del seu patrimoni a canvi d'una renda fixa. Arreu d'Europa la difusió de l'arrendament va unida a la penetració del capital urbà en el món rural i porta aparellada un cert progrés tècnic i una orientació mercantil de la producció guiada per la recerca del benefici empresarial. Els sectors mercantils veieren en l'adquisició de la terra un mitjà per donar una base més estable i major garanties als seus negocis, una més àmplia seguretat de cara als riscos de les operacions comercials, de més rendiments però menys segures. Els burgesos estimaven la inversió en la terra com el complement natural de l'activitat principal. En l'adquisició de terra influí igualment el desig de prestigi social. Posseir *poderi*, —«masos», «alqueries», als Països Catalans— tenir a disposició una vila on passar part de l'any, imitant la vida dels nobles, esdevé l'ideal de sectors importants de la societat ciutadana. Hi influí també l'aspiració a un cert autoconsum, a menjar productes de la terra pròpia, evitant les oscil·lacions del mercat.

Però foren els contractes de parceria o mitgeria, també dits a casa nostra contracte «a llauró» i *mezzadria* a Itàlia, els que oferiren als propietaris moltes més possibilitats d'intervenir-hi, des del moment que s'impliquen directament en la conducció de l'explotació a través del repartiment dels productes i de la inversió de capitals, sobretot per a l'adquisició de llavors. La parceria és un contracte en virtut del qual el propietari atorgant cedeix l'ús temporal d'una terra o conjunt de terres a un pagès a canvi d'una renda proporcional a la collita, proporció que variava en funció de

les contribucions econòmiques que el propietari feia en l'explotació. Ara bé, ni l'arrendament ni la parceria, a diferència dels establiments, aquests contractes no donaven als conductors cap dret de propietat emfitèutica sobre les terres, de manera que no la podien la traspasar a tercers, ni vendre, ni empenyorar o deixar en herència. A la Itàlia del nord i del centre, tal i com es va desenvolupar la *mezzadria*, i el mateix podríem dir d'arreu d'Occident, no és possible més que sobre la terra deslliurada dels lligams feudals o emfitèutics, i en presència de dues parts contractants, jurídicament lliures i formalment iguals. Però perquè la *mezzadria* siga possible, calen pagesos lliures, desproveïts de la propietat de la terra o de la tinença.

Al País Valencià i Catalunya la parceria té un doble origen, musulmà i cristià, per bé que cal pensar sobretot en una importació per part dels senyors i dels colons del XIII, com succeí amb l'emfiteusi i l'arrendament. A Catalunya comença a emprar-se ja des del segle XI. En aquest cas seria per a la gestió de les reserves residuals. Així, en les comarques pròximes Barcelona es pot constatar la introducció precoç de contractes de mitgeria atorgats per institucions monàstiques, i tenen per objecte la cessió parcial o total de les terres tingudes en règim d'explotació directa. Són les anomenades «dominicatures» i estan constituïdes per grans exteriors de terra arable (*laborationes, laborationem dominicam*). La mitgeria fou utilitzada específicament en terres de cereals. En línies generals, el propietari cedia la terra i fornava la meitat de la llavor i dels fems, dels animals per a llaurar i del lloguer de la mà d'obra necessària per a les tasques punta del calendari agrícola, mentre que el cultivador aportava el treball i assumia l'altra meitat dels costos. Durant el temps determinat en el contracte, els esplets es dividien en dues meitats. Un volta expirat aquest termini, la societat es

dissolia amb el repartiment entre els dos socis estris, animals, etc) i la millora. Els drets del mitger sobre la terra s'extingien en finalitzar la relació i l'atorgant la recuperava per a continuar explotant-la directament o tornant-la a cedir sota qualsevol altra forma de conducció, inclosa la mitgeria. Aquests contractes reflecteixen, en efecte, una mutació en els sistemes de gestió i explotació de les grans dominatures del Vallès, del pla del Llobregat i del Penedès. Els senyors, que en bona mesura s'havien basat per a explotar les reserves en els serveis de treball dels homes propis, del lloguer de mà d'obra eventual i, probablement també, de mà d'obra esclava, des de final del segle XI trobaren dificultats creixents per explotar directament les terres a causa probablement de la progressiva commutació en diners dels serveis en treball dels tinentes, de l'alça dels salaris de la mà d'obra eventual i de l'escassetat dels esclaus.

A pesar de la diversitat dels contractes, en funció de les parts contractants, les seues respectives estratègies productives i els conreus dominants el tret més comú resideix en la partició en dues meitats dels fruits. No eren rares divisions més benignes al terç, però la partició hegemònica correspon a la meitat, raó per la qual es difongué el nom de mitgeria, per a designar la parceria, i mitger, per a designar el parcer.

Als parcers se'l exigia, tant si prenién un o diversos camps com una alqueria, un bon treball, el no deteriorament del predi: *quod predicta alqueria melioretis et non peyoretis et laboretis ea ad usum et consuetudinem boni laboratoris*. Les clàusules més prolixes i escrupoloses anaven dirigides als blats. La preferència dels propietaris s'inclinaven cap als blats grossos, és a dir, els de cicle llarg de l'hivern, per damunt de tot el forment, i en menor mesura l'ordi. Per contra, sovint imposaven penalitzacions, i fins la mateixa prohibició, als cereals de cicle curt sembrats en

primavera, com el sorgo, el mill o el panís. La millor manera de dissuadir el parcer consistia en abstenir-se en la participació de les despeses de conreu.

La vinya ocupa un lloc menor en les mitgeries. Sembla que els propietaris preferien la gestió directa per mitjà de jornalers. A més, la vinificació exigia una instrumental adequat i car i un conjunt d'atencions que el propietari temia que no serien executades convenientment pels parcers. Més habituals, en canvi, són els conreus típicament mediterranis com els ametlers, les figueres o les oliveres.

En la perspectiva dels propietaris, la parceria havia de proporcionar tots els possibles productes diaris de consum. Més que l'especialització productiva el que cercaven era una producció àmplia i variada. La venda d'excedents no s'excloïa, però l'objectiu principal passava per eludir les variacions del mercat mitjançant. És així com el conflicte d'interessos estava servit perquè la dieta alimentària del patró i del mitger diferien en la quantitat i la qualitat dels aliments ingerits. L'antagonisme manifestat entorn dels blats grossos i menuts es repeteix de nou en els arbres fruiters i les llegums. Mentre que els pagesos veuen en la fruita més que res un producte caduc, que requeria treballs assidus, fems i, doncs, costos alts, els propietaris hi veien una oportunitat per a prestigiar la seua taula i diversificar els menjars.

Però ni la flexibilitat de la parceria i dels arrendaments, susceptible d'adaptar-se a situacions concretes i a la força negociadora de les parts, ni la cooperació productiva ni la coordinació establida entre propietaris i pagesos, no foren suficients per fer-ne d'elles les formes de conducció de la terra dominants al País Valencià i Catalunya, a diferència del que es desenvolupa a la Itàlia central i septentrional. La raó decisiva d'aquest fet

fou la fermesa de la propietat camperola. Les cartes de població, els antics contractes emfitèutics i la força del costum havien concedit als pagesos drets de «possessió» inalienables, mentre no deixaren de pagar mai les rendes senyorials. Els *apoderamenti* toscans o les *enclousures* angleses eren impensables a la Catalunya Nova, a Mallorca o als País Valencià, on la desposseïció pagesa hauria ocasionant emigracions immediates i el cessament de les rendes. Lluny, doncs, de provocar-hi alteracions significatives en les estructures agràries, la parceria reforçà la petita explotació i l'emfiteusi com a forma dominant de gestió de la terra i del treball camperol.

¿Crisi de la senyoria?

Els historiadors que s'han ocupat de la senyoria, a partir de fonts molt més abundants que en el període precedent, han insistit en la idea d'una crisi de la senyoria, sobre la base de diversos arguments.

En principi la crisi seria de naturalesa política, en la mesura que els poders superiors, en particular el del rei, erosionarien assíduament les prerrogatives senyorials, la seua autonomia, la seua virtual independència en els àmbits judicial, militar i fiscal. Siga per transaccions, per concessions o per actes de força, la major part dels senyors acabaren retenint tan sols la baixa justícia, mentre que anaven desenvolupant-se organismes de caràcter públic amb competències a tot el territori on s'estenia la sobirania reial. A la fi de l'Edat Mitjana són ben pocs els grans senyors els que aconseguen retenir en les seues mans l'alta jurisdicció, contestada per altra banda pels escrupolosos oficials del rei. L'estat sovint recolzà les comunitats rurals que s'aixecaren contra els seus senyors, per tal d'eliminar-los, o bé per restringir els seu poder i la seu pressió econòmica.

La «crisi de la senyoria» provindria pel canvi de naturalesa de la institució que no troba ja la seua raó de ser, com abans, en la natural convergència sota l'autoritat d'un senyor d'una població camperola necessitada de defensa i de govern. I tampoc no es justificava ja com forma institucional o política que la convertia en cèl·lula bàsica de l'organització econòmica i social del món rural —el que no significa que, des de la perspectiva de les relacions de producció i des de l'esfera de primària de l'economia camperola, la senyoria no mantinga amb eficàcia una presència mil·lenària a frec de múltiples transformacions institucionals i polítiques. Ara, en canvi, la seua funció i el seu poder derivaven de l'autoritat del

monarca amb el qual es trobaven en una relació d'integració i de complementarietat més que de contraposició o antagonisme.

La senyoria, fent ús àmpliament a més de les formalitats de les pràctiques feudals existents, esdevé una mena d'articulació perifèrica del poder reial. D'altra part, i en l'àmbit dels nous organismes estatals, davant les exigències de coordinar en una organització política unitària les diverses forces presents sobre territoris amplis i poc controlats, les institucions feudals podien servir com instrument per a disciplinar aquells nuclis de poder senyorial que no havien pogut ser mai completament integrats. En aquest sentit cal contemplar també la senyoria baixmedieval com la posada en pràctica d'un microaparat d'estat —no sols en la seua forma administrativa, més evident, sinó també en el significat polític de fons— molt apte per reconstruir o potenciar realitats locals en les quals els senyors jurisdiccionals exercien en la pràctica quotidiana una influència més aviat secundària o dèbil, en la perspectiva del que Chris Wickham ha anomenat «la versió local de l'estat». Amb aquesta fórmula es pretén qüestionar els indiscriminats abusos atribuïts al règim senyorial, i destacar el paper important dels sistemes interns de resolució de conflictes, dels àrbitres locals i dels prohoms, el grup que desenvolupa una funció decisiva en qualsevol comunitat camperola. En nom del rei el senyor administra justícia, segons formes i jerarquies de competències reconegudes per l'ordenament jurídic. I en nom del poder reial rep tributs i rendes de l'estat o exerceix funcions de govern.

La crisi es manifesta també per les vendes nombroses, parcials o generals, dels senyories, fins al punt que historiadors com Philippe Contamine ha parlat d'un vertader mercat de senyories. A la regió de París, parlamentaris, mercaders, notaris i secretaris del rei, advocats, burgesos de

la capital adquireixen, tant al segle XIV com al XV, una gran quantitat de dominis. Herències i mercat, com també embargaments per deutes, dificultaven la fixació i la identificació entre senyorijs i llinatges. Els exemples es multipliquen arreu del país. Pau Viciano analitza com Catarroja, entre vendes i herències, d'ençà de la seua incorporació al regne fins a les acaballes del segle XV, passà entre mans de sis senyors: Atrosillo, el bisbat de València, Dalmau, Escrivà, Pujades i Dalmau-Sanoguera. Més o menys com Alaquàs que fou propietat successivament dels Soler, Romeu, Escrivà, Vilaragut, Aguilar i Pardo de la Casta.

I sobretot assistim a una caiguda intensa, dramàtica en alguns casos, de les rendes senyorials, molt més marcada a França, Navarra o Castella que a Anglaterra, la Corona d'Aragó o Itàlia. Els tinentes i els vassalls contestaren les *corvees*, cometien fraus en la forma de pagar les rendes, reclamaren drets sobre els usos dels boscos, impugnaren les banalitats. L'exercici de la justícia esdevé deficitari, o bé proporciona guanys insignificants. I tot un conjunt de guerres pageses amenaçaren seriosament l'estructura senyorial.

L'afebliment de la senyoria és el resultat també del reforçament d'altres estructures, com ara la comunitat parroquial, entorn de la fàbrica de l'església i de les confraries, i sens dubte la mateixa comunitat camperola, que no dubta de pledejar contra el senyor en totes les instàncies que pot, preferentment en els tribunals del rei. La debilitat senyorial permeté potenciar, en efecte, l'autogovern de les comunitats camperoles, l'estructuració dels consells, alhora que emergeix amb més força la funció que assumeixen les elits locals com a interlocutores dels poders senyorials o del poder central i com a garants de l'ordre en virtut de la seua pròpia posició interna en el sistema polític i d'estratificació local. D'altra part, la

inhibició o ineficàcia mitjançera senyorial ajudà a desenvolupar en les comunitats rurals un entramat institucional, un dret consuetudinari del que és quotidià i una pràctica de procediments vàlida per oposar-se als poders superiors mitjançant processos, apel·lacions, escrits de protesta, compromisos d'arbitratge, on els protagonistes eren la comunitat en el seu conjunt i el dret local —les «llibertats» immemorials.

Tant com el deteriorament dels mecanismes de cohesió interna, bàsicament familiars, que es produeixen en el si de les grans cases aristocràtiques —i que a voltes es resolen en guerres de bàndols i violències—, en la crisi de la senyoria també els atacs al mateix sistema constituïren un fenomen més nou i més propens a provocar revoltes. I, no cal dir-ho, l'investida urbana, materialitzada en la compra de propietats, el programa fiscal, les retallades jurisdiccionals i l'extensió del crèdit.

L'empobriment de la noblesa accelera la recerca de formes alternatives d'ingressos. El servei de l'estat, fonamentalment militar, apareix com un dels recurs més assidus, sense oblidar les concessions de velles fiscalitats reials o eclesiàstiques o l'ocupació il·legal d'aquestes. Amb tot cal remarcar, des del punt de vista fiscal, que el senyor ja no pot sotmetre els seues vassalls a una indiscriminada taxació fiscal i deu admetre la vigilància superior del monarca, i que l'estat, per part seua, té el dret d'imposar la seua pròpia fiscalitat en tot el territori encara que després la deixara en mans dels senyors locals.

Una altra fórmula per aconseguir millors rendiments de la senyoria passa per modificar-ne els mètodes de gestió. L'arrendament total o parcial continua expandint-se, i al seu costat s'intensifiquen noves formes de conducció com la parceria, fórmules que descansaven més aviat sobre

relacions econòmiques que polítiques entre el propietari i el seu parcer o arrendador.

De tota manera les fonts demostren a les clares que els senyors de la Baixa Edat Mitjana, en tots els nivells de la jerarquia econòmica, continuaven tan vinculats a la terra com els seus avantpassats. Tots ells desitjaven que la seua taula fóra abastida pels seus propis camps, els seus horts, les seues vinyes. De fet, les cases nobles o religioses apareixen sempre voltades de terres que els proporcionen cereals i vi, habitades per nombrosos domèstics i proveïdes de tots els aparells agrícoles necessaris. Tots, al capdavant, donaven una gran importància al fet de no gastar res, o el menys possible, en l'abastiment de la casa. Això no obstant, no es pogué impedir la lenta evolució que s'havia iniciat al segle XIII, de vegades abans, i que condemnava a una desaparició progressiva a les empreses agrícoles de gran envergadura.

De tota manera cal ser prudents a l'hora de fer general la decrepitud de les estructures senyorials, perquè en algunes regions l'estatus servil s'estenia a les persones lliures. Els vincles personals es feren més estrictes i les càrregues personals més pesades. En Alemanya, els senyors van adscriure els camperols al domini i els prohibiren d'abandonar-lo i casar-se fora de la senyoria. En Silèsia i Schleswig, a més, augmentaren les prestacions de treball. En altres territoris, com Alsàcia o Castella, els senyors també reduïren la superfície de les terres comunals i els drets de caça, pesca i la utilització de l'aigua dels rius.

En qualsevol cas, la senyoria continuarà presentant-se a la fi de l'Edat Mitjana i durant tota l'Edat Moderna com la manifestació més evolucionada i difosa del poder nobiliari, i el conjunt de prerrogatives del senyor sobre els habitants de les seues terres, subjectes i agrupats per una

complexa trama de poders públics, relacions patrimonials, obligacions militars i vincles vassallàtics. Ni l'estat ni les ciutats, malgrat els seus progressos, no aconsegueixen eliminar, a la fi de l'Edat Mitjana, l'ordenament senyorial del territori i, per tant, l'hegemonia dels nobles. Fins i tot hi ha la temptació d'afirmar que en vespres de l'Edat Moderna assistim a un encimbellament sense precedents de la gran noblesa, mitjançant una concentració familiar i patrimonial, materialitzat al seu torn en la permanència de les estructures del senyoriu. No vol dir això que tornem arrere, als vells esquemes institucionals ja superats, ni a les tradicionals formes de domini senyorial. La vella articulació vassallàtica com a fonament de les relacions internes dels membres de la noblesa s'havia esquerdat des de principis del segle XIV, en favor de mecanismes polític-militars, activats pel mateix món urbà i per l'organització institucional de l'Estat, amb lluites de partits i enfrontaments de bàndols.

Finalment, ens hauríem d'allunyar d'una visió de la senyoria exclusivament parasitària. La noblesa laica i eclesiàstica mostra interès a impulsar les activitats productives i de mercat. En aquesta actitud hi intervenien diverses circumstàncies. Hi ha, en primer lloc, la configuració de certes formes de domini i de constitució de rendes basades en drets jurisdiccional —com ara les *alcabalas* castellanés— que augmentaven o disminuïen paral·lelament a les activitats comercials o agràries. Segons quins territoris europeus, organitzaren grans propietats dedicades a la producció extensiva i a la comercialització directa de la producció. I en moltes parts, es constata la funció de la senyoria com factor de repoblació, de concentració dels habitants i la dedicació directa dels nobles en l'activitat productiva i en els intercanvis comercials de les seues senyories, especialment en el control del funcionament dels mercats blader i llaner.

Aquesta tendència es compagina, sense contradir l'extensió de les jurisdiccions i dels dominis, amb una millor organització del procés productiu agrari per part de les comunitat camperoles assentades en l'àmbit senyorial i fins i tot amb abundants casos d'exempció fiscal transitòria i reducció de taxes que serveixen per a il·lustrar que la disminució dels costos de transacció i una relativa liberalització dels tràfics no eren aliens a la mentalitat senyorial i a un objectiu últim d'integració de les economies regionals.

TEMA IV

PAISATGES MEDIEVALS

- AA.DD., *L'ambiente vegetale nell'alto medioevo*, XXVII Settimana di Studio di Spoleto (1989), 1990.
- AA.DD., *La chasse au Moyen Age*, Niça, 1990.
- AA.DD., *Natura gòtica. La interpretació medieval de la natura*, dossier de *L'Avenç*, octubre de 2003.
- B. ANDREOLLI-M. MONTANARI (eds.), *Il bosco nel Medioevo*, Bolonya, 1990.
- M. BARCELÓ: *Arqueologia medieval. En las afueras del «medievalismo»*, Barcelona, (Crítica), 1988.
- J. BOLÒS, *Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.
- BOSCHI: *STORIA E ARCHEOLOGIA, Quaderni Storici*, 49 (1982).
- A. CARACCILO, *L'ambiente come storia. Sondaggi e proposte di storiografia dell'ambiente*, Bolonya, Il Mulino, 1988.
- G. CHERUBINI, «Il bosco in Italia tra il XIII e il XVI secolo», *Il lavoro, la taverna, la strada*, Nàpols, (Liguori), 1997, p. 95-114.
- R. COMBA: «La dispersione dell'habitat nell'Italia centro-settentrionale tra XII e XV secolo. Vent'anni di ricerche», *Studi Storici*, 1984, p. 765-783.
- R. COMBA: «Le origini dell'assetto insediativo moderno nelle campagne italiane», *Storia d'Italia 8. Insediamenti e territorio*. Torí, 1985, p. 369-404.
- R. COMBA: «Rappresentazioni mentali, realtà e aspetti di cultura materiale nella storia delle dimore rurali: le campagne del Piemonte sud-occidentale fra XII e XVI secolo», *Archeologia Medievale*, V (1978), p. 375-414.
- R. COMBA: «Il territorio come spazio vissuto. Ricerche geografiche e storiche nella genesi di un tema di storia sociale», *Società e Storia*, 11 (1981), p. 1-27.
- V. FUMAGALLI, *Uomini e paesaggi medievali*, Bolonya, Il Mulino, 1989.
- Ch. HIGOUNET: «Les forets de l'Europe occidentale du Ve au XIe siècle», *Settimane di Studio del Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo*, XIII, Spoleto, 1966, p. 343-398.
- J.G. HURST: «La casa rurale e la trasformazione dei villaggi in Inghilterra», *Quaderni Storici*, 24 (1977), p. 807-830.
- M.S. MAZZI-S. RAVEGGI: *Gli uomini e le cose nelle campagne fiorentine del Quattrocento*, Florència, 1983.
- M. MONTANARI: *Campagni medievali. Strutture produttive, rapporti di lavoro, sistemi alimentari*, Torí, 1984.
- M. MONTANARI: «Cultura materiale e storia sociale», *Studi Medievali*, XVII (1976), p. 969-977.
- G. PINTO: *La Toscana nel Tardo Medio Evo. Ambiente, economia rurale, società.*, Florència, 1981.
- A.M. RAPPETI, «Grange e paesaggio rurale nell'Europa medievale (XII-XIII) secolo», *El Císter, ideals i realitat d'un orde monàstic* (F. GARCIA-OLIVER, ed.), València, PUV/AV, 2001, 101-124.
- A.J. SCHUURMANN: «Gli inventari "post mortem" come fonte per lo studio della cultura materiale. Un programma olandese di ricerca», *Quaderni Storici*, 43 (1980), p. 210-218.

PER UNA STORIA DELLA DIMORE RURALI. Número especial d'*Archeologia Medievale*, VII (1980).

J. TORRÓ: *Poblament i espai rural. Transformacions històriques*, València (Alfons el Magnànim), 1990.

P. TOUBERT, *Castillos, señores y campesinos en la Italia Medieval*, Barcelona, Crítica, 1990.

C. WICKAM, *Il problema dell'incastellamento nell'Italia centrale: l'esempio de San Vincenzo al Volturno*, Florència, All'Insegna del Giglio. 1985.

H. ZUG TUCCI: «La caccia, de bene comune a privilegio», *Storia d'Italia* 6, Torí, 1983, p. 339-448.

Poblament, espai, territori

L'interès dels historiadors pel paisatge agrari no és ni molt menys recent. Podem ja trobar un primer ressò d'aquestes preocupacions en diversos membres de l'escola dels *Annales*, tributària de les tesis de Vidal de la Blanche, un geògraf des anys trenta del segle passat, per a qui el marc natural no posseïa el caràcter determinant en la vida de les societats i de l'home, en contra de l'opinió corrent del se temps, plasmada en la cèlebre frase: Egipte és un do del Nil". L'home, en canvi, sostenia Vidal de la Blanche, és capaç d'adequar i transformar el territori per al seu propi ús. Amb aquest plantejament establia l'existència d'una interdependència, una interrelació entre l'home i el seu entorn

Un colp d'ull a l'obra de Marc Bloch, sobretot la seua síntesi d'història rural francesa, és suficient per apamar el deute contret amb l'escola vidaliana. Bloch assenta les bases per a una renovació dels estudis consagrats a les comunitats agràries, desbrossant camins que condueixen a la toponímia, al paisatge rural primitiu, a les rompudes, als règims agraris, a la configuració parcel·laria, als boscos, a la cartografia i a les mesures agràries antigues. Duby ha reconegut, particularment, la suggestió de Bloch, però les petjades es rastregen en historiadors marxistes com W. Kula. Pierre Vilar, per la seua part, advertia sobre la necessitat de no menysprear cap component que pugui intervenir en un procés de «creixement», i que en l'elecció i la delimitació dels casos d'anàlisi cal tenir en compte l'espai, en el sentit d'escollir aquell «marc mitjà dotat de personalitat geogràfica» –senyories, comarques, regions, nacions.

Sens dubte, la preocupació social cada volta més sentida pels problemes medioambientals i les catastròfiques conseqüències d'un creixement incontrolat ha influït en l'interès dels historiadors pel medi, i els ha dut a interrogar-se sobre la relació entre l'home i el seu entorn natural en el

passat. Amb tot, el desenvolupament en els últims anys dels estudis sobre el medi, i encara la constitució d'una història ecològica o ambiental, no es pot reduir a una moda atès ni tampoc es pot conceptuar com una àrea de recerca nova.

Les preocupacions pel medi, doncs, venen de lluny, per bé que tampoc no poden agrupar-se sota una mateixa etiqueta les diferents tradicions historiogràfiques que se n'han ocupat, ja que ho fan des de perspectives també molt diferents i fins i tot enfrontades. Tampoc no es tracta d'una nova disciplina o especialitat historiogràfica, sinó més bé una manera diferent de comprendre i escriure la història, que aspira fonamentalment a entendre el passat dels éssers humans en el seu medi ambient. Una nova manera de pensar i fer la història no exempta encara de riscos, com ara el de limitar-se a una mera història dels recursos naturals, o el de reduir la història de les societats humanes a una història natural, des d'una perspectiva sociobiològica.

Però juntament amb aquests riscos, també cal remarcar les seues aportacions. En particular, la d'haver contribuït a fixar històricament i a desmuntar conceptes tan arrelats en el nostre sistema de valors i en la pròpia perspectiva de l'historiador, com el del creixement econòmic o el de progrés material. L'un i l'altre es presenten com els fonaments mateixos de la civilització occidental, i en realitat no són sinó «creacions» ideològiques generades per una determinada teoria econòmica i de la concepció del món a la qual recolza.

En efecte, hi ha una història que sovint no s'escriu, o es dona per sobreentesa: la lluita de l'home per alliberar-se de la naturalesa (probablement aquesta siga l'autèntica història de l'home). La seua domesticació vol dir colonització, i colonització equival a destrucció irreversible, irreparable. La dominació de les forces naturals, l'aprofitament constant dels nous

recursos naturals, liquidada uns fenòmens de dependència els quals es troben reemplaçats a l'instant per altres nous. La tecnologia nuclear encara no ha resolt el problema dels residus. Però posem-hi un exemple medieval i domèstic: la desforestació massiva del bosc de les comarques centrals valencianes per atendre les demandes del «trapig» per a la fabricació de sucre, provocà la desaparició de pastures naturals, fet que agreujà els tradicionals problemes d'alimentació i instal·lació del bestiar. Una altre exemple, ara a escala europea, seria el d'haver considerat tradicionalment els espais naturals característics respectivament de l'Europa atlàntica i l'Europa mediterrània, el bosc i la marjal, com espais improductius i insans, que calia colonitzar i guanyar per al cultiu. Recentment historiadors han posat en relleu els valors econòmics d'aquests espais, útils en una economia silvo-agrícola com la de l'alta Edat Mitjana, i que el preu de la desforestació i la cerealicultura intensiva seria molt car.

Un dels problemes relacionats amb la variable espacial que més ha preocupat els historiadors de l'edat mitjana és el de la història del poblament, o també del fenomen dels despoblaments. Tradicionalment s'imputaven les desaparicions dels centres d'hàbitat a les pestes dels segles XIV i XV, és a dir, com a conseqüència de la crisi baixmedieval. Semblava obvi que les mortíferes pestes havien delmat els habitants dels llocs considerats, fins fer-los desaparèixer.

El catastrofisme esdevingué un recurs fàcil per als fenòmens de despoblament. Terratrèmols, guerres, epidèmies i altres accidents de la història demogràfica constituïren els fonaments d'un reductivisme demogràfic que tendia a vincular la història de l'assentament amb l'evolució de la població. El raonament era còmode i semblava incontestable, i així no sols fou assumit, més o menys explícitament, per geògrafs i arqueòlegs en les seues

publicacions especialitzades, sinó que va impregnar també els manuals d'història a l'ús.

L'escassa operativitat de l'enfocament «demografista» es posa en relleu amb alguns exemples de moviment de població totalment oposats, en el sentit d'una reducció del nombre de nuclis d'hàbitat paral·lela a un increment notable dels efectius demogràfics. Un altre aspecte documentat que pot il·lustrar el grau d'independència d'aquestes variables –poblament i població– pot representar-lo el fet que, a certs llocs concrets, després de superar-se una crisi demogràfica de despoblament, no reapareixen els nuclis que havien quedat deserts, sinó que la xarxa quede restituïda amb l'establiment de nous assentaments, en altres punts i amb altres noms. Així, doncs, per a l'estudi dels despoblaments, el fet demogràfic, per si sol, manca de força explicativa. Els fenòmens de despoblament són episodis molt més complexos, atès que s'insereixen en la història del paisatge i de l'espai rural, és a dir, en l'articulació dels assentaments humans i el conjunt de zones on es desenvolupen els processos de treball necessaris per la reproducció social.

El mateix podríem dir d'altres temptacions deterministes que mediatitzen la història dels assentaments humans. La topografia, la geomorfologia, el clima, l'exposició solar, la hidrografia, l'edafologia, han estat freqüentment utilitzats com factors explicatius i objectius finals de recerca. Així, no és gens estrany que moltes publicacions geogràfiques o arqueològiques facen dependre determinats sistemes d'assentament de variables com ara l'orografia o l'abastament d'aigües, sense més. És veritat que el medi condiciona estretament les activitats econòmiques i les possibilitats de creixement, en la mesura que les modificacions ambientals en l'època preindustrial depenen en gran part de la «cultura del treball», és a dir, del bagatge cognoscitiu del treballador rural. Ara bé, no tot és producte del

medi natural. Cal evitar determinismes físics o ambientals, com hem dit. Als condicionaments de l'entorn, i en primer lloc del clima i el relleu, cal afegir-hi l'acció antròpica, el treball humà, i de manera particular el sistema social en què desplega les seues activitats. Al cap i a la fi, el paisatge agrari és alhora un paisatge humanitzat, domesticat, i un paisatge social, i reflecteix el sistema social que l'ha creat. Així, doncs, les transformacions intenses operades sobre la naturalesa durant l'edat mitjana, com també l'edat moderna, que incidiren fins i tot en mutacions irreversibles dels ecosistemes, no foren fruit de l'atzar ni tampoc solament d'experiències individuals.

Així és incontestable, per als temps medievals, la intervenció dels poders en l'organització territorial en funció de les seues exigències. Dins el marc del sistema feudal, les classes dirigents poden promoure l'agrupament dels homes en assentaments de tipus concentrat, allà on puguen servir als seus interessos amb més eficàcia –l'*incastellamento*–, o, per contra, poden provocar també la disseminació de l'hàbitat mitjançant l'establiment dels pagesos en unitats aïllades del tipus com els masos o explotacions menades a través de contractes de parceria. Al País Valencià, l'actuació política ordenadora del territori es manifesta amb una extremada claredat després de la conquesta feudal del segle XIII. Però les formes d'hàbitat responen a variables més complexes i no sols en funció d'antigues colonitzacions. En aquest sentit, per exemple, la difusió del poblament dispers a partir dels segles XII i XIII cal lligar-lo amb els sistemes de conducció de la terra, la formació dels mercats i, per tant, la proximitat o la llunyania de la ciutat. És a dir, s'ha de tenir en compte no sols la renovació de les tècniques, el desenvolupament de les forces productives i les modalitats dels règims de la terra, sinó també la penetració del capital urbà, les estratègies productives de senyors i camperols i el seu resultat sovint en

forma d'una dominació ciutadana, obsessionada per procurar-se abastaments constants.

El paisatge, com a producte cultural

L'estudi de l'espai, del local al regional, basat sobre dades estrictament econòmiques o demogràfiques no permet distingir en la seua totalitat la realitat que uneix els homes als llocs. Massa objectiu i massa reductiu, l'àmbit de l'economia, com també l'àmbit administratiu o estrictament natural, queden fora de la seua observació elements essencials de l'espai que correspon als homes.

És incorrecte, per tant, plantejaments que tracten d'aproximar-se a l'estudi de les condicions espacials –d'un senyoriu, d'un llogaret, d'una comarca– tan sols per a bastir un rerefons, una mena de decorat sobre el qual es projecta la vida quotidiana de les comunitats camperoles, allà on desenvolupen les seues relacions amb els poders polítics corresponents. El paisatge, doncs, es presenta com un variadíssim banc de dades que van més enllà de les anàlisis de la història agrària. Al cap i a la fi els conreus s'emplacen en un escenari transformat, els signes del qual poden ser qualsevol classe d'edifici rural, la xarxa viària, el sistema de regadiu, el parcel·lari, la toponímia, l'instrumental, el mateix vocabulari i, com no, la morfologia del poble i la tipologia de les cases. Hi ha un llenguatge secret del paisatge: penetrar-hi significa descobrir un producte cultural, una elaboració complexa de les comunitats camperoles i dels senyors propietaris del sòl, en definitiva un nou marc per a la lluita de classes. El paisatge apareix, en efecte, com un sistema de signes que cal interpretar i desxifrar, un *espace vécu*, un espai per viure-hi.

Probablement, l'espai viscut per excel·lència, si més no en bona part d'Europa occidental, és el de la comarca, perquè en la seua realitat intervenen components naturals, ecològics, administratius, històrics, econòmics i fins i tot psicològics. Aquest primigeni espai és un àmbit de vida per a les comunitats humanes i, en primer lloc, per a les comunitats camperoles.

Estudiar l'espai viscut significa, per consegüent, la integració de nocions relatives a les representacions mentals, a les imatges que de l'espai tenen les classes socials que l'habiten.

El paisatge, l'espai vertebrat per una comunitat agrària, on els individus i les classes es projecten amb el poblament i les seues activitats, és, des d'aquest punt de vista, «la part integrant dels seus sistemes de valors», un «producte ideològic». Per aquesta raó les transformacions que afecten el concepte d'un paisatge, o els mots que l'identifiquen, no haurien de reduir-se a un paper exclusivament econòmic o polític. En les mutacions òptiques i conceptuals que fa l'home del seu entorn, immediat o llunyà, hi ha implícita una operació o una opció cultural que interpreta el seu àmbit vital a partir d'una gamma diversa d'elements significatius segons un espai i un temps determinats històricament, i que evoluciona segons l'acumulació de coneixements o adquisicions culturals.

Per trobar precedents en la historiografia contemporània a propòsit de la percepció espacial en la història de les mentalitats col·lectives, cal remuntar-se a Marc Bloch. En alguna ocasió analitzà les relacions entre els valors culturals i mentals i la concreta realitat paisatgística, econòmica i social. Així suggerí que la difusió del molí hidràulic arreu d'Europa no fou una qüestió exclusiva de «rodes i engranatges», és a dir, de tècniques, sinó de mentalitats i d'estructura social. Però les possibilitats analítiques d'aquesta relació entre espai i psicologia col·lectiva s'enriquieren amb l'anomenada història de les mentalitats, que cap a mitjan dels setanta del segle passat s'erigí com una de les vies hegemòniques de recerca.

Un exemple és el de les pàgines dedicades per Jacques Le Goff a la presència del bosc al món medieval. Els espais densament arbrats foren des del Neolític fins a la darrerïa de l'Edat Mitjana, el domini de la incertesa i el lloc d'atàviques pors. Les aparicions més antigues del terme *foresta*

relacionen la idea de bosc amb la idea de solitud, i de vegades com un vedat de cacera, en un sentit més aviat jurídic. És allà on els *bellatores* anaven a caçar, bo i tractant d'apropiar-se en exclusiva d'aquest espai; però hagueren de compartir-lo amb els *oratores*, perquè hi aixecaren ermites i més avant monestirs, i amb els *laboratores*, perquè hi trobaven una sèrie de fruits imprescindibles i complementaris per a la seua subsistència.

Els boscos serviren de frontera, de refugi per als cultes pagans i de refugi per als anacoretas que hi acudiren per cercar el «desert», l'*eremum*, que era alhora refugi per als vençuts i els marginats: serfs fugitius, homicides, heretges. Però la «selva» també era útil, perquè constituïa un immens rebost natural. Des del punt de vista exclusivament productiu el bosc era un complement de l'espai agrícola, susceptible de ser explotat. En molts llocs, durant l'alta edat mitjana, el bosc sovint no es mesurava en termes de superfície, sinó a partir del nombre de porcs que s'hi podien pasturar. Era una estima «concreta», anàloga a la que es feia per als camps mesurats en *modis* de gra o a sembrar, o per a la vinya mesurada en àmfores de vi produït.

El bosc tenia un doble rostre. ¿Però, a què s'oposa la selva-desert, doncs, dins el sistema de valors contemporani? S'hi oposa al món, és a dir, a la societat organitzada. En l'Occident medieval la gran oposició no és entre ciutat i camp com en l'antiguitat, sinó que el dualisme fonamental de cultura i naturalesa s'expressa més a través de l'oposició entre el que és construït, cultivat i habitat, i el que és salvatge: l'univers dels homes en grups i l'univers de la solitud i l'aïllament.

El bosc, –com també el mar, l'una i altra regions diverses de l'univers i separades de l'àmbit ecumènic–, escapava a la influència de l'Església oficial i en el seu si s'establien culpables relacions amb les

forces de la naturalesa. Ací era on queien les barreres entre món animal i món de l'home, amb superposicions, integracions, metamorfosis de l'un a l'altre estat. Creences com la de la transformacions d'homes en llops, amb la convergència de dues naturaleses diverses, bastant durament combatudes per l'Església des de la primera presa de contacte amb els pobles germànics, encara no havien desaparegut al segle XI, quan Bucard de Worms les inclou en la casuística de pecats més corrents, castigats amb deu dies de penitència a pa i aigua.

Un segon exemple ve donat per la percepció i utilització que de l'espai feien els camperols de Montalho, segons la recerca de Le Roy Ladurie. Els elements essencials que fan servir romanen vinculats a les realitats corporals, especialment a les mans i als braços. Per a distàncies més llargues, el tret de ballesta, la llegua, l'etapa de viatge o de transhumància.

Aquestes indicacions revelen per a Le Roy una mentalitat: el sentit de la mesura espacial, ja es tracte de longituds o de superfícies, no és la preocupació fonamental dels montallonesos. A penes desenvoluparen aquest «sentit» perquè era gairebé prescindible per a les seues necessitats quotidianes. En tot cas, l'espai queda atermenat, als dos extrems, pels conceptes fonamentals de *corpus* i *domus*, que dominen la filosofia agrària del poble: proveït de braç i mans, el cos és la mesura del món; i quan aquest és massa ampli per ser mesurat per un cos, la *domus*, annexa al cos, pot convertir-se alhora en mesura del món: «Per a representar-nos el paradís –diu un pagès de Montalho– afigureu-nos una vasta *domus* que s'estengués des del port de Merens fins a la ciutat de Tolosa».

Geogràficament la percepció bàsica és la de la petita aldea natal, la del territori: *terra*. Polisèmic mot quant a la seua amplària: parròquia, senyoria, comtat de Fois, però sobretot comarca, com a unitat de

convivència per raons lingüístiques, geogràfiques i culturals: el Sabarthès.

El darrer exemple el proporciona la granja i l'hàbitat dispers, als segles XII i XIII, estudiat per Rinaldo Comba. ¿De quina manera era percebut l'hàbitat dispers pels homes contemporanis? ¿A través de quines idees col·lectives es plasmava la seua representació mental? Comba ho analitza a través de la difusió del mot *grangia*.

La seua difusió venia afavorida pel fet que la paraula, en l'accepció emprada a França, es mostrava més idònia que d'altres per indicar la nova realitat del poblament mitjançant hisendes agrícoles-ramaderes del tipus difoses pels cistercencs. *Grangia* suggereix, en efecte, una representació mental de les construccions instal·lades sobre una explotació i de les seues funcions més àmplies i complexes, difícilment suggerides per noms més tradicionals com *domus* o *tectum*, per la seua forta assimilació al concepte de vivenda el primer, pel significat d'aixopluc el segon. Hi suggeria, doncs, una imatge mental unitària d'aquelles noves construccions que anaven eixamplant-se al camp per obra dels monjos. Potser la imatge de la granja donava menor relleu a la percepció de l'aspecte exterior de les construccions, però més a la interpretació del seu significat dels elements inseparables d'un assentament agrícola-ramader aïllat al camp.

Per tant, doncs, hi ha una relació entre representacions mentals col·lectives de l'espai i transformacions dels paisatges rurals. El problema radica a saber si, com a tals imatges, tingueren influències sobre la conducta espacial dels homes. La resposta és afirmativa, perquè la granja monàstica pel fet de trobar-se al vèrtex de l'escala de valors amb què venia classificant-se el poblament dispers, acabà representant un model a imitar.

Fonts per a l'estudi del paisatge

1. Arqueològiques.
 - 1.1 Arqueomorfologia
2. Toponomàstica.
 - 2.1 Toponímia major (pobles).
 - 2.2 Toponímia menor (partides).
3. Climatologia.
4. Mapa cadastral.
5. Fotografia aèria.
6. Testimonis literaris i artístics (iconografia, cartografia històrica).
7. Mètodes naturalistes.
 - 7.1 Zooarqueologia.
 - 7.2 Paleobotànica.
 - 7.3 Antracologia.
8. Enquesta oral.
 - 8.1 Memòria individual.
 - 8.2 Tradicions, folklore, rondalles.
9. Fonts documentals.
 - 9.1 Cartes pobles i establiments.
 - 9.2 Inventaris i llibres de censos o impostos.
 - 9.3 Ordenacions.
 - 9.4 Protocols notarians.
 - 9.5 Llibres judicials.

Les tècniques d'investigació aplicables a la història del territori i el paisatge són extremadament variades, d'acord amb l'amplitud i la complexitat de les realitats a les quals es vol accedir. El treball interdisciplinari és una condició indefugible per a qualsevol programa d'investigació mínimament seriós que es vulga desenvolupar en aquest camp.

1. Unes de les fonts que es presenten amb major projecció i millor aprofitament són les arqueològiques, sens dubte indispensables per a aprofundir en les estructures agràries i materials de les societats camperoles preindustrials. El mètode arqueològic ha mostrat la seua eficàcia a l'hora d'abordar àrees tan diverses com la producció industrial, el comerç, les construccions rurals, els assentaments urbans i rurals i fins i tot la demografia amb l'anàlisi dels cementeris, ja que a través dels ossos i la dentadura es poden extraure dades molt valuoses sobre les edats i els règims alimentaris.

Si bé l'ambició de l'arqueòleg és pel cap baix la mateixa que la de l'historiador o de l'etnòleg, els seus mitjans són d'entrada més reduïts. No disposa ni d'arxius i d'interlocutors, i la llengua no pot ajudar-lo a comprendre els fets. L'arqueòleg en acció que examina una arada medieval raona així: el perfil i el material indiquen una data precisa; la forma, un ús; la manera d'haver estat fabricada, una determinada organització de la producció. El conjunt d'aquests elements considerats en les seues relacions mútues precisen aquestes primeres constatacions. Forma i destinació fan d'ella una eina agrícola, que s'aplica sobre un determinat tipus de sòl. A partir d'aquesta constatació, l'especialista pot deduir unes formes de treball, una organització dels conreus, el règim alimentari, unes tècniques, les possibilitats dels rendiments, la capacitat de reproducció i els nivells de riquesa. Veiem, doncs, la xarxa de relacions que la inferència arqueològica permet teixir. Així i tot, mai no serà prou la prudència a l'hora d'enunciar

conclusions definitives. Primerament, perquè els vestigis deixats per una població no representen més una part del que els homes produïren i utilitzaren. En segon lloc, l'evolució geològica i els accidents diversos no deixen subsistir més que una part d'aquests vestigis.

I qualsevol indicatiu, qualsevol element fòssil del paisatge que permeta desvetllar els trets de qualsevol civilització agrària, ha de ser objecte d'atenció. En aquest sentit són molt suggestives les prospeccions hidràuliques tant del període andalusí com feudal valencià. L'objectiu d'aquests rastrejos radica a determinar la distribució social de l'aigua i les transformacions introduïdes per la conquesta, mitjançant l'estudi regressiu de les formes de captació d'aigua, dels perímetres de reg, de les característiques tècniques dels molins i el seu emplaçament respecte a les terres irrigades.

Amb tot, les limitacions de les fonts arqueològiques per al coneixement de les societats agràries, reclama l'ús de totes les altres fonts disponibles, de les literàries i iconogràfiques a les documentals, que probablement són les més importants a l'hora d'aprofundir en l'àmbit de la cultura material, és a dir, en el coneixement dels processos de treball i de la vida quotidiana a través dels objectes.

1.1 L'arqueomorfologia

Entre les estructures territorials que ens revelen la humanització del paisatge cal remarcar les xarxes viàries i els parcel·lars, l'estudi històric i arqueològic dels quals és objecte de l'arqueomorfologia. Una disciplina encara jove, ja que els primers estudis daten de la dècada dels vuitanta. L'arqueomorfologia té com a objectiu estudiar l'origen d'aquestes empremtes a partir de criteris arqueològics, caracteritzar i interpretar les formes del paisatge des d'una perspectiva diacrònica, i definir el grau d'antropització i la variabilitat d'elements que configuren els territoris.

En aquest sentit les vies i xarxes de comunicació són el resultat de transformacions i d'intervencions diverses i reflecteixen en l'espai dinàmiques històriques concretes. Però les vies són també estructures del paisatge estables, eixos «majors» que després de la seua construcció poden recrear una determinada morfologia del territori (per exemple, una parcel·lació pot articular-se entorn d'una via preexistent). Dit d'una altra manera, les vies exerceixen una influència persistent en la morfologia històrica, afavorint al mateix temps la continuïtat i la mobilitat de les formes. Així, durant l'alta edat mitjana la colonització de determinats espais pot realitzar-se a partir d'eixos que prolonguen els d'una centuriació romana.

L'estudi arquemorfològic de les xarxes viàries ha experimentat un canvi metodològic molt important en els darrers anys. Avui els treballs de recerca prioritzen la definició del «tot», de la xarxa, de l'estructura general, per a analitzar a continuació cada una de les parts, els itineraris i les traces que la formen. Així, dins la xarxa viària es diferencia entre itineraris i traces: els primers són eixos de comunicació de tipus regional o extraregional, mentre que les segones són els diversos segments que poden formar part de cada itinerari. Mentre que la variabilitat de traces dins els itineraris és indicativa de la seua antiguitat i evolució interna, els desplaçaments produïts entre itineraris reflecteixen la dinàmica de canvi del conjunt de la xarxa viària.

Els estudis desenvolupats sobre el territori de la Catalunya Central i de la costa central catalana, a partir de les tècniques arquemorfològiques, permeten esbrinar un seguit de canvis de l'antiguitat a l'edat mitjana. Els diferents indicadors treballats –la xarxa viària, l'hàbitat, les transformacions urbanes, el paisatge vegetal, la geomorfologia– assenyalen, en efecte, importants transformacions relacionades amb un canvi econòmic, cultural i polític. Al darrere d'aquestes transformacions es produeix un canvi en les

concepcions de l'espai i en el model de territori, ja que la forma paradigmàtica de la idea romana d'organització territorial, la centuriació, concebuda com una forma «racional» de gestió i un model de planificació creat per perdurar en el temps, desapareix en aquest moment. A l'antiguitat tardana es produeix, doncs, un trencament amb el model de ciutat romana que estava constituït per dues parts essencials: el territori i el nucli urbà, l'*urbs*, que ocupava una posició central. Ara, aquest model canvia, la xarxa centuriada desapareix i la ciutat perd la seua centralitat, apareixent una nova conceptualització de l'espai i del territori en el seu conjunt.

Entre els elements nous característics d'aquest període destaca l'expansió de les activitats ramaderes transhumants. Les dades arqueomorfològiques permeten proposar que durant l'antiguitat tardana aquestes activitats s'organitzaren a través de desplaçaments curts o mitjans entre zones complementàries. A la Catalunya central, les rutes transhumants comunicarien les planes litorals humides de la costa central catalana amb les pastures de les planes interiors. Degué ser sobre aquesta trama que es consolidà la gran transhumància històrica evidenciada en la Catalunya central en les carrerades de la Segarra i de la Cerdanya, que des del segle XI comunicaven la costa mediterrània amb les Pirineus.

L'època carolíngia constitueix un nou període de canvi amb elements definidors propis, més relacionat amb l'etapa anterior que amb l'antiguitat romana, amb la qual presenta poca relació de continuïtat. Entre les noves formes d'ocupació del territori destaca la colonització de terres vacants, molt clara en els parcel·lars deltaics del pla de Barcelona, que ocupen terrenys anteriorment utilitzats com a zones de pastura. Cal relacionar aquestes colonitzacions amb les aprisions, que tindrien el seu origen en els canvis produïts en aquest moment i no en els del segles VI o VII. Tanmateix, és a partir dels segles X i XI quan en els espais treballats

s'observa la consolidació dels nous centres d'organització territorial, els castells i les esglésies parroquials, centres que poc tenen a veure amb les antigues ciutats romanes. Els sistemes radiocèntrics i les xarxes radials o en estrella il·lustren les noves formes d'organització territorial i una nova conceptualització de l'espai, ara estructurat entorn d'un centre sacralitzat. El poblament s'articula entorn d'edificis de culte, que són el nou centre d'organització territorial, situació que probablement tinga els seus precedents en l'antiguitat tardana, i que revela un veritable trencament amb el model urbà d'època romana.

2. La toponomàstica es una altra font de suport per als estudis de les societats camperoles. L'evolució del poblament i les modificacions del paisatge rural, sovint segons ritmes molt lents, no sempre han estat registrats de forma explícita per les fonts escrites, ni són fàcilment de detectar per l'excavació arqueològica o per altres costoses i refinades tècniques d'anàlisi del sòl. L'única possibilitat de recuperar per a la història desplaçaments de petits i grans hàbitats, mutacions dels conreus, construccions i abandonaments de les fortificacions, és per mitjà de la toponomàstica. Un exemple: a partir del segle XI a la Romanya es multipliquen els assentament rurals que prenen el nom de l'operació del *roncare*, és a dir, de la posada en cultiu d'una zona boscosa: Ronacalle, Runci, Runci Valerii, Roncore, Runco Episcopi, Ronkatello, Runcus Fabri, etc. Topònims, doncs, lligats sovint a noms de persona, bo i indicant una «paternitat» dels treballs de desboscament, i que s'hi actuà primer que res de forma capil·lar, per iniciativa d'un sol individu, de propietaris, de colons, per assumir després un conjunt de dimensions més àmplies.

La informació toponímica ha de procedir, primordialment, de l'enquesta arxivística i bibliogràfica: cal recollir el major nombre de formes documentades abans d'efectuar l'estudi interpretatiu dels noms de

lloc. En qualsevol cas, la toponímia constitueix una font de coneixement imprescindible en la mesura que permet identificar la intervenció humana sobre l'espai. Això no obstant, la interpretació dels noms de lloc és una tasca delicada, que requereix una preparació filològica qualificada.

En relació al País Valencià apareix una dificultat afegida. Aquestes terres han conegut dues importants ruptures lingüístiques, les quals han complicat seriosament l'estratificació de la toponímia sobre el territori. L'arabització lingüística, iniciada al segle VIII, però intensificada a partir de les taifes, acabà per anul·lar el baix llatí difós des de les èpoques tardanes de la romanitat. Més endavant, la conquesta cristiana del segle XIII suposa la introducció i el domini de grups ètnics de parla catalana i castellana. Cal afegir, també, que els noms de lloc no desapareguts a conseqüència de les mutacions ètniques i lingüístiques queden exposats a distorsions ineludibles (Alfadarí-El Fadri).

El rendiment que dona la toponomàstica major i menor és divers. La major, per exemple, ha estat utilitzada per Pierre Guichard per proposar tot un model d'hàbitat per al País Valencià musulmà, centrat en torn del castell i l'alqueria. El primer freqüentment va associat a noms preislàmics, mentre que el segon, al pla, sol tenir una filiació àrab, però sobretot berber (els *beni*, tan comuns en els noms dels pobles del país). La toponímia menor, com pot ser la de les partides, ens subministra dades interessants sobre el poblament, perquè poden ser antics centres d'hàbitat, l'àrea dels conreus, la infraestructura agrària i fins les mirades dels pagesos sobre el paisatge.

3. Climatologia. Les dades procedents de la història de clima han resultat ben profitoses. L'avanç de les glaceres, l'increment de la pluviometria o la intensificació de les sequeres, entre altres molts fenòmens, han provocat transformacions importants del paisatge, de la xarxa de pobla-

ment i de la tipologia dels conreus. La dificultat per al medievalista rau en la integració de les dades en una sèrie, capaç de donar representativitat a la recerca. Sovint només disposem de dades aïllades i fragmentàries.

4. El mapa cadastral pot ser considerat com un mitjà de representació i de descripció d'una certa realitat en un moment donat. Com la fotografia, si no es pren l'analogia en el sentit absolut, que és un mitjà tècnic de reproducció de la realitat, revela, en reproduir-la, aspectes d'aquesta realitat no perceptibles; i com la fotografia aèria val per descobrir l'arquitectura amagada sota la superfície del paisatge, el mapa ofereix per la seua part aspectes inèdits de la realitat representada i de la seua història, aspectes que sols el seu llenguatge especial permet copsar. Com tots els documents, exigeixen procediments propis d'interpretació, sobretot un tractament filològic i exegetic, que deurà ser adequat al tipus de font a la qual pertany i a la particular forma de llenguatge en què son redactats i mitjançant el qual es manifesten.

5. La fotografia aèria ofereix a l'historiador dels hàbitats rurals una visió de conjunt de l'espai i, per tant, permet de comprendre'l en la seua organització interna per la percepció integral dels elements que l'integren, a més de la seua disposició. Ara bé, la interpretació aerofotogràfica, com la cadastral, només pot ser profitosa amb el conjunt d'altres fonts i dins el context d'una recerca qualificada.

6. Hi ha historiadors que privilegien els testimoniats literaris i artístics –que inclouen, aquests últims la cartografia històrica–, en la mesura que poden assumir, per una presumpta capacitat de manifestar allò que és «típic», assumit per tothom, que va més enllà de la probabilitat de les dades estadístiques. D'altres senyalen no poques dificultats alhora de fer-los servir. Si pensem esment, per exemple, a les representacions d'animals, contingudes tant en un capitell romànic com en un bestiari, no

sabem fins a quin punt som davant d'una forma concreta o d'un símbol. En efecte, l'home medieval percebia els animals com a símbols, que donaven ple sentit a la Creació i recordaven constantment l'immens poder de Déu. Aquests símbols poden arribar a compondre programes complexos, veritables simfonies animals en una successiu precisa de missatges concrets. Tanmateix, la interpretació no és trivial, perquè, com diu Umberto Eco, els bestiaris medievals són «oberts», és a dir, que el mateix animal pot tenir diferents papers segons el context, o bé el mateix paper el poden fer animals diferents. Les combinacions són moltes, i poden provocar lectures diverses de la mateixa composició. No ens ha d'estranyar en aquest sentit que l'èmfasi no es pose en la fidelitat de les representacions animals. L'important és el símbol i no la forma, i per això els bestiaris en la major part dels casos no són representacions d'història natural. Normalment no són més que estereotips que es repeteixen, seguint fidelment llibres de models bastant difosos. Si de l'animal passem a d'altres elements de la naturalesa representats en un quadre cal anar amb compte amb les distorsions, derivades justament del que és típic o canònic, sobretot en el moment en què es tracta de traçar un quadre regional, en la mesura que poden adquirir un pes determinant elements procedents més bé de models artístics d'uns altres àmbits geogràfics, importats per viatges i experiències personals dels pintors.

Això mateix sol passar amb la literatura. Les representacions medievals no aspiren a reflectir la realitat. Els literats no miraven la natura quan n'havien de fer una descripció, sinó que, seguint un tòpic consagrat per la tradició des dels clàssics grecollatins, pràcticament només miraven els llibres. Un lloc clàssic de les descripcions llibresques de la naturalesa era el *locus amoenus*, molt desenvolupat en els exordis primaverals de les cançons d'amor dels trobadors. Es tracta d'un tòpic format per la

combinació de diversos motius: la font o els rius, els prats verds, els arbres i les boscúries, les flors i els seus perfums, el refilar dels ocells, la claror, els bons i saludables vents. El que feia un escriptor medieval era seleccionar uns quants motius d'aquest repertori i amplificar-los segons els seus interessos.

Al cap i a la fi les relacions de la literatura, o la iconografia, amb la societat no són gens simples. Aquesta imatge és alhora una expressió, un reflex i una sublimació o un camuflatge de la societat real. Si la literatura pot ser definida com un espill de la societat, es tracta per descomptat d'un espill més o menys deformant segons els desitjos conscients o inconscients de l'ànima col·lectiva que s'hi mira i sobretot segons els interessos, els prejudicis, les sensibilitats, les neurosis dels grups socials que fabriquen eixe espill. Uns espills que de vegades no projecten res més que buits, o silencis, que tant poden ser interpretats com un «senyal d'un menor interès de les classes dirigents pel paisatge agrari», com l'escamoteig per part seua d'altres grups socials, com ara el camperolat, la desaparició del qual en la literatura dels segles V i VI ha estat advertida per Le Goff.

En qualsevol cas la iconografia i les fonts literàries adquireixen un gran valor sobretot davant l'absència de materials documentals. El coneixement de l'instrumental agrari medieval en gran part es deu a les representacions dels mesos, a les miniatures o a obres excepcionals com el Tapís de la Creació de Girona. Les mateixes vides de sants, ben interrogades, proporcionen, com veurem, insospitades informacions sobre la cultura material contemporània.

7. Mètodes naturalistes. Les anàlisis dels residus vegetals i orgànics –per mitjà de la zooarqueologia, la paleobotànica o l'anàlisi dels carbons vegetals (antracologia)– permet aproximacions als tipus de conreus, hàbitats alimentaris i estratègies agràries o ramaderes. Aquests mètodes,

però, més coneguts i utilitzats pels estudiosos de la Prehistòria, els quals han aconseguit desenvolupar-los fins altes cotes de rigor i sofisticació.

8. L'enquesta oral és un pas de vegades imprescindible, perquè amb el contacte directe amb informants qualificats podem arribar a entendre tècniques de conreu i la formació del paisatge agrari que, amb prou feines, han quedat registrats per altre tipus de fonts. El recurs a la informació oral es fa més evident en l'estudi dels sistemes hidràulics –els molins i, sobretot, la irrigació– en la recomposició del parcel·lari i l'exhumació dels despoblats. En certs casos, les llegendes que han envoltat els despoblats valencians han pogut ajudar a la conservació de la memòria d'aquests indrets. Habitualment són contalles basades en els típics llocs comuns del folklore rural valencià: històries sobre amagatalls de gerretes amb monedes d'or, aparicions nocturnes a caminants desprevinguts i altres fets extraordinaris afavorits per la desolació pròpia dels llocs abandonats.

9. Les fonts documentals han de constituir per damunt de tota la resta de fonts el cos bàsic d'informació i coneixement, sense les quals no es pot concebre cap incursió dins la història del poblament medieval i modern.

- Cartes pobles i establiments agraris.
- Inventaris de la propietat: Capbreus, llibres de la peita, censos, morabatins
- Ordenances o “llibres d'establiments”.
- Protocols notariaus.
- Llibres judicials.

L'incastellamento: el cas de la Toscana i la Sabina

A final del segle X, gran part de l'Europa occidental, i en particular Itàlia, foren recorregudes per atacs dels hongaresos i dels àrabs. L'absència d'un fort poder central, després de la disgregació del poder carolingi, empeny la població a cercar protecció allà on hi havia la seguretat de trobar-la: vora els senyors locals. Aquests, per part seua, no deixaren escapar l'ocasió per aixecar –amb o sense vist i plau reial– fortificacions que al mateix temps eren instrument de defensa i signe de poder. No hi mancaren casos de fortificacions bastides pels rústics, tot i que els *potentes* no trigaren a emparar-se'n.

Entorn d'aquests castells s'apinyaren les poblacions locals, al principi de forma provisional i després, en molts casos, definitivament. El punt de vista dels senyors és ben clar. Directament o indirectament, sols o associats, els fundadors tractaven sempre d'atraure els homes i extraure beneficis d'una situació demogràfica favorable: *amansare homines, congregare populum*, aquesta és la raó. Però, ¿qui responia a la crida? ¿A quines capes socials pertanyien aquests *laboratores* que oferien la seua força de treball als *dominatores*, als *seniores*, als *populatores*? ¿Eren individus aïllats o grups elementals ja organitzats? ¿Eren emigrants arribats de lluny o oriünds de la regió? Les llistes nominals dels contractes col·lectius mostren colons que aflueixen en famílies estructurades: *Talis cum fratribus et sororibus suis atque nepotibus eorum*. Una fundació castral, doncs, sols molt rarament atreia individus aïllats. El nucli humà inicial era tot el contrari d'una colla de rodamons o de miserables. Cada grup tenia un cap de família, que la carta pobla designa com a responsable del nou lloc castral: sovint es tractava d'un sacerdot que el cel havia dotat de molts germans, germanes, cunyades i nebots. El petit camperolat alodial i l'artesanat rural proporcionaven una part del contingent. Cal considerar

l'incastellamento, per tant, com un moviment de conjunt ordenat i profund, que agrupava grups socials dinàmics i ja lligats per solidaritats elementals que en els nou marcs de vida no han fet sinó prolongar-se.

A aquests *incastellati*, colonitzadors de zones properes i pioners arribats d'horitzons llunyans, el senyor oferia, per damunt de tot, un emplaçament favorable a l'hàbitat projectat, un bell *podium ad castellum faciendum*. En l'interior d'aquest espai tancat, ben delimitat pel traçat previ d'un recinte i proveït de fonts, cada cap de família rebia en concessió –per construir– un espai de forma de rectangle regular. En l'interior d'aquest perímetre, el poblament s'ha realitzat segons un pla establert de parcel·lació de l'espai a construir. Almenys en un primer moment, es prestà atenció a l'organització interior. Res d'apilotament espontani i inorgànic. Les vivendes camperoles s'ordenaren al voltant d'un nucli monumental constituït per l'església i la fortalesa senyorial.

A això s'agregava un hort vora a la paret exterior del futur recinte castral, un petit cercat de vinya a plantar i un conjunt de parcel·les de terres llaurables. Totes aquestes parcel·les de terra eren minuciosament distribuïdes entre diverses partides, que l'explotació devia transformar en altres tants territoris de producció variada i equilibrada. Mentre que les continuïtats topogràfiques absolutes han estat molt rares –en comptades ocasions el *casale*, la *curtis*, la *villa* de l'Alta Edat Mitjana s'han transformat en *castrum*–, per contra, el nou hàbitat ha heretat sovint espai cultivats preexistents. No sembla que haja creat íntegrament el seu *cultum*. Sempre una fundació castral ha estat una operació complexa. El territori d'una aldea naixent ha incorporat antigues terres bladeres. *L'incastellamento* només ha innovat en la proximitat immediata dels nous centres on s'han construït els anells d'horta, i, a vegades, almenys en un primer moment, de vinya. Al mateix temps, la delimitació de nous territoris castrals ha donat

important cabuda als espais incultes.¹ A l'equilibri intern de l'espai cultivat, que es donava entre terres de policultiu intensiu orientades a la subsistència camperola i terres de cerealicultura i olivicultura extensiva que es prestaven millor a l'exacció senyorial, cal afegir, des del començament, un equilibri més flexible entre l'espai cultivat en el seu conjunt i l'espai pastoral circumscrit per la carta pobla. Aquesta juxtaposició del *cultum* i l'*incultum* constitueix, també, una dada inicial de l'estructura agrària creada per l'*incastellamento*.

L'*incastellamento*, per consegüent, apareix com una ruptura profunda en les formes de poblament i en l'estructura agrària mateixa. En efecte, passem d'un poblament rural a la vegada obert i dispers a un hàbitat concentrat i fortificat. La ruptura és perceptible de seguida en l'elecció mateixa dels emplaçaments castrals. En la majoria dels casos el castell sorgeix de l'ocupació d'una altura fins aleshores deshabitada, d'un *mons ad castellum faciendum*, escollit en funció de la seues possibilitats per coordinar un nou conjunt de territoris. Encara que en l'interior del seu terme agrupava antics *fundi*, territoris de conquesta més recent i d'espais encara verges, el *castrum* no es desenvolupà sinó excepcionalment a partir d'un antic centre dominical.

Ja siga que el *castrum* es fundara sobre un *mons desertus* o que, ocasionalment, haja reunit en un nucli compacte una nebulosa preexistent de *casale colonicae*, allò cert és que l'*incastellamento* traduí arreu la mateixa ruptura en les formes d'ocupació del sòl. Amb ell s'inaugura un nou punt de partida sobre bases originals, com ara les d'un hàbitat rigorosament concentrat i una nova conjunció de territoris en funció de la reunió dels homes. Així, doncs, la instal·lació dels *castra* al segle X cal

¹ Juntament amb els censos, els cànon i els beneficis de justícia, el *glandaticum* i l'*herbaticum* ocupen un lloc destacat entre les fonts d'ingressos amb què compten els nous castellans.

considerar-se segons aquests dos aspectes complementaris. En primer lloc, la instal·lació d'un «urbanisme aldeà», que ha consagrat una nova etapa de creixement demogràfic i ha suposat, de part dels seus promotors senyorials, una concepció bastant precisa i constant de l'ordenament dels nous espai habitats. I en segon lloc, la construcció simultània d'un espai cultivat que distribuïa al voltant dels nous centres de poblament diversos sectors de producció segons una varietat de territoris de distinta riquesa.

L'ús de l'hagiografia

El primer aspecte a tenir present per a la justa interpretació del text hagiogràfic i del gènere literari hagiogràfic cristià, és la seua extremada varietat: contes edificants, homilies litúrgiques, texts morals i panegírics, elenc de miracles destinats a subratllar l'autenticitat espiritual del *vir Dei* o a reivindicar drets territorials o posicions privilegiades enfront d'altres ens o estructures (rivalitats entre esglésies, monestirs, entre esglésies i senyors, etc).

Les narracions hagiogràfiques poden complir funcions didàctiques, és a dir, oferir models concrets d'aplicació de l'ensenyança bíblica, i funcions litúrgiques, mitjançant la presentació d'un retrat emblemàtic d'allò que és objecte d'un culte públic. Aquestes són les funcions principals de la narració, que són les de gairebé totes narracions populars. En aquest sentit, els fets naturals –botànica, meteorologia, geologia, agricultura, geografia, zoologia...– són elements accessoris de la narració. Corresponen a l'ús d'un *topos*, del clixé, que no exclou de cap manera la historicitat de la narració, però la presenta de forma convencional, en la perspectiva d'una tipologia dels miracles, amb la presència d'uns fets que proven, en primer lloc, el valor «numinós» del sant, de la seua relació amb la divinitat, segonament una manifestació de gràcia –intervenció de Déu, victòria sobre el mal–, i en tercer lloc una reproducció dels miracles bíblics.

En hagiografia, atesa la finalitat de la narració i la seua peculiaritat filosòfica estructural, tot es veu i es justifica en aquesta sola direcció. Tota realitat es presenta carregada d'intenció, i aquesta intenció és sobrenatural, espiritual, teocèntrica. Allò que interessa no és la naturalesa visible com a tal, sinó la realitat metahistòrica que hi ha amagada en el que és creat, és a

dir, la lluita entre Déu i Satanàs. La narració hagiogràfica medieval llatina se subordina a aquesta concepció: el joc es decideix entre dues potències, i l'home és només un pretext, però s'hi presenta indispensable. La naturalesa mateixa és un mitjà per fer admissible la narració que, forçosament, deu ser inscrita en un determinat quadre temporal i espacial, just, doncs, quan apareixen les descripcions de llocs naturals, de fenòmens atmosfèrics, de vegetals i animals, etc.

Els hagiògrafs manifesten una curiositat i alhora capacitat de temor, de meravella, davant precisos fenòmens naturals. Però aquesta curiositat no es dirigeix tant a les lleis de la naturalesa, com als fets grans, als *mirabilia*. Es tracta, sobretot, d'assenyalar el fet rar, més que la dimensió característica. Així es facilita la transposició de caire simbòlico-religiós, a fi de justificar els *mirabilia* superiors de la Història, i la història, per l'hagiògraf, és sempre una història sacra.

El poder taumatúrgic del sant és el fruit d'un accés que el fa transitar pel límit de la condició humana. El seu poder per tant és el resultat d'una doble separació, d'una doble fuga: la fuga de l'encontre social, i per això la tria del desert, i la fuga de l'encontre sexual, i per això la tria del celibat absolut, amb abstinències consegüents: aliments, son, vestits, aïllament. El sant rebutja, doncs, la societat humana com a signe i esfera de cultura, i s'orienta vers una acceptació de la naturalesa en el seu dinamisme primitiu, sovint amb el rebuig de tot allò que caracteritza una cultura ciutadana evolucionada: menjar cuits, ús de la carn –matar animals és l'oposat de l'harmonia del cosmos, per efecte de la gràcia divina–, allotjament construït amb materials resistents. L'ermità escull una gruta, amb un broll d'aigua a la vora, i s'alimenta d'herbes crues no cultivades. Sovint se'l considera com una bèstia salvatge no domesticada, i els caçadors de vegades el persegueixen com si fos un cérvol o un altre animal. No és

estrany que l'hagiografia de l'alta edat mitjana no es desplegue gairebé mai en un context urbà, sinó que l'espai és el del desert, a tot estirar a les portes de la ciutat, o un espai salvatgement lliure, un espai rural i il·limitat. Al capdavant el diable no habita en la ciutat ja evangelitzada i cristiana, sinó que el seu lloc és l'espai lliure i el desert, i els sepulcres excavats en la roca, és a dir, les balmes escollides pels ermitans.

La descripció de la naturalesa pot adequar-se als models clàssics. Llavors en la vida dels ermitans cal presentar un *locus amoenus*, un lloc deliciós, amb arbres, un prat, un broll d'aigua, més el refilar dels ocells, o l'oratge del vent. Per descomptat que l'hagiògraf també sol delatar una influència bíblica. La naturalesa, en aquest cas, és vista a través de records ideològics i literaris de les Sagrades Escripures, en una perspectiva que es desitja evocar la santedat del paradís, del jardí primigeni que veié l'inicial pas del primer home encara lliure de qualsevol condicionament pecaminós. La naturalesa, doncs, posseeix un valor sagrat i simbòlic, màgic fins i tot, per tal d'accentuar els aspectes més espirituals de la vida.

Així, doncs, els textos hagiogràfics testimonien, amb la seua pròpia terminologia, la realitat del territori i de la realitat material, és a dir, problemes de persones i de vida concreta. Hi trobem una documentació, indirecta o fragmentària, a propòsit de la història rural, informació que es palesa, sobretot, en la Vida dels fundadors de monestirs, per bé que solen oferir dades ocasionals. Aquestes Vides contenen donacions de terrenys, construccions d'edificis, i tot el moviment que comporta les necessitats monàstiques quotidianes, com el treball manual en l'agricultura i en els diversos serveis de la comunitat. No es tracta sempre i exclusivament de tòpics literaris, ja que el text pot revelar situacions locals i ambientals, mitjançant observacions precises, perspicaces, que informen sobre l'estat de determinats països i zones. Els historiadors del poblament, per exemple,

han prestat atenció a l'ús d'un vocabulari relatiu a l'hàbitat: *burgus, curtis, castrum, castellum, locus, plebs, massa, fundus, territorium...* Són termes administratius, però també unitats de residència que apareixen i desapareixen segons les èpoques i les regions. De les *Cantigas* es podria fer un magnífic recull de dades de caràcter agrari i rural, a més d'obtenir apunts interessant sobre el paisatge. Aquí hi trobarem, per exemple, una de les primeres referències europees a la producció domèstica de mel.

Els textos documenten també la utilització d'eines agrícoles. Sant Colombà (†-615) es troba seixanta monjos preparant un terreny per a rebre la llavor. La Vida de Sant Amand (†-679), d'època merovíngia, descriu la «plaent vall, els prats fèrtils, l'abundant reg, la dimensió dels boscos», recorda el curs del riu que ofereix aliment a nombrosos pescadors; en definitiva, una regió afortunada, amb els recursos del bestiar, l'aigua, la pesca i la cacera. Per contra, la Vida de Sant Cutbert, escrita per Veda el Venerable, relata la vida del sant que tenia com a escenari *in arduis asperisque montibus*, sobre muntanyes difícilment accessibles, on la població vivia en la més completa pobresa, *paupertas*, i la rusticitat, *rusticitas*.

Moltes Vides, en fi, informen sobre l'alimentació contemporània. D'altres se centren entorn de la presència de vies de comunicació; d'altres esmenten el manteniment dels carrers. Pel que fa als rius, semblen ser l'hàbitat preferit pel dimoni: Desideri sent una veu eixir de l'aigua; Sulpici exorcitza un riu i salva un pagès negat pel dimoni; Juli caça serps al llac d'Orta. Sant Romà, per contra, ha acanalat l'aigua per a bé del seu monestir. En la vida de Sant Hilari, es conta com passant el sant prop de l'illa de Gallinària, en la costa lligur, les gents de la costa li advertiren la impossibilitat d'establir-se en l'illa a causa de les serps immenses que la infestaven: *ingentia serpentium volumina sine numero pervagari*. Com

Marcel, Hilari marxa valerosament al combat contra les bèsties salvatges. Les serps fugen en veure'l, i el bàcul episcopal serveix aquesta vegada de molló que delimita dues parts en l'illa: l'una, on està prohibit a les serps de penetrar-hi; l'altra, on poden conservar la seua llibertat. Ací, i amb més nitidesa que en el cas anterior, al monstre perillós, símbol de la naturalesa hostil, se'l conté, se'l doma, però no se l'aniquila. La conclusió no pot ser més explícita: sant Hilari, diu Fortunat, «féu prosperar el territori amb els homes, perquè sobre l'indret de la bèstia vingué l'home a establir-s'hi».

El cas paradigmàtic, molt similar al de sant Hilari, és de sant Marcel de París i el drac, examinat per Le Goff. Un monstre –serp o drac– que sembla el terror pels voltants del París de mitjan segle VI, és expulsat pel sant bisbe que, en presència del seu poble, durant una confrontació dramàtica, el sotmet al seu poder d'essència sobrenatural i el fa desaparèixer. En la perspectiva estrictament històrica cal dir que l'abast de la victòria del sant sobre la bèstia és de naturalesa material, psicològica, social, no religiosa. El bisbe sauròcton hi apareix en el seu paper terrestre de cap d'una comunitat urbana, no en les seues funcions espirituals de pastor. Ara bé, el drac és el monstre folklòric que torna a sorgir en aquest temps en què la cultura pagana romana s'esvaeix sense que el sistema cultural, cristià hi haja arrelat completament. Al fons de la llegenda, doncs, hi ha la imatge d'un taumaturg que ha domesticat forces terribles. Aquestes forces estan en relació amb la naturalesa. I en el context parisenc l'escenari de la domadura, el barri o raval que durant l'edat mitjana durà el nom de Sant Marcel, és un indret pantanós, travessat pel Bièvre. Dit d'una altra manera, la victòria de Marcel sobre el drac suggereix la disposició d'un emplaçament natural entre els *deserta* de la *silva*, refugi del drac i els marenys de la confluència fluvial del Sena i del Bièvre en què l'animal és expulsat. Possiblement som al davant del testimoni d'un tímid artigament i

d'un rudimentari drenatge, sota el comandament d'un bisbe-diligent alhora pastor espiritual i cap polític.

Totes aquestes indicacions, que són només pistes de recerca, tan fragmentàries, poc homogènies, esparses i ocasionals, ofereixen una imatge que algú pot qualificar d'excessiva superficialitat del món rural. Ara bé, la naturalesa i el món rural són vistos a través d'una percepció teocèntrica del real còsmic, com també d'una interpretació teològica: la Història de la salvació és la clau de lectura d'aquests textos. L'hagiògraf hi tradueix la seua forma simbòlica d'interpretar els fenòmens sensibles, però, no obstant això, hi demostra una coneixença vàlida del dinamisme de la naturalesa, i per aquesta raó ens pot subministrar informació complementària i, a vegades, única, extremadament valuosa.

Per tant, la perspectiva teològica no impedeix mirades genuïnes sobre el món rural i, en particular, sobre el paisatge. Sens dubte que hi ha sempre una tensió entre la raó i la fe, entre una concepció externa del fet –del miracle– i la seua interpretació o justificació teològica. El predomini sembla pertànyer a l'aspecte extraordinari i miraculós; però la trama literària amaga una comprensió del món rural que és alhora l'arquetípic. D'altra banda, és clar que la finalitat de l'hagiografia no és la de proposar una descripció o una demostració de la naturalesa i del territori. Per això cal fer un ús prudent d'aquesta mena de relats.

L'alimentació en la història del paisatge

Els estudis sobre l'alimentació han romàs generalment als marges de la «gran» història, confinats cap al pla del que és anecdòtic, de la curiositat, d'una mala entesa «vida privada», pensada i descrita, va escriure Montanari, substancialment de forma antihistòrica, bo i eludint les profundes vinculacions socials d'aquesta àrea de coneixement. En definitiva, no s'havia passat més enllà d'una «petita història del pintoresc o del tràgic», a freq de plantejaments que no travessaven el llindar dels esdeveniments.

A partir sobretot de la II Guerra Mundial, sobre l'existència prèvia d'alguns treballs pioners francesos i italians, l'interès per la història de l'alimentació s'ha aprofundit i precisat. Dues iniciatives, sobretot, van contribuir a estimular-hi les recerques. D'una part, la creació, el 1953, a Varsòvia, de l'Institut i de la Revista d'Història de la Cultura Material, projecte que va reservar a l'alimentació un lloc de relleu. D'altra, l'enquesta sobre la «vida material», llançada el 1961 per *Annales*, representant anteriors indicacions de Lucien Febvre d'una investigació de camp sobre la cuina tradicional francesa. D'ací sorgiren multiplicitat d'estudis analítics, el fruit més madur dels quals ha estat l'obra de Louis Stouff sobre l'alimentació en la Provença tardomedieval.

Les dues escoles, polonesa i francesa, han tingut no pocs punts de contacte, per bé que presenten dos quadres metodològics i conceptuals diversos, com ara la idea braudeliana de llarga durada, d'una «vida material» que discorre lenta sota el fluir dinàmic de la «vida econòmica», i la concepció d'un Kula de la cultura material com a reflex de les relacions quotidianes de producció (que també la farà seua Georges Duby). Ambdues apareixen en la base d'una recuperació i redimensió de la historiografia italiana, que ha conquerit un paper destacat en el camp dels estudis històrics que ha permès abandonar l'estat de marginalitat. En

conjunt, les contribucions dels darrers anys han remarcat com darrere dels models de consum i dels règims dietètics hi ha una immensa i suggestiva àrea historiogràfica, la qual remet a la cultura, les tradicions religioses, la conflictivitat social, però també als progressos de l'agricultura i les transformacions de l'economia rural.

Massimo Montanari, des de plurals mirades, s'ha interrogat sobre els lligams existents entre l'alimentació, relacions de producció i paisatge durant l'Alta Edat Mitjana, i el resultat, tot i les crítiques que ha rebut, no deixar de ser una brillant reflexió i com l'historiador pot sortejar els esculls de la falta de fonts.

L'historiador italià tracta de matisar la visió tradicional i triomfal de la colonització agrària europea dels segles XI-XIII, a partir d'un augment de les rompudes, la millora dels rendiments i els progressos de la tecnologia agrària. A fi de comptes l'ampliació de les superfícies rompudes també comportà drames, per a les comunitats camperoles, que se solen oblidar o menystenir, ja que artigar pressuposava privar-se de recursos econòmics diversos.

De fet, el procés de conquesta del bosc, de les marjals i dels erms sovint fou abordat pels camperols amb cauteles, perplexitats, dubtes. Abatre l'arbre significava renunciar a pasturar el bestiar, a caçar i pescar, a recollir-hi fruits: tota aquella activitat que el camperol de l'Alta Edat mitjana desenvolupa habitualment. La seua alimentació era, doncs, rica en carn i peix, carn de porc sobretot, que el pasturatge espontani sota l'alzina permetia produir en abundància; carn ovina després, i també salvatgines, de les més grans, com ara cèrvids, senglars o cabres, a les més petites, molt nombrosa en un ambient ecològicament íntegre i sols de forma marginal alterat per l'home. Aquests i altres productes de l'economia de silvo-

pasturatge –formatge, llet, fruits– entraven regularment en la dieta camperola, i li asseguraven una notable varietat.

Quant als cereals no es pot dir que hi jugaren un paper marginal. Però eren una font de recursos com una altra, i no la més important o l'única, com més tard passarà amb major freqüència. A més, no sols es conreava el forment sinó un ampli ventall de cereals inferiors, més robustos i menys exigents: sègol, espelta, farro, panís. Cereals prou més adients per a la preparació de les farinetes i polentes que no del pa. Per altra part, cal no oblidar que a l'interior del sector agrari, sembla que s'ha donat una certa preferència a l'horticultura. Sector heretat de pràctiques germàniques i reforçat al caliu del monaquisme, cosa que al capdavall seria una altra prova de la subordinació de la «civilització de pa», pròpia dels segles posteriors.

La ruptura provocada pel creixement de la població i l'expansió territorial a partir del segle X, i el daltabaix subsegüent en aquest equilibri en el si de l'economia *curtense*, resta ben palès a la documentació: en les cròniques, que donen ara major pes a les caresties dels blats, es remarca la *penuria panis*, l'*exiguitas panis*, la *inopia panis* amb tons més dramàtics que en el passat; a les actes privades, com ara els contractes amb cultivadors, que testimonien una major atenció al sector agrari de l'economia, i una progressiva especialització de les explotacions pageses en la producció d'aliments cerealícoles; als estatuts ciutadans, que de diverses maneres tracten d'afavorir el desenvolupament de les superfícies de cereals. En fi, a les fonts legislatives, que prompte tracten de defensar el bosc residual de l'assalt dels colonitzadors i les salvatgines dels atacs dels caçadors.

Segons Montanari, a partir del segle XI hi ha una major freqüència i gravetat de caresties, i ho posa en relació amb les modificacions del paisatge i de les relacions home/ambient. És aquest un dels punts més

criticats, perquè probablement som al davant d'un fenomen purament documental, a part que durant els segles altmedievals hi ha constància de fams catastròfiques. Montanari, doncs, afirma que l'ampliació dels espais cultivats, sobretot en les àrees de més antic assentament, significa una major productivitat del treball, però també un marge major de risc, una més gran perillositat de les conseqüències dels desastres naturals. Sequeres, inundacions, gelades o allaus no tingueren un abast tan negatiu quan incidien sobre un paisatge preferentment inculte com el de l'alta edat mitjana, en condicions sovint d'absorbir aquests cops, sobretot tenint en compte que el nivell tecnològic roman en un estadi elemental, que tot plegat fa molt difícil, quan no impossible, la defensa contra les forces naturals. La naturalesa esdevé, amb el temps, més amenaçadora, perquè actua no ja sobre espais erms, autèntiques vàlvules d'escapament per a aquestes forces, sinó sobre terres cultivades que suportaven de forma més directa els contracops de les adversitats climàtiques. Ens trobem, per tant, amb un ecosistema precari, davant una nova relació amb el medi més difícil, i això anirà agreujant-se en les posteriors centúries de creixement.

Per aquesta raó Montanari insisteix en el caràcter vacil·lant de l'expansió, ateses les conseqüències negatives que se'n derivaren per la destrucció de les superfícies incultes, com ben prompte es palesà amb el fenomen paral·lel de la introducció de noves relacions de propietat i de producció, que a poc a poc exclogueren els sectors rurals de l'ús dels espais comunals. Un procés que, juntament amb la minva de inculte, determinà un canvi profund en els règims alimentaris de la pagesia.

En efecte, els drets de les comunitats camperoles sobre les terres d'ús col·lectiu, garantien d'una forma o altra realitzar activitats relacionades amb la cria de bestiar. Però amb la monopolització d'aquestes reserves, després de l'any mil, no sols es restringeix o fins i tot s'impedeix aquesta

orientació productiva, sinó que a més la cacera es converteix en un signe de prestigi, i el consum de certes carns esdevé un símbol més de distinció social.

En aquest sentit la crisi dels drets comunals, instigada pels senyors, és l'aspecte més dramàtic dels nous signes econòmics, en prendre entitat l'expropiació sistemàtica dels recursos camperols. El moment decisiu tingué lloc als segles XII i XIII, quan la destrucció dels boscos per la colonització agrícola ateny el seu punt àlgid. Una empenta ulterior ve donada pels centres urbans, promotors de bonificacions i dessecacions per a resoldre els problemes dels abastaments. Entre aquestes normes tenen especial relleu les concernents a la reglamentació de l'activitat venatòria, amb disposicions que limitaven els períodes, els llocs i les tècniques de cacera. No és estrany que les normes de tutela de les ordenacions urbanes facen referència exclusivament a la caça menor. L'altra, la major, un temps practicada per tots, o bé desapareix a poc a poc, o bé es converteix en un privilegi de classe, com veurem al punt següent.

Ossos i llops

Carlemany hagué de crear funcionaris especials per a la caça del llop, als quals anomenà *lupari*. Als grans boscos del nord de la Gàl·lia, a les grans landes, a les muntanyes, allà on els llops s'havien reproduït de forma desproporcionada, i, a cavall de l'any 800, tot aquell que governava un gran Estat es trobà en la necessitat de defensar-lo del perill dels animals salvatges, a més del dels homes. Sembla que els llops, distints dels que habitaven les terres despoblades de l'antic Imperi romà, havien arribat fins a Occident acompanyant en la seua migració els pobles que provenien de les fredes estepes asiàtiques. Més ferotges que els llops autòctons, els asiàtics havien plantejat en major mesura el problema de la protecció i sobretot la dels animals domèstics. Siga veritat o no que determinades races de predadors emigraren cap a Europa, allò cert és que en l'alba de l'Edat Mitjana el llop provocava més por que en el passat, a pesar que l'home s'hi havia acostumat i havia après a defensar-se'n. El perill existia, i era greu fins al punt que, transcorreguts alguns segles des dels inicis de l'edat mitjana, quan l'administració pública s'organitzà d'una manera més rígida i eficaç, la caça del llop es convertí en una obligació que competia l'Estat. Els mateixos bisbes organitzaven grans batudes de l'animal. Des de llavors, la relació entre homes i llops adquirí els trets d'una autèntica guerra, que deixà els primers recelosos i atemorits com no ho havien estat mai, mentre que els segons aprengueren a considerar l'home com el seu principal enemic. Això és comprensible si pensem que entre els segles VIII i IX la terra no cultivada, els grans boscos, les landes, i les marjals tornaven ni que fos tímidament a recular, i el llop veia reduir-se el seu territori natural de cacera. Per altra banda, havia crescut el nombre d'animals

domèstics, criats ara en boscos i estables, i que esdevenien preses fàcils dels carnívors superiors.²

Així es difonia una imatge del paisatge predilecte de l'home en el qual hi havia cada vegada menys lloc per a les terres sense cultivar i per als animals que les poblaven. D'aquesta manera s'esvaïa aquella percepció del món natural, feta de temor i de respecte, de consciència de la complementarietat dels móns de l'home i de l'animal, de l'arbre, de la terra, de la roca. Aquesta era, però, l'actitud més estesa als segles inicials de l'edat mitjana, abans que començara veritablement la transformació de l'espai, la reducció de la presència d'espècies vegetals i animals. En aquell ambient precari dels primers segles medievals, on homes i animals extreïen l'aliment de la naturalesa, era fàcil que els uns i els altres s'habituaran a la mútua presència, i que aprengueren a conviure plegats, tret d'enfrontaments i conflictes inevitables, en particular quan l'home es proposa organitzar espais exclusivament seus, on aquell no ha d'entrar-hi. La ciutat ha estat sempre l'espai humanitzat per excel·lència. No es toleren presències compromeses, que signifiquen un retorn a estats primitius. Un bisbe, en retornar a una Arràs destruïda pels huns, i descobrir el cau d'un os, obliga l'animal a marxar, a allunyar-se de l'espai circuit per les muralles. L'os, obedient, és la prova de l'eficàcia de la religió cristiana, en dura competència aleshores amb el paganisme rural.

Però la millor solució, la ideal, era la convivència. Així veiem un os alleugerir la soledat de l'ermità Florenci, quan aquest home sant, que havia

² En efecte, amb el pas del temps els llops s'anaren fent més ferotges, tal vegada estimulats per l'acarnissada guerra que mantenien amb l'home, es feren més bel·licosos, temorencs i proclius a atacar en grup. Però, sobretot, l'ampliació de les terres cultivades féu que es reduïren els espais naturals que constituïen el seu hàbitat indispensable, i es concentraven en aquelles zones d'una manera excessiva a les dimensions del territori; sovint es veien obligats a sortir per buscar les seues preses en altres llocs. Ha estat una història llarga, que ha vist el llop com un enemic irreductible i quasi invencible, havent de sobreviure a la desesperada en llocs on els boscos, també molt reduïts, li permeteren amagar-se i defensar-se.

romàs sense companyia als boscos d'Umbria, prega a Déu que li envie algú que pugui estar amb ell: segons Gregori Magne, per intervenció divina un os apareix de sobte davant la porta del seu pobre allotjament. L'animal adquireix el costum de portar a pasturar al prat les ovelles de l'ermità i retornar-les al cap de poques hores. Ben coneguda és la història de sant Jeroni, el qual extrau una espina de la pota d'un lleó. L'animal, agraït, pren la cura d'un ase. Accidentalment, el perd i se sospita, al monestir, que se l'ha menjat. Com a càstig, el sant li mana que faci les tasques de l'ase. El lleó compleix l'ordre fins que descobreix una caravana de mercaders, els quals, entre els seus animals s'havien endut l'ase. El lleó aprofita l'ocasió per a recuperar-lo i guanyar el perdó del sant. En la biografia de sant Severí, escrita al segle VI, un grup de persones tracta d'arribar, per entre els cims dels Alps, a la casa de l'ermità, però la neu els detura, posant en perill les seues vides. Però heus ací que un os, despertat de la seua letargia, es posa al cap i els guia, aplanant el terreny amb les potes fins arribar a la presència del sant. En acabar la missió, se'n va.

En la biografia d'Aredi, bisbe de Gap, en la Borgonya (obra del segle VI, per tant contemporània als fets que narra), llegim que el sant retornava de Roma, a on havia anat a visitar la tomba dels apòstols. Durant el camí un os atacà i devorà el bou junyit al carro que transportava les relíquies de sant Pere i sant Pau i de molts altres. El sant castigà l'animal fent-lo tirar del carro fins a la seua llunyana ciutat. L'os s'amansí fins al punt que, quan morí el sant, se'l veié aparèixer al seu funeral i tots els anys, fins a la fi de la seua vida, participà en la commemoració de la mort d'Aredi, i tots se n'alegraven i li donaven de menjar en abundància. Així, també l'animal ferotge «convivia» amb l'home, i si d'una banda això donava testimoni de la força de la santedat, dominadora d'un animal carregat de significat pagà, d'altra l'episodi suggereix la possibilitat —i la

necessitat— de la cohabitació entre homes i animals salvatges. En els textos de l'època els animals, una volta domesticats per l'home i esmerçats en algun treball, o després d'haver arribat a un acord sobre l'ús del bosc i dels seus fruits, tornen a la vida salvatge —com els llops que no arriben a atacar a Columbà— o «fan companyia» als éssers humans en aquells llocs solitaris.

Tot plegat ens dona també, en part, la mesura del caràcter salvatge d'aquell medi ambient, de l'amenaça impressionant que la naturalesa suposava per als homes. El nom «llop» se solia donar a persones, dones i homes; i gran era el valor totèmic i sagrat que tenia el llop entre els pobles germànics i d'altres estirps. En les danses sagrades que marcaven el començament de les batalles participaven guerrers encaputxats amb el cap del llop, de l'os o d'altres bèsties salvatges. Els noms més freqüents dels guerrers eren «Elm de Llop», «Elm d'Os», i són comuns arreu del domini germànic *Ursus*, *Belua*, *Lupus* o *Ursebertus*. El mateix pot dir-se del gos. Això a part, el llop serà un dels animals que millor rendiment literari oferirà a partir de l'any mil. En particular serà utilitzat com a metàfora de l'opressió dels poderosos.

La relació entre home i salvatgines aniria modificant-se a mesura que el bosc retrocedirà a favor dels camps de cultiu. El problema llavors no seran les bèsties grosses, que iniciaran un retrocés notable fins a desaparèixer de nombroses regions, sinó una altre grup d'animals, sobretot volàtils, que perjudiquen els sembrats. El canvi d'espècies crearà una nova relació entre recursos faunístics i explotació a través dels drets i els usos de la caça.

En tot el que fa a l'activitat venatòria la preocupació de les comunitats camperoles, i urbanes, serà la d'evitar qualsevol dany en l'agricultura i la ramaderia. Es tractava de béns de caràcter general que calia protegir, i

per això la legislació sobre la cacera tenia com a finalitat principal la salvaguarda dels camps de gra, de les vinyes, dels horts, dels estables, dels colomers. Aquest esforç normatiu es manifesta en tota una sèrie de mesures de policia rural, de prohibicions que, tot i inspirant-se en certs principis generals, assumien els trets imposats per les exigències de la vida de la comunitat i de les seues essencials activitats productives. Són sobretot prohibicions estacionals que depenen del cicle dels cultius, que contempen per exemple l'ús de xarxes, paranys, ballestes, l'accés als camps, en definitiva a la propietat privada, entesa com a hisenda agrícola. I aquestes mesures restrictives són tan més necessàries perquè la cacera per a molts sectors, en particular la societat urbana, ha esdevingut una forma més de diversió. Fins i tot en un aspecte aparentment marginal com el de cacera, s'evidencien les diferències entre camp i ciutat. La ciutat practica com un honest entreteniment la cacera, sobretot la practicada amb ocells de presa, que havia estat pràcticament un costum aristocràtic. De fet, són els sectors més rics de la ciutat els qui es poden permetre el luxe d'adscriure's a la falconeria. Al camp, per contra, la cacera continua sent un important complement per a l'alimentació.

Perfectament integrada en l'ambient endreçat pel nou paisatge agrari, les salvatgines esdevenen una mena de fruit suplementari dels camps cultivats, un producte que té el seu cicle biològic, anàleg al de l'agricultura. Per extraure el màxim profit possible d'aquest patrimoni, cal regular-lo, com si les salvatgines foren un producte de la comunitat, amb mesures relatives als preus i llocs de venda o les vedes. La cacera en els segles baixmedievals, doncs, es desplega en un escenari compost principalment de «panificats, vinyes i horts». És una cacera entesa com activitat subsidiària i complementària de l'agricultura, de la ramaderia i, segons els llocs, de la pesca o de les salines. No és estrany, en conseqüència, que la

caçera passe a integrar capítols d'obres consagrades a l'agricultura, com la de Pietro de' Crescenzi.

TEMA V ELS CONREUS

- M. AVENTÍN-J.M. SALRACH, “La explotación de la viña y el mercado de la tierra vitícola en la Cataluña medieval”, dins *La vite e il vino. Storia e diritto (secoli XI-XIX)*. Roma, Carocci ed., 2000, p. 453-500.
- J. BUSQUETA, *Una vila del territori de Barcelona: Sant Andreu del Palomar als segles XIII-XIV*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1991, p. 153.
- G. CHERUBINI, *L'Italia rurale del basso Medioevo del basso Medioevo*. Bari, Laterza, 1996.
- G. COMET, *Le paysan et son outil. Essai d'Histoire technique des céréales (France, VIIIe-XVe siècle)*. Roma, École Française de Rome, 1992.
- J.M. CRUSELLES, “Producción y autoconsumo en contratos agrarios de la huerta de Valencia (siglos XIV y XV)”, *Actes del Ir Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó*, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995.
- A. DERVILLE, *L'agriculture du Nord au Moyen Age*, París, Presses Universitaires du Septentrion, 1999.
- J. FERNÁNDEZ I TRABAL, *Una família catalana medieval. Els Bell-lloc de Girona, 1267-1533*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 176-178.
- J. FERNÁNDEZ I TRABAL: «Aprofitaments comunals, prats i pastures al delta del Llobregat (segles XIV-XV). Conflictes per la utilització de l'espai a la baixa Edat Mitjana», *Acta Mediaevalia*, 10 (1985), pp. 189-220.
- M.T. FERRER, “Figs, panses, fruita seca i torrons”, dins *La Mediterrània, àrea de convergència de sistemes alimentaris (segles V-XVIII)*. Palma, Govern Balear, 1995 pp. 191-205.
- F. GARCIA-OLIVER, «Els cultius», *Història agrària dels Països Catalans*, Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca, vol. 2, Edat Mitjana, pp. 301-334, 2004.
- A. LÓPEZ GÓMEZ, “La introducción del maíz en Valencia y la sustitución de otros cereales”, *Estudios Geográficos*, 35 (1974), p. 147-156
- M. MONTANARI, *Campagne medievali. Structure produttive, rapporti di lavoro, sistemi alimentari*. Torí, Einaudi, 1984.
- A. IVAN PINI, “Due colture specialistiche del Medioevo: la vite e l'olivo nell'Italia padana”, dins *Medioevo rurale. Sulle tracce della civiltà contadina*. Bolonya, Il Mulino, 1980, p. 121-138.
- G. PINTO, *La Toscana nel Tardo Medio Evo. Ambiente, economia rurale, società*. Florencia, Sansoni ed., 1982.
- J.M. SALRACH, “La vinya i els viticultors a la Catalunya de l'Alta Edat Mitjana”, dins *Vinyes i vins: mil anys d'història*. Barcelona, Universitat de Barcelona, 1993, t. I, p. 121.
- A.M. RIVERA, *La civilización del viñedo en el primer Bilbao (13000-1650)*, Oleiros, Netbiblo, 2012.
- J. SASTRE, “La producción agraria de Inca, Valldemosa, Lluçmajor y Montuiri según la declaración del diezmo de 1310”, dins XIII CHCA. Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 1989, t. I, p. 247-260.

Els cereals

La producció agrària de l'Occident medieval havia d'estar condicionada d'una manera o altra per les exigències alimentàries. Fins al límit de l'obsessió, entre els pagesos, perquè viuen de la terra i malden en la mesura de les possibilitats a ser autosuficients; entre els senyors, per les mateixes raons, però amb l'afegit que precisament el pa, els cereals, val a dir, resulten més fàcils de captar i d'emmagatzemar, i entre els ciutadans també, desvinculats en la seva majoria del treball agrícola però no del món rural que els alimenta, nexa capital que explica la política agressiva dels centres urbans a fi de controlar-lo per garantir-ne els subministraments.

La resta de productes, inclosos els carnis, són complementaris del pa, per bé que els filtres de classe determinen abismals diferències dietètiques. El paisatge agrari medieval d'Europa és el fidel reflex d'uns precisos costums alimentaris, sense oblidar els condicionaments ecològics i les exigències de la renda feudal, més les del mercat d'ençà de la multiplicació de les ciutats. Per això el camp coneix una pluralitat de dedicacions, presidida per la trilogia de cereals, la vinya i l'olivera, però que la supera notablement fins assolir autèntiques especialitzacions productives a les acaballes de l'edat mitjana.

Els cereals són els productes agrícoles presents més sovint en l'art medieval. Això no hauria de sorprendre gens perquè han estat considerats, amb propietat, la base de l'alimentació de l'Occident europeu, que el consumeix en forma de farinetes o de pa. Els agrònoms engloben sota el nom de cereals «totes les plantes de la família de les gramínies el gra de les quals és susceptible de ser utilitzat en l'alimentació dels homes o dels animals». Deixant a part els criteris de classificació d'agrònoms i botànics, pràcticament inutilitzables a l'època medieval, l'historiador en fa servir un de ben senzill i avalat, a més, per les fonts tant d'arxiu com narratives al seu abast. Atenent al lloc que ocupen en el sistema agrari i als mètodes de cultiu, doncs, distingirem entre cereals grossos, de cicle

hivernal i collits a l'estiu, i cereals menuts, de cicle primaveral i collits a la tardor.

Entre els primers, el predomini correspon de forma aclaparadora al forment, fins determinar els trets dominants del paisatge productiu de bona part d'Occident. Als Països Catalans el llenguatge mostra assimilacions suggestives, en denominar les terres plantades amb aquest cereal «los panificats», *-tierras de pan* llevar a Castella-, les zones productores de pa, protegides per les normatives urbanes i senyorials amb un rigor especial. Sobretot a les ciutats, es consumia normalment pa de forment, tret dels períodes de carestia, quan es fa recurs a cereals menors o a llegums com les faves.

Cal dir que el blat fou una de les primeres plantes conreades. De fet, s'han trobat grans de blat carbonitzats de fa 6.700 anys a Jarmo, a l'est d'Iraq, però es fa remuntar els seus orígens a fa més de dotze mil anys. Si bé es mira, quan es domesticà el blat l'home posà les bases de la civilització. La seua relació amb l'alimentació és òbvia ja que conté cinc nutrients: carbohidrats, proteïnes, grasses, minerals i vitamines. Però la relació entre els cereals, en particular el blat, i la civilització és fruit també de la disciplina que imposen als seus conreadors, en el sentit que a partir d'una llavor cal plantar-la i segar-la en la seua estació adequada. Els cereals fixen les poblacions, i obliga els homes a ser més conscients de les estacions i els moviments del sol, la lluna i les estrelles.

El seu nom científic és el *genus triticum*. S'adapta a condicions diverses, per bé que el seu rendiment és més satisfactori en terrenys lleugers i en climes de calors i freds moderats. El més apropiat és una pluviositat anuals de 229-762 mm, més abundant en primavera que en estiu. La sementera es realitza a les darreries de tardor, tot i que depèn naturalment de les condicions climàtiques particulars de cada territori. La propietat més important és la capacitat de cocció de la farina, gràcies a

l'elasticitat del gluten que conté. Aquesta característica permet és la que panificació.

El sègol era pràcticament desconegut pels agrònoms antics. Plini és l'únic que el menciona, i per a ell és el pitjor cereal per a l'alimentació. L'únic que mereix l'admiració és el seu rendiment fabulós, de 100 per 1!, cosa que explicaria el seu altre nom de *centenum*, al costat del de *secale*. Posseeix dues qualitats botàniques que expliquen la seua expansió a partir del segle V: suporta molt bé el fred (també la sequera), i és poc exigent pel que fa a la qualitat del sòl on es planta. El cicle vegetatiu de la planta és comprable al del blat, però més curt. A Anapes, els enquestadors hi han trobat tant de sègol com de forment. A Brescia, és el primer de tots els grans, amb un percentatge del 40%. El sègol, però, retrocedí enfront del forment, car les elits burgeses i nobiliàries tendiren a menysprear la seua farina. Això no obstant com que podia furnir un pa un poc inferior a del forment, cal suposar que aquest cereal fóra destinat quasi exclusivament a la panificació.

Els cereals menors són testimoniats per les fonts medievals des dels mateixos inicis de l'Edat Mitjana. Isidor de Sevilla en parla explícitament: «El blat trimesenc (*trimestre triticum*) és així anomenat perquè se'l cull tres mesos després d'haver estat sembrat; hom recorre a ell quan, a causa de les pluges o per una altra raó les llavors no han estat fetes a temps». Aquests grans, com hem assenyalat, probablement conegueren una major difusió durant els segles altmedievals, atès el retard tècnic i tecnològic de l'agricultura d'Occident, però també per la major resistència i capacitat d'adaptació que el forment a sòls d'escassa fertilitat.

Però els pagesos, conscients de la importància que tenien en l'economia domèstica, continuaren plantant-los, si bé subordinats a les exigències dels blats grossos. Sobretot als països mediterranis, el forment fatigava en excés la terra, i només les hortes hidràuliques, on s'assajaven oportunes

alternances i la regeneració per mitjà de fertilitzants naturals, el camp no s'havia d'abandonar al guaret. Per contra, els blats menuts eren més robusts, esgotaven menys el sòl i unitàriament eren més productius, alhora que els processos de cultiu de l'ordi, la civada, el sègol, el mill, el sorgo o el panís eren més fàcils i de costos inferiors als del forment. Al cap i a la fi, una explotació que combinara blats grossos collits a l'estiu i blats menuts collits a la tardor, no sols repartia millor els riscos i les tasques al llarg del calendari agrícola, sinó també aferrar amb més garanties el proveïment familiar, ja que si se'n perdia una l'altra podia salvar l'anyada i evitar el desastre¹. A més, gairebé tots els cereals menuts s'empraven com aliment dels animals domèstics, preferentment en aquelles zones on els farratges eren marginals i es presentava impossible l'estabulació del bestiar.

Els cereals menors, susceptibles de ser panificats, es convertien en l'alternativa més adequada en els moments de dislocació del mercat, de dificultats d'abastament i dels preus prohibitius de la farina blanca. En aquestes condicions tant el pa casolà com el venut a la fleca havia de barrejar farines de distintes qualitats: es tractava del pa «mestall», de color moreno i poc preat per la població.

L'ordi coneix una de les geografies més dilatades del continent. Ja va ser el cereal per excel·lència de l'Antiguitat grega i fou àmpliament consumit a Roma. Remarquem que els pans que Crist multiplica a Palestina són pans d'ordi, *panes hordeaceos*, segons sant Joan. Isidor de Sevilla en parla i a l'enquesta d'Annapes apareix segurament com a cereal d'hivern, i el

¹ Entre els diversos grans conreats sols el sorgo, el mill i el panís són exclusivament de primavera, mentre que el forment, l'espelta, el sègol i la civada coneixen varietats dels dos tipus. Ara bé, a l'Edat Mitjana, el forment, el sègol i l'ordi són coneguts majoritàriament sota les formes d'hivern, mentre que la civada sota la forma de primavera. Amb tot, aquesta constatació és vàlida per a la França medieval, i calen anàlisis locals en altres zones, particularment les mediterrànies, dels cicles de cultiu d'aquests cereals per arrencar-los amb garanties entre els blats grossos o els menuts. A la Safor, per exemple, i segurament a totes les Comarques Centrals valencianes, es plantava la varietat d'hivern de l'ordi.

mateix cal dir per a la Itàlia carolíngia. Els historiadors que han estudiat l'ordi en la Baixa Edat Mitjana, quan les dades són més abundants, l'han trobat exclusivament com a cereal d'hivern. En certes regions mediterrànies, l'ordi sembla preferentment vinculat a l'avena. Servia fonamentalment com a farratge, sobretot dels èquids, i més rarament per fer farina de pa. A la farina d'ordi, emprada per a fer farinetes, li atribuïen virtuts terapèutiques. Amb tot, havia de ser el primer cereal menut que s'associava al forment per a les llavors del mestall. Tot plegat explicaria que en algunes zones de Mallorca de finals del Doscents, com a Lluçmajor, se situara en primer lloc, o que al sud del Xúquer, en territoris de la immigració colonial, gairebé doblara la collita de forment:

**Producció de cereals al País Valencià
segons el terç delme de 1263**

	<i>Cafissos, barcelles</i>	%
Ordi	431,8	53,8
Forment	229,8	28,6
Panís	58,8	7,3
Dacsa	29,9	3,7
Civada	26,8	3,3
Mill	11	1,4
Espelta	8,2	
Arròs	3	0,4
Tramella	2,4	0,3
Total	802,1	

L'espelta (*Triticum spelta*) es caracteritza per la corfa dura que el recobreix. Les conseqüències d'aquest fet botànic són importants, ja que per poder consumir-lo, abans de coure'l o moldre'l cal esclafar-lo, i és una operació costosa en temps i o diners. El cost és ínfim en els molins moderns però elevat amb les tècniques antigues. L'espelta és coneguda a l'Antiguitat tardana: Plini la ignora. Sota els carolingis se'l destina per fer pa, però també per *ad cervesa faciendam*. N'hi ha diverses varietats, tant d'hivern com de primavera, tot i que les més cultivades foren les primeres. Aquest gra, que proporciona una bona farina blanca, es va cultivar sobretot en les regions del nord, i amb prou feines davallà cap al sud, ja que se'l plantava en terres fredes, muntanyoses o poc fèrtils. De tota manera, als

segles baixmedievals se'l plantava en les terres mediterrànies, com testimonien els comentaris de Creszenci, diverses indicacions de rendes a la Provença, els ingressos fiscals del rei Jaume I en el regne de València i moltes més dades. Amb tot, l'extensió de les plantacions sempre van ser reduïdes, i això cal imputar-ho fonamentalment als costos de transformació.

La civada (avena) és juntament amb el sègol el cereal que ha donat un aspecte nou a l'edat mitjana. En efecte, els antics li concedien escassa importància. Cató hi veia una mala herba que cal arrancar-la; potser no coneixia més que la folla civada, car Columel·la la presenta com una de les plantes farratgeres cultivades. Encara al segle VII l'avena és prou mal coneguda, puix que Isidor no l'esmenta en el capítol consagrat als cereals, i preveu parlar-ne en el consagrat a les plantes salvatges. És clar que ell tenia present la folla civada i altres civades salvatges, planes adventícies. Per contra, sota els carolingis la civada és cultivada, i sabem que és un gra de primavera, almenys en les zones septentrionals. Per les taxes que pagava, la civada era eventualment alimentària i podia ser panificada. Tot i les contradiccions dels agrònoms respecte del moment de la sembra és un cereal de primavera, i el seu principal ús és el d'alimentar els cavalls, per bé que servirà per fer pa en temps de carestia. Amb tot és un pa que alimenta més que l'ordi i nombrosos pagesos no mengen més que pa de civada.

El mill, el panís i el sorgo eren grans preferits per a donar de menjar a l'aviram, però en cas de carestia es destinaven a panificacions d'urgència. Ara bé, aquests i la resta de cereals menuts tenien uns usos distints de la panificació, ja que junt amb les lleguminoses, se servien bullides o en forma de purés, i amb ells devien fer-se sopes, polentes i farinetes.

El mill és el *Panicum miliaceum*, mentre que el panís és la *Setaruca italica*. Ambdues plantes són presents a Europa des de la Prehistòria, però el mill sembla més antic (Neolític), ja que el panís no es cultivaria més que

a partir de l'Edat del Bronze. Les mencions carolíngies fan suposar que no servien per fer pa. Tanmateix, en la mateixa època, a la Itàlia del nord es cultiva el mill abundantment: al monestir de Brescia suposen el 16% dels grans, per darrere del sègol (40%) i el forment (20%), i per davant de l'ordi i del panís, que no arriba ni a l'1% de la producció total. A la Germània aquests grans són coneguts però pocs utilitzats. Les dades són prou eloqüents com per dir-nos que es tractaven fonamentalment de grans meridionals, d'escassa recepció a l'Europa septentrional i atlàntica. Mill i panís se sembrarien normalment entre abril i juny. En alguns casos podrien sembrar-se a març, i aleshores el mill ja estaria madur per juny, i, si la terra era bona, s'hi podia fer noves sembres de mill i, per tant, se n'obtindrien dues collites. Aquest cereal es cultiva des de molt antic i, en diferents èpoques, ha servit d'aliment a l'home. És planta de vegetació molt ràpida i exigeix per al seu desenvolupament un temperatura bastant elevada, recurrent totes les seues fases vegetatives en tres mesos. De tots els cereals és el que suporta millor la sequera, raó per la qual es cultiva en sols pobres.

És veritat que el mill és el que menys alimenta de tots els grans amb què es pot fer pa, però si se l'asseca bé, una primera vegada després de la sega i abans de batre'l, i un segona després de garbellar-lo, se'l podrà conservar durant molt de temps, fet que representa una seguretat en les reserves gens menyspreable.

Quant al sorgo (*sorgum vulgare*), Plini ens permet datar la seua arribada a Occident cap als anys setanta de la nostra era, i provenia de la Índia. El nom, derivat de *siriacum*, indica més que l'origen de la planta el del poble que el va fer conèixer per Occident. Però després d'aquesta informació hi ha notables llacunes. No el retrobem abans del segle IX quan se'l cita a Mòdena el 813, i després al segle X a Brescia, on forneix 1,3% de les entrades de grans. Crescenzi li'n consigna un capítol, bo i parlant des de l'experiència car, s'excusa, de no haver-hi trobat cap referència en els

antics. N'hi ha dues formes principals de sorgo: una de roja i una de blanca, cosa que confirma la documentació valenciana; la roja se la destina a les gallines, als cavalls, als bous i als porcs, mentre que la blanca, de preus lleugerament superiors, és susceptible de panificar en conjuntures d'escassetat. Cal sembrar-la a final de març o primeries d'abril, segons el temps, ja que és necessària una temperatura prou dolça, i la collita arriba cap a l'agost o el setembre. Al País Valencià, que era conegut sota el nom de dacsà, cobria preferentment la geografia de les bosses mudèjars, però era bastant apreciada pels llauradors cristians. Avui dia la dacsà, al País Valencià, és el blat de moro que a mitjan segle XVI començà a introduir-se als Països Catalans directament d'Amèrica. Hi ha hagut, doncs un desplaçament semàntic, en el sentit que el mot tradicional serví per designar la nova gramínia, mentre que la dacsà morisca davant el competidor atlàntic que donava millors rendiments aniria reculant a partir d'aleshores, fins a desaparèixer probablement el gra autòcton. No resultava fàcil la seua identificació, ja que la documentació medieval mai li atorga el nom de sorgo. Per la seva morfologia i cicle temporal s'assemblava al mill (*Panicum miliaceum*) i al panís (*Settaria italica*), i de fet n'hi ha documents que els assimilen. Eiximenis, quan lloa les excel·lències del camp valencià, remarca la gran diversitat de blats que s'hi obtenen, com ara el mill i el «panís d'acça». Mossèn Jaume Romeu, senyor de Castelló de Rugat, a la Vall d'Albaida, prestà a camperols musulmans «lavors de forment, panís de daça e altres per a sembrar». Les similituds entre el panís i la dacsà haurien de ser considerables, tant per les característiques del gra com pel cicle de cultiu. Però, la major part dels materials documentals disponibles prou que individualitzen la dacsà, la qual finalment ha convingut identificar amb el sorgo (*sorghum vulgare*).

La vinya

El vi és indubtablement un dels elements característics de la civilització medieval. Tot i que l'Antiguitat haguera estat una civilització vinícola i havia portat el cultiu i la producció enològica a un alt grau de perfecció, fou sols en l'Edat Mitjana que el vi deixà de ser un mera beguda nutritiva per accedir a una nova escala de valors, el principal dels quals és el caràcter sagrat, el simbolisme místic –la «sang de Crist»– que justificà i promogué un nou i més decisiu impuls a l'expansió del vinyet fins i tot en zones climàtiques clarament prohibitives. Els límits geogràfics extrems aconseguits per la viticultura medieval coincideixen amb els de la *Respublica christiana*. L'Occident cristià va prendre consciència de la pròpia individualitat cultural i religiosa, abans fins i tot que la geogràfica, política i econòmica, amb la constatació de les profundes diferències que el separaven d'un món nòrdic i oriental seminòmada i pagà i d'un món meridional tan civilitzat com el musulmà, móns on la viticultura era ignorada o perquè s'hi bevia cervesa, hidromel i altres begudes obtingudes de fruites salvatges o perquè la religió d'Al·là condemnava expressament l'ús de begudes fermentades.

Si el vi, doncs, és un element estructural del món econòmic medieval, cal constatar encara l'absència en la historiografia medieval europea un cert retard, en relació sobretot amb l'estudi dels cereals i, per descomptat, amb els temes d'història urbana. I això que el vi com a producte agrícola és sens dubte matèria que pertany a la història de l'agricultura, però també és cert que no trobaríem cap altre tema d'història agrària més «urbà» que el del vi. No sols la vinya és un dels trets que millor caracteritzen el paisatge urbà medieval –està present dins les muralles de moltes ciutats europees, sobretot italianes, o fora d'aquestes bo i assenyalant una zona de transició gradual entre el camp i la ciutat–, sinó també una conseqüència directa del mateix fet urbà, en tant com en la seua difusió es troben estretament

implicats els estaments ciutadans, inclosos els eclesiàstics, que veuen en el vi alhora un component nutritiu i un element indispensable per al sacrifici eucarístic. A més no deixa de ser un producte que qualifica socialment qui el produeix i el consumeix, un *status symbol* que diferencia el ric del pobre i, en la Baixa Edat Mitjana, el ciutadà del rústic del camp.

Però, a part un valor alimentari, sacre i social, el vi posseeix per descomptat un valor econòmic. Així, és un dels gèneres més importants del comerç medieval. Durant l'Alta Edat Mitjana, per a pagar la sal, les espècies o els teixits preciosos o certes primeres matèries que provenien de l'exterior, un món fonamentalment agrícola com l'occidental no podia recórrer més que als seus excedents agrícoles, preferint abans desfer-se del vi, un gènere prescindible, més que del gra o d'altres cereals gelosament conservats en previsió de les caresties que la societat patia contínuament.

A partir del segle IX detectem una represa vigorosa de la viticultura. *Fecit ecclesias et plantavit vineas, o Templa, domos, vites, oleas, pomeria struxit*, són els elogis fúnebres que es fan a algun abat carolingi i que podria ser estès a tots els eclesiàstics contemporanis. A Itàlia, en particular, van ser els eclesiàstics, i en primer lloc els bisbes, els que promogueren –fent ús del contracte emfitèutic– l'extensió del vinyet dins i fora de les muralles urbanes i foren més tard els monjos els que el difongueren a camp obert, allà on sorgia la seua abadia i on iniciaren tasques de desboscament i artigament. I si els bisbes, vinculats a la ciutat, no podien escollir la seua residència, els fundadors de monestirs, en la tria de lloc on instal·lar-se, tenien segurament present també la possibilitat d'implantar un vinyet.

La vinya, com ja hem assenyalat, és planta sacra i el vi és indispensable en els serveis litúrgics. Però el vi és a més una beguda admesa, amb moderació, per la regla benedictina. El vi servia, després, no sols per als monjos, sinó per als obrers, els pelegrins, els viatgers de totes les condicions, que trobaven, en l'Alta Edat Mitjana, acull en els monestirs allunyats

dels camins. Tenir un bon vi significava per als monjos oferir una bona hospitalitat i d'una bona hospitalitat els grans i petits personatges albergats se'n recordarien amb privilegis i donacions.

A la viticultura eclesiàstica s'afegí ben prompte una viticultura senyorial, per imitació i per motius de prestigi, encara que també, com s'havia esdevingut amb l'eclesiàstica, per ser font de segur benefici econòmic. Ja a la *Capitulare de Villis* trobem l'eco de les preocupacions dels propietaris laics per obtenir un vi de prestigi que estiguera a l'altura de l'eclesiàstic, i es confirma encara millor a partir de final del segle X en les vinyes plantades en els pendents dels castells, sota l'ull vigilant del senyor laic. El vi, produït sempre en quantitats importants en les grans propietats eclesiàstiques i laiques, no podia ser tot consumit i, per tant, si les condicions viàries eren favorables, és a dir, els vinyets es trobaven poc distants de rius navegables o de camins per on podia anar carros, el producte podia ser abundantment comercialitzat.

Tot i que és molt difícil de resseguir a causa de l'escassa documentació, cal tenir en compte la vinya pròpiament pagesa, que la detectem sobretot en els països on el front de colonització avança d'una manera sorprenent, com és el cas de Catalunya. Ací la vinya competeix amb els cereals per les millors terres, en forma de camps aïllats o en zones compactes de dedicació exclusiva; generalment es conreen a la baixa, però abunden també les *trillas* o *trileas*, les vinyes altes que recolzen en pals i sobretot en arbres fruiters, que fan de suport i de protecció, i permeten en les comarques humides del nord una major exposició als raigs solars i així augmentar-ne els rendiments. La progressió de la viticultura, i celebrat per senyors i camperols, es reflecteix de seguida en la toponímia, des de final del segle IX si més no: *in billa qui dicitur Billanova in loco quod dicitur ad Bineas* (891), o *in pago Orgellitano in apendicio de Ussiane in locum vocitatum Vingolas* (944). Entorn de l'any mil sovintegen les mencions,

entre la pagesia aloera, de *vineas noviter edificatas*, de *vineas melioratas* i de *maiolos*, o vinyes joves. Al terme de Montpeità, al Bages, les confrontacions esmentades a la documentació suggereixen que la vinya es duplica entre el 970 i prop del 1000, per a establitzar-se en els trenta anys següents, tot i ser terres poc agraïdes per a la viticultura.

Tipus de parcel·les a Montpeità (el Bages)			
	941-970	971-1000	1001-1030
Camps	35	90	207
Vinyes	7	63	127
Horts	-	3	12
Prats	-	-	1
Total	42	156	347
Percentatge de les vinyes	16,66%	40,38%	36,59%

La multiplicació dels contractes de *complantatio*, que preveuen la partició del camp entre el propietari i el colon que l'ha romput al cap d'uns quatre o cinc anys, testimonia la generalització del cultiu de la vinya. Aquesta entesa entre senyors i camperols, més aviat rara en els artigaments cerealícoles, derivava del fet que les primeres veremes acceptables arribaven al cap d'un temps, i després d'acurats treballs manuals. Els calia a aquests últims, doncs, els al·licients d'una fiscalitat lleu o inexistent mentre creixia el cep, i l'horitzó d'accés a la propietat de la meitat del predi.

A la viticultura eclesiàstica, senyorial i pagesa s'afegí, després de l'any mil, en les zones més prematurament urbanitzades, com el nord d'Itàlia, una viticultura burgesa, a partir d'ara en franca expansió paral·lelament amb l'afirmació d'una classe mercantil i artesana que disposaria cada vegada més de capitals per a invertir en el camp, i que veuria en el vi un dels signes més clars del seu propi ascens social. El vi, cal no oblidar, és una de les formes d'«evasió» que la societat contemporània pogué oferir a qui volia fugir per uns instants a les tribulacions i als rigors de la vida quotidiana, i això, sobretot per al sector mitjà mercantil-artesà era el més a

l'abast seu, lluny de les justes, la cacera o la guerra a què es lliurava la noblesa. Els motius que dugueren a eixamplar el cultiu de la vinya combinen, doncs, l'augment de la demanda urbana i l'increment demogràfic que es registra arreu d'Europa. Un exemple magnífic ens el subministra el Pla de Barcelona. La suau orografia dels vessants esglaonats fins al mar s'omple de ceps, al compàs del creixement de la capital i l'augment vertiginós de la demanda de vins per tots els estaments burgesos, compresa l'activa minoria hebraica que demana la seua pròpia producció *casher*. A Pedralbes, a Sarrià, a Horta, llocs elevats sobre la ciutat, abunden *vineales* i *plantarios*, alhora que les terres d'*Auro Invento* passen a denominar-se «Vinyals». A les parròquies dels voltants es repeteix el mateix fenomen, com a Sant Andreu del Palomar, on la vinya s'imposa i guanya terreny als boscos propers.

Tot plegat té un ulterior reflex en la documentació, abundant al segle XII i molt més rica per al segle XIII. Els documents notarials donen fe de nous contractes, d'associacions empresarials, de construcció d'aparells necessaris per a la vinificació. Però informacions interessants sobre la viticultura les trobem en els llibres d'establiments ciutadans, que fixen esquemes i clàusules contractuals ja consuetudinàries o que s'esforcen per donar una resposta a molts problemes plantejats per una realitat econòmica agrària que va transformant-se cap a una realitat agrària-comercial-artesana. Els llibres de la propietat urbana descriuen prou escrupolosament les explotacions dels habitants de la ciutat i les rodalies i, en fi, altres fonts, com les narratives, la toponomàstica, els inventaris de béns, les actes judicials, poden donar llum sobre diversos aspectes del cultiu, la comercialització i el consum de vi.

El segle XIII representa el moment àlgid de la vinya europea, si més no en extensió i coincident amb el cim demogràfic. Progressa fins i tot en zones abruptes, de sòls pedregosos i irregulars, allà on es deturen els

cereals. Per primera vegada sorgeixen pagesos que menen explotacions vitícoles autònomes. Quan es dirigia el 1245 a Auxerre, un monjo escriu esbalaït: «Les gents d'aquesta comarca no sembren, no seguen, no emmagatzemen res als seus graners. Tenen prou amb enviar el seu vi a París pel riu proper, que precisament hi mena, i la venda del vi en eixa ciutat els proporciona beneficis suficients per pagar els seus queviures i els seus vestits». Al Gironès, molts pagesos, segurs de col·locar el producte en el mercat, renunciïn a la policultura i treballen petites però intensives explotacions formades per parcel·les esparses consagrades enterament al vi. Eren viticultors i res més. Amb el benentès que tan sols burgesos, com la família Bellloc, tingueren capacitat per procedir a una recomposició en profunditat de l'estructura de propietat, perquè eren els únics capaços de reunir àmplies explotacions, treballades mitjançant mà d'obra assalariada.

El desenvolupament de la vinya descansa també sobre la millora de les eines de treball. Ja d'abans de l'any mil el nombre de diversos atifells destinats a la vinificació i conservació del vi són cada volta més freqüents i, sens dubte, tenen un valor considerable en relació als migrats pressupostos de les famílies camperoles, que no s'estan d'individualitzar cada atuell amb noms de persones. Els inventaris de béns dels propietaris benestants donen compte dels «trullars», o «cellers», edificis sovint aïllats de l'habitació principal on el raïm passava per unes premses, segurament de cargol, anomenats trulls o tòrculs (*torcularios*), que a més solien comptar amb cups o folladors, on el raïm es trepitjava i on fermentava el most, que després es trascolava en bótes de fusta, normalment de roure, om o castanyer. Atès l'elevat cost del conjunt de les instal·lacions, els pagesos podien associar-se per a adquirir-los i finançar-ne les despeses de manteniment, i per raons de seguretat calgué concentrar-les en les *sacrarie* o *cellarie*. Molts d'aquests vells cellers acabarien especialitzant-se al segle XIII en la producció enològica, com ara els de Requesens (l'Alt Empordà), Sant Pere

d'Ossos (les Guilleries), Anglès (la Selva), Banyeres (Baix Empordà) o Tinyoses, a la parròquia de Constantins (el Gironès). La vinya generava, doncs, unes despeses addicionals, en treballs i eines, que els pagesos acceptaven perquè hi havia la seguretat de la col·locació dels excedents del vi en el mercat ciutadà més proper. En qualsevol cas el cultiu de la vinya s'adapta perfectament a les condicions humanes i tècniques del temps. Demana la utilització constant de mà d'obra. Les inversions, més que equipament, es fan en temps i en treball manual. Al llarg de l'any se succeeixen les tasques que il·lustren la documentació escrita i una abundant iconografia. No cal dir que les vinyes ciutadanes mogueren un intens mercat de treball llogat, per a fer els pleixells, és a dir, les forques o pals per sostenir els ceps, eixarmentar, podar, cavar, regar si cal i, sobretot, la verema.

A la fi de l'Edat Mitjana el límit de la difusió de la vinya –però no el consum del vi– s'aturaren sensiblement en determinades zones, com ara el nord francès. Les raons cal buscar-les en la millora dels mitjans de transport, la diferenciació dels nòlits marítims i terrestres o les càrregues –segons els valor intrínsec dels béns transformats i no del pes, tot abaratint en gran manera els costos de transport–, i un nou i més modern concepte de la renda de la terra, i tot plegat aconsellà la conveniència de no plantar vinya en zones climàtiques caracteritzades per un insuficient calor i per un excés d'humitat. Els capbreus i els llibres de la propietat urbana mostren el rotund retrocés en el segle XV. Les legislacions locals reaccionen de seguida per tractar de protegir la producció local contra la invasió de vins forasters. Això no obstant, una producció insuficient, sobretot per atendre les necessitats de les grans capitals, obria les portes a vins estranys i a importacions de vins cars i de luxe per a les taules dels poderosos, com són els grecs i les malvasies de Nàpols, gravats amb fortes «cises» o impostos

directes. Així, doncs, mentre en unes zones la vinya recula en d'altres s'especialitza de cara a l'exportació

Uns dels grans animadors de la producció local foren les comunitats jueves. Com que la llei hebraica exigia normes molt rigoroses per a l'elaboració del vi *casher*, moltes famílies solien comptar amb un o més camps per a l'autoconsum. Però del si de les aljames sorgiren petits mercaders que es convertiren en els seus proveïdors, mitjançant la producció pròpia i recorrent a la compra anticipada de verema als cristians.

L'olivera i altres cultius arboris

Les línies mestres de la història agrària europea construïda per historiadors del nord s'ha saldat amb l'escandalosa absència de l'agricultura mediterrània. Duby, en la seua magnífica síntesi de 1962, no consigna ni una sola reflexió a l'oli, i no diguem ja d'altres cultius com la figuera, el garrofer o els arbres fruiters; però el llibre d'economia medieval dirigit per Contamine i publicat trenta anys després, el 1993, continua presentant els mateixos dèficits. Si al sud és ociosa la discussió entre relles simètriques i dissimètriques, perquè només hi fou utilitzada l'arada comuna, no deixa de ser cert que una part gens negligible del paisatge productiu estava ocupat per una gran diversitat d'arbres que no sols completaven les magres dietes dels pagesos, sinó que foren capaces d'entrar en els circuits mercantils de radi regional i internacional. Així, doncs, per tenir una visió més ponderada de l'agricultura europea cal que les futures síntesis incorporen els processos agraris dels països situats a la vora del Mediterrani.

Amb tot, cal reconèixer el retard que, almenys fins a la dècada dels noranta, es registrava al sud d'Europa, sobretot en tots aquells cultius que no foren cereals. Encara som lluny de dibuixar una mapa, ni que siga aproximatiu, de l'espai que va cobrir l'olivera, i quins van ser els seus límits pel nord. Amb tot, podem afirmar que l'olivera fou sens dubte l'arbre de secà més profusament estès arreu de la Corona d'Aragó, i de moltes regions dels regnes de Castella i França i de les repúbliques italianes. L'oli era utilitzat per a la il·luminació, sobretot els llocs sagrats, servia per a fer sabó i per a la fabricació de teixits, tenia múltiples aplicacions en medicina i farmacopea, i a més se l'emprava en nombrosos actes i cerimonials religiosos i en la consagració dels sobirans. Per damunt de tot, però, foren els costums alimentaris allò que n'esperonà al difusió del cultiu, des del moment que tots aquests països, a diferència de l'Europa central i septentrional, abraçaren més aviat la cultura de l'oli que la del llard. Això no vol dir

que de llard no se'n feia gens, però segurament es reduïa a les contrades muntanyenques, on era inviable l'olivera ja que no pot suportar ni temperatures inferiors al 12° sota zero, ni altituds superiors als 500 metres. Cal ser prudents, això no obstant, perquè sabem, per exemple, que a la Toscana del Quatrecentes el llard era el condiment preferit, per sobre de l'oli, i en conseqüència la difusió de l'olivera hi quedà bastant restringida fins a les acaballes de l'Edat Mitjana.

Durant els segles altmedievals la menció d'oliveres és més aviat escassa. Les lleis bàrbares en fan menció, i castiguen amb dures penes els danys als arbres i els robatoris. Els polítics dels monestirs carolingis italians donen resultats diversos. El de Bobbio del segle X, fragmentari, inclou tan sols un olivar que produïa unes 500 lliures l'any, mentre que el de Santa Giulia fa referència a cinc reserves productores d'oli, que produïrien unes 3.700 lliures anuals, amb un rendiment anual de prop d'una lliura per arbre, rendiment que és prou semblant al que s'obtenia fa pocs decennis. Aquests resultats tan bons, en comparació amb els dels cereals, suggereixen que el cultiu de l'olivera va atraure l'interès tant dels pagesos com dels gran propietaris. Ara bé, la lentitud del seu creixement fins assolir rendiments, unit als deficitaris mètodes de cultiu i d'extracció d'oli, degueren ser les causes de les reticències pageses. L'olivera necessita uns vint anys per assolir la seua completa maduració, però pot assecar-se en el curs d'una nit a causa d'una gelada sobtada i forta.

La cristianització en profunditat de les societats camperoles entorn de l'any mil, les grans colonitzacions i el creixement demogràfic subsegüent donaren l'empenta decisiva, fins que la feudalització agrària faria de l'olivera juntament amb els blats i la vinya les plantacions bàsiques dels territoris mediterranis. A l'Empordà, a partir de la primera dècada del segle XI, ja apareixen olivars en ple rendiment i no sols com arbres solitaris, que és el que fins ara suggeria la documentació. Poc després, a meitat segle, els

feudals han incorporat les imposicions d'oli al llarg d'una geografia extensa que va de l'Empordà al Pla de Barcelona, passant per la Plana de Vic i el Bages. Entre els promotors de l'olivera, que continua expandint-se al segle XII, hi havia els cistercencs de Poblet i Santes Creus, que en necessitaven grans quantitats per al culte i per a nodrir la família nombrosa de monjos i conversos, i també els vells benedictins, com els de Santa Maria de Cervià. Si traslладem la mirada al nord d'Itàlia, com ara al Piemont, la Llombardia o el Vènet, tots els testimonis confirmen també que entre el segle XII i la primera meitat del XIV s'assoleix el període de màxim desenvolupament de l'olicultura. Com per a la viticultura, indicacions interessants relatives a l'olivera les trobem en els llibres d'establiments urbans. Així, n'hi ha comunes que fixen l'obligatorietat de plantar una olivera cada determinada extensió de terra de llaurança o de vinya. Siena lamentava la «*negligentia o vero inadvertentia de nostri lavoratori che non piantano et pongono degl'ulivi et del'artri arbori domestici come fare dovrebbero*», i establí que cada camperol posara cada any quatre plançons d'olivera i quatre d'arbres fruiters. El document és prou emblemàtic perquè evidencia la política agrària de la ciutat dominant, i els efectes d'aquesta política sobre els cultius a través de l'acció dels propietaris ciutadans, que eren els intèrprets i en certa mesura els inspiradors. Sembla, doncs, que els propietaris havien de bregar per a vèncer les resistències dels pagesos, hostils a la introducció de plantes que reduïen les *terre da pane* i que haurien produït fruit només al cap de molts anys.

Als Països Catalans, tot i les fortes concentracions comarcals, l'olivera conegué un apreciable creixement a la Catalunya Nova. En l'òptica senyorial significava un monopoli més, amb la preceptiva almàssera on han d'acudir els pagesos a moldre les olives. Els templers de Gardeny en resulten entusiastes promotors, en autoritzar la construcció de quatre molins d'oli, a la torre d'Alcanís, a Torre Grallera, un tercer a la conca del

Segrià i el quart en terme de Torrefarrera. El mateix podríem dir de l'orde de Montesa al nord del País Valencià. A Mallorca també presenta fortes variacions locals, en funció dels microclimes i la major o menor hegemonia dels blats. Al segle XV és, tanmateix, la zona de Sóller la que sembla que s'ha especialitzat en la producció oliera, com ho revela el fet que petits vaixells atracaren al seu port per carregar gerres amb destinació a Barcelona. Per a trobar una forta expansió de l'olicultura cal traslladar-se a les Comarques Centrals valencianes, encara que més al nord, l'ampliació de la superfície del cultiu d'olivera també és significativa: a Castelló de la Plana les testimonials 2 ha de 1398 s'han convertit en 143,5 ha el 1469. La Safor i la Marina Alta i la Vall d'Albaida, són les zones productores per excel·lència i amb Gandia i Dénia com a llocs de contractació i redistribució.

L'oli és un producte que ha mostrat al llarg de la baixa edat mitjana un comportament força estable dels preus. Cada alqueria valenciana compta si més no amb una almàssera, els drets de la qual poden haver estat concedits a famílies benestants, com si fóra un altre bé emfitèutic. Així, l'octubre de 1420, Simó Mascarell d'Ador venia al seu veí Domingo Gil la seua quart part d'una almàssera situada al poble, sota el domini del duc de Gandia, a cens d'11 sous, per preu de 160 sous.

Nombrosos exemples valencians apunten que el seu cultiu siga en gran part una especialització ètnica, ja que preferentment són les famílies musulmanes les que s'hi dediquen, tant al cultiu com a l'especulació mercantil. Al seu torn n'hi ha senyors d'alqueries islàmiques que es converteixen en promotors del cultiu de l'olivera, i són capaços de concentrar voluminoses partides als seus magatzems gràcies a les rendes de particions.

Les informacions que disposem dels altres cultius arboris són ben minses. Una vegada més l'hegemonia dels blats i la vinya els han relegat cap a escassos i ben concrets estudis locals, malgrat que als països mediter-

ranis són omnipresents. En general els trobem en el secà i els fruits que s'obtenen d'aquestes plantacions es destinen en la seua major part al consum humà. Mentre que cereals i vinyes han progressat Europa endins, vers les terres fredes i humides del nord, aquests cultius no poden allunyar-se gaire de les ribes del Mediterrani, car necessiten moltes hores d'insolació, poques però puntuals aigües durant els equinoccis i freds que no siguin ni rigorosos ni sobtats. Durant la baixa edat mitjana, però també com un tret que ha perdurat fins als temps contemporanis, els arbrats productius imprimiren una personalitat pròpia al paisatge agrari del sud europeu, i mostren que els pagesos s'esforçaren per estendre els cultius cap al secà. Això significa que no s'ha de confondre en absolut agricultura de secà i producció endarrerida o de subsistència, perquè en altres raons una agricultura de subsistència podia practicar-se en terres regades. En realitat els conreus de secà tingueren majoritàriament una orientació comercial. Aquesta destinació especulativa es traduí en mesures tutelars dictades per les petites viles, en els termes de les quals creixien els «arborats», per a protegir-los de les invasions del bestiar i dels robatoris.

Els fruits secs, com les ametles, les avellanes i les nous, eren, en efecte, més que res postres de les cases riques de la ciutat, que desitjaven donar un toc de distinció als àpats assenyalats. També les comunitats monàstiques reservaven modestes sumes dels seus pressupostos anuals a la compra d'aquests articles, sobretot quan arribaven les festes nadalenques, la temporada de major consum, encara que també entraven en les dietes dels dies magres o de quaresma, en ser considerats entre els aliments permesos juntament amb el peix, i subministraven, doncs, aliments alternatius i d'un elevat contingut calòric. Ara bé, els pagesos no veieren amb massa bons ulls les plantacions sistemàtiques, i sempre quedaren subordinades als dos cultius principals i que al cap i a la fi constituïen el seu menjar quotidià, els blats i la vinya. I això malgrat els preus acceptables i la fàcil venda

a uns mercaders de ciutat, que de seguida distribuïen al detall per les ciutats més populoses de la Corona d'Aragó. Barcelona, per exemple, s'abastia d'avellana –*novam, bonam, mercadora, rehebedora e torradora*, com resen els documents signats davant els notaris– i d'ametla del Camp de Tarragona, del Priorat, de la Selva, el Vallès, l'Empordà o el Gironès, sovint per mitjà de contractes de compra anticipada als pagesos. Amb tot, bona part de les partides de fruits secs no es quedaven al país sinó que s'enviaven a l'exportació, cap a Flandes, Andalusia, Tunis i els ports italians.

Més acceptació entre els llauradors tingueren els garrofers i les figueres. Els primers proporcionaven un excel·lent farratge, i així es pot detectar un ferm progrés a les comarques valencianes, que degué anar paral·lel a la progressiva substitució dels bous pel cavall, els matxos i les mules en les feines del camp. De vegades formaven camps compactes, que tenien l'inconvenient de necessitar extenses superfícies, ja que el garrofer admet molts pocs peus per hectàrea, entorn dels seixanta, però sovintejaven més els rodals i els arbre solitaris limitant parcel·les, vora les rieres o esglaonats als vessants dels turons.

Les figues, tanmateix, constituïen una menja altament apreciada no sols part dins les muralles urbanes sinó entre el camperolat Pierre Bonnasie en certifica l'expansió a partir de l'any 1000 per tota la Catalunya subpirinenca i litoral i com ha deixat abundants rastres en la toponímia. Les colonitzacions valenciana i mallorquina impulsaren encara més un cultiu ben present en l'agricultura andalusí. De fet, les figues juntament amb la pansa –l'«atzebib», o raïm escaldat– eren la primera producció de la Marina Alta l'endemà de la conquesta. Les figues de Dénia comptaven amb una reputació en molt ports del Mediterrani occidental, i fins a la vila s'arribaven els camperols musulmans de les valls properes, com la de Laguar i Xaló, per vendre cabassos de figues seques i panses. Les exporta-

cions continuaren i s'incrementaren durant la baixa edat mitjana, i Barcelona, una vegada més, fou un dels centres consumidors més importants, per bé que també hi arribaven figues i panses –blanques o negres, segons el moscatell emprat– de Mallorca, bàsicament d'Alcúdia, l'Alacantí, el Vinalopó, el Baix Segura i la Serra d'Espadà, és a dir, de les bosses mudèjars.

Oliveres, figueres, garrofers i ametlers són cultius extensius de secà, que ocupen dilatades extensions dels termes senyorials i de les viles de reialenc. Al contrari que la vinya, plantada majoritàriament també fora del regadiu, els «arborats» exigeixen poques tasques, bàsicament les podes anuals i les llaurades, i cap despesa en adobs orgànics. Ací el treball és lax, no presenta l'obsessió de la puntualitat dels cereals, amb una meteorologia que marca el ritme i el calendari de les feines, sense que cap pugja ajornar-se. Des de la perspectiva de l'organització del treball familiar, aquests cultius permetien un major equilibri de les jornades i el seu acoblament a les estacions, en compaginar les exigències intensives dels blats, inexorables i esgotadores, amb uns cultius d'escasses urgències, i que a voltes creixien gairebé de forma salvatge, quan es tractava d'un sol arbre que distava més d'un dia de la casa, o es trobava al capdamunt de les muntanyes que envoltaven el terme, com succeïa sovint en el món rural valencià.

Aquestes servituds dels treballs constrenyedors, sumat als costos gens negligibles i a la poca estimació del pagès, limitaren considerablement el cultiu dels altres arbres, aquells que proporcionaven fruita fresca, però ara en espais de reg. D'altra banda, en una economia preindustrial i amb moltes característiques pròpies de les que actualment serveixen per definir els països subdesenvolupats, és obvi que l'interès major es decantara cap a aquells productes que podien ser conservats durant molt de temps per tal d'assegurar l'autosuficiència alimentària per tot l'any. Aquesta és una de les raons de les preferències més per les figues, les ametles, les castanyes o

les nous que per la fruita fresca. De fet, els arbres fruiters solen ser relegats als horts, petits espais verds d'ocupació intensiva, en treball i despeses d'inversió, que en l'òptica deformada dels lletraferits urbans, pintors i il·luminadors de llibres d'hores, es convertien en vergers remorosos, recers idíl·lics per a batalles de l'amor i altres plaers de joventut.

En la Catalunya comtal fa la impressió que tan sols contenen *pommi-feris*, però en realitat es tracta d'un terme que, tot i remarcar l'hegemonia de les pomes, fa referència a tota mena d'arbres fruiters, com són cirerers, pruneres, magraners, figueres o pereres. Al País Valencià les extensions intensives no solen ultrapassar les dues fanecades, i els senyors els han concedit lliures de qualsevol imposició, amb la intenció que el camperol hi produeca els aliments bàsics de la seua alimentació, llegums, hortalisses i algun arbre fruter. De vegades, no eren més que l'extensió posterior de casa, on pasturaven els animals domèstics, que femaven una terra susceptible de ser regada per mitjà d'un braçal de sèquia, d'un pou o una sènia. Rodals de secà podien beneficiar-se de captacions d'aigua pròximes que el pagès aprofitava per condicionar petits horts, com a Vila-real, susceptibles de reg esporàdic de «bassa» o «aljub», però en qualsevol cas de valor fiscal inferior als escassos «horts tancats» situats en les immediacions de les grans sèquies del terme. En contractes de parceria el propietari pot concedir un tros de terra com a hort, franc, i per aquesta raó prohibeix al mitger de plantar-hi cereals, tot obligant-lo a treballar la parcel·la només amb llegó i aixada i no amb l'arada.

El binomi règim alimentari i sistema agrari es posa en relleu una vegada més en el paper dels llegums i les hortalisses. Pertot Occident ocupen un lloc marginal en les preferències culinàries i, per tant, també en les orientacions productives. Són els grans absents de la documentació. Les referències són escadusseres i no han merescut disposicions específiques per part de les ordenacions urbanes, com succeïa amb els cereals i la vinya i

fins i tot amb els cultius arboris. No és estrany, a fi de comptes, atesa l'àrea esquifida que en valors absoluts havia d'ocupar en cada terme municipal. I malgrat tot, cada dia entraven per les muralles de les viles i ciutats, en rompre l'alba, molts pagesos per vendre els seus productes al mercat. La llista és enorme, i només cal llegir l'elogi de les excel·lències contingut al *Regiment de la cosa pública*, per adonar-nos de les nombroses varietats que s'hi plantaven en l'horta de València: «que abunda en molta bella hortalissa, així com en tot llinatge de cols, carabasses, llectugues, albergínies, melons, albudeques, cogombros, naps, xerevies, pastanagues, alls, cebes, escalunyes, porros, ràvens», a més de tota diversitat de grans, inclosos cigrons, faves, lletilles, fesols, pèsols i tramussos. Les anàlisis locals segur que podrien ampliar encara més la mostra. Probablement revelaran el predomini de les faves, que tenien una doble utilització, com aliment i com adob, quan se les enterrava abans d'acomplir el cicle donades les seves qualitats per oxigenar el sòl. L'hort, doncs, era el rebost del pagès, petit però suficient per a eludir durant la major part de l'any les compres diàries en el mercat. Les parcel·les fora d'aquests closos plantades d'hortalisses i llegums serien més aviat excepcionals, per bé que sens dubte augmentarien en les proximitats de les grans capitals europees, i potser també a mesura que s'acaben els temps medievals, quan van deixant-se enrere els constrènyiments de la cuina tradicional, i quan l'agricultura efectua un pas ferm cap a les especialitzacions.

L irrupció de l'agricultura comercial

Les reiterades ingerències dels consells urbans han mostrat fins a quin punt els destins del camp es juguen en les ciutats. El fet transcendental no és que els senyors hi traslladen la seva residència permanent, que ja és important per si mateix, ni tampoc que els burgs absorbesquen els sobrants demogràfics del món rural; el fet transcendental resideix en l'emergència definitiva dels mercats comarcals i regionals en el si de les muralles, i que els patricis, sota l'empenta dels mercaders, hagen considerat des de ben aviat el camp com una zona privilegiada d'inversions, tant des del punt de vista de la transferència d'operacions de crèdit altament especulatives i generadores de grans beneficis, com de la compra parcel·les, heretats, masos i alqueries senceres. Aquests dos fets estan carregats de conseqüències. En primer lloc, la comercialització del producte queda en mans dels mercaders, sovint associats en companyies especialitzades, mentre que el pagès queda relegat a la venda al detall, i fins els mateixos senyors han de negociar les partides, i els preus, amb aquests agents intermediaris. En segon lloc, des d'aquesta posició de força, i tothora emparats per les legislacions urbanes, orienten la producció agrària en funció dels interessos mercantils que presideixen les seves accions econòmiques.

L'oli, la pansa i els fruits secs, el vi, sens dubte els cereals, han conegut un avenç generalitzat d'acord amb l'evolució ascendent de la demanda urbana, materialitzada en l'emergència d'un sector ampli consumidor de classes mitjanes i la consolidació d'una elit nobiliària i burgesa amb gran poder adquisitiu, i balafiador tot sigui dit. Les festes, les noces fastuoses, la desmesura quotidiana, defineix un estatut social privilegiat. Aquesta dinàmica, doncs, empena per la ciutat havia d'alterar poc o molt el món recelós dels pagesos, el seu conservadorisme natural, que en el terreny productiu només té l'horitzó dels blats. Probablement les resistències a alterar el paisatge agrari tradicional foren més grans del que el silenci de les

fonts permet suposar. A l'hora, però, dels canvis, les elits agràries –que també n'hi havia, al camp– foren decisives. Estaven acostumades a comptar, visitaven amb freqüència la ciutat, concentraven la producció local per mitjà més del deute que de la compra, ingressaren en les companyies de mercaders per especular amb grans partides agràries i arrendar els drets dels senyorius.

Els comportaments dels grans barons però, sobretot de la petita noblesa, desvetlen que, si més no la més perspicaç i la menys endeutada, es mostrà receptiva a assajar experiències alternatives en el teixit productiu dels seus senyorius. En les dominis de l'Església les reticències també cediren a les novetats. Bàsicament, aquestes consistiren en la selecció de cultius sobre les terres més idònies per a intensificar els rendiments i obtenir articles competitius en el mercat, i en la selecció entraven plantacions tradicionals i, preferentment, d'altres que o bé es desconeixien o bé ocupaven un lloc subaltern en els sistemes agraris d'Occident. Així, doncs, pot parlar-se amb freqüència d'una veritable «reconversió» de les economies agràries tradicionals. Factor decisiu fou, cal insistir, el domini de les ciutats i dels seus mercats sobre els camps, per tot el que implica d'augment de la població i del consum urbans, de nivell de vida més elevat i de mitjans de transport que permetien expedir a distància productes a bon preu. D'ací que, principalment als territoris ben situats des d'un punt de vista comercial, sovintejava l'especialització de cultius, fins i tot monocultius, dominada i imposada pels mercaders, com una mena d'economia «especulativa» que, de forma sistemàtica, descurava les espècies tradicionals, bo i introduint una nova mentalitat.

D'altra part, el capital mercantil i el comerç internacional contribuïren a potenciar, en funció de les seues exigències, determinades plantacions en àrees geogràficament allunyades però dins el radi d'acció de certes economies urbanes, com ara la pansa de les illes gregues, el sucre de Sicília o el vi de Xerès (que reeixiren gràcies als capitals genovesos i florentins invertits a

Sevilla), els de Bordeus o el Rin, i en l'àmbit mediterrani els vins de tipus grec, napolitans i sicilians (les «malvasies» i «romanies»). També augmenta la demanda de cervesa al Nord europeu, especialment a Alemanya i Anglaterra, fet que explica en part els cultius en auge d'ordi o llúpol en algunes comarques. De tota manera, i com una anticipació de l'agricultura contemporània, sembla que foren els països mediterranis els que, afavorits per unes condicions ambientals més benignes i per la particular estructura de la propietat, on l'agricultura comercial tingué més possibilitats per als seu desenvolupament.

L'arròs, cultivat sobretot al País Valencià i a les Illes, ja era objecte d'exportació a les acaballes del segle XIV, tot i les fortes restriccions imposades pels consells urbans a causa dels efectes nocius de les escorrenties, és a dir, del deficient drenatge de les aigües que, estancades, eren focus de malalties. Des de final de segle, senyors i llauradors intensifiquen les colonitzacions dels aiguamolls. A Castelló de la Plana, les 746 (62,16 ha) fanecades de marjal posades en explotació el 1398 se'n converteixen en 3.225 (268,75 ha) el 1468, amb un protagonisme destacat dels arrossos. Més cap al sud, els cistercencs de Valldigna acullen amb entusiasme la iniciativa de la comunitat camperola musulmana d'introduir l'arròs, fins al punt de consentir el 1443 el carregament d'un censal de 23.500 sous per part de l'aljama per tal de sembrar dacses i panissos, i fonamentalment *arroceis, que bene et utiliter probant in dicta valle, pro quibus hoc anno intendimus multas cequias abstrahere, et etiam molendinum arrocerium de novo facere et construere in valle predicta*. Les rendes monàstiques de seguida mostren l'èxit de l'operació, fins a situar-se en valors per damunt dels 8.000 sous en alguns exercicis.

La difusió del safrà cal relacionar-la amb els seus diversos usos. Sens dubte, la més important és com a tint en la confecció de draps de llana, seda i lli; també el miniaturista es procura amb ell colors essencials; en la cuina

és un condiment cada vegada més acceptat; el farmacèutic en prepara cosmètics i el metge «lletovaris» i d'altres aplicacions, «car safrà ha virtut a confortar e alegrar lo cor, e fa bona sang», escriu Llull al *Llibre de meravelles*. És una planta molt delicada, que demana estius calds i secs, tardors suaus i, sobretot, hiverns temperats; també reclama contínues atencions i el concurs de les dones en l'operació de recollida i assecament de les flors, que sol durar unes tres setmanes. Els càlculs preveuen de 70 a 80.000 mil flors per aconseguir un quilo de producte en condicions de comercialitzar.

Difícilment, amb aquestes premisses, que generarien costos extraordinaris al llarg del cicle de cultiu, el pagès podia reservar-se'l per a improbables necessitats domèstiques. La plantació de safrà estaria presidida, doncs, per criteris essencialment especulatiu. Als Països Catalans la zona de producció s'estenia del Barcelonès al Maestrat i els Ports, i reapareixia a l'entorn d'Alacant, amb una ruta principal, la que va de Barcelona a Lleida, i una de secundària, entre Manresa i Cardona. Els mercaders eren preferentment del país, i l'exportaven cap a l'Europa atlàntica, germànica sobretot, però aviat patiren la competència estrangera, encapçalada pels florentins.

La connexió mercantil es fa tant o més evident amb el sucre. Un producte car, que arribava als Països Catalans a través d'importacions de Sicília, i que precisament d'aquesta illa arribaran els primers planters de canyamel, els mestres sucres, la tecnologia i fins el mateix nom del «trapig» —de «*trapetum*»—, el molí on la canya era elaborada al llarg d'un procés complex i sofisticat. La cronologia es bastant precisa. A primeries del segle XV es fan els primers tempteigs, i a la dècada dels trenta la febre del canyamel atrau inversors indígenes i italians —els alemanys de la *Grosse Ravensburger* ho faran més tard—, la noblesa feudal, laica i eclesiàstica, els burgesos terratinents i els llauradors, els més reticents. Les

companyies mercantils assagen plantacions a Mallorca, a la Plana Baixa, a l'Horta, a la Ribera, a la Marina Alta. Ara bé, només coneix un èxit rotund a la Safor, no sols per les bondats del sòl i del clima, sinó també per la presència d'una atapeïda nòmina nobiliària, que no dubtarà gens ni mica de fer ús de les seves jurisdiccions per a forçar que el seu camperolat, majoritàriament mudèjar, reserve una part de l'explotació a la canyamel, els fruits de la qual seran partits a mitges.

El sucre, encara a preus inassolibles per a les classes populars, honora les taules dels poderosos, serveix per a festejar els reis i les grans diades municipals, s'introdueix en la farmacopea contemporània. Com cap altra producció ha comportat un seguit de transformacions en el teixit agrari, social i industrial. La canyamel ocupa obligatòriament antigues terres de blat, perquè exigeix dotacions regulars d'aigua; si cal, es perfecciona la xarxa de sèquies i assuts, com féu el cavaller Ausiàs Marc en els seus dominis de Beniarjó, a fi derivar els cabals fins als camps, exigents en fems i treballs. Els acords entre la noblesa feudal i els mercaders s'ensolquen a través de companyies, en les quals els barons i els cavallers aporten la cobertura jurisdiccional, en particular l'obligatorietat de portar els vassalls camperols la canya al trapig senyorial, que a la pràctica funcionava com un monopoli més, i els mercaders per la seua part s'encarreguen completament de la gestió d'empresa. Al final de cada exercici tan sols era qüestió de partir els fabulosos beneficis a partir dels capitals aportats per cada part. Però el trapig no és un molí qualsevol, sinó més aviat un complex fabril que requereix el concurs, segons els casos, de fins gairebé cent operaris, amb tasques específiques i tots dirigits pel mestre sucrer, contractats al marge de la normativa gremial i a canvi d'uns salaris irrisoris. El sucre, en efecte, va somoure les bases sobre les quals s'assentava l'agricultura del país, però no pogué transformar-les perquè els blats resistiren la competència, i per la limitada geografia de les plantacions.

De tota manera l'especialització de cultius deu entendre's com un fenomen global, no com un fet restringit a determinades explotacions, i present en noves regions i més vastes. Des del segle XV Occident posseeix una zona exterior per a aprovisionar-se de cereals, el paper de la qual no cessa de créixer: es tracta dels països riberencs del Bàltic. A través d'holandesos i flamencs, els blats polonesos i bàltics penetren al mar del Nord, i de vegades més enllà. Aquest tràfic s'incrementa tant durant el segle XVI, que les ciutats dels Països Baixos s'abasteixen cada vegada menys dels seus graners tradicionals. En aquesta situació, el vi, com també la sal o la llana castellana, serveixen, al Bàltic, de moneda de canvi. L'especialització que apareix o que es desenvolupa en moltes zones rurals, sobretot franceses i flamenques, respon, doncs, a un desenvolupament comercial que no es comprèn més que dins el quadre europeu.

Ramaderia

La ramaderia, encara avui, es troba davant d'una sèrie d'obstacles, o més aviat prejudicis, que refrenen el seu estudi. En primer lloc, sovint és tractada com si no pertanguera a la història agrària i formara una àrea a part. En segon lloc, molts treballs se centren en espais locals, o bé sobre espècies determinades, i en tercer lloc, predominen els estudis sobre les grans associacions ramaderes.

Tanmateix, constitueix un tema prioritari de la història agrària. Comptat i debatut, les transformacions del paisatge són inherents a l'avanç o retrocés dels bestiaris. No poques operacions de rompudes tingueren per objectiu la ramaderia, com va assenyalar Duby. És a dir, que els colonitzadors buscaren abans parcel·les per a produir-hi fenc: el moviment de conquesta es manifestà en les seues primeres fases com un esforç per traure major profit de les herbes del bosc i de les landes. Durant molt de temps, els *polders* del mar del Nord i els marenys dels *Fens* d'Anglaterra serviren per alimentar els ovins i després, quan els prats foren dessalats, foren ocupats per les vaques. En un primer moment, doncs, aquests colons de les terres noves pogueren viure de la llet i els seus productes i dels llegums que els proporcionava el seu hort tancat.

La ramaderia, a més, guarda moltes similituds amb el que succeeix amb els cereals pel que fa al seu tractament, en el sentit que en el desenvolupament ramader convergeixen tant els interessos pròpiament pagesos com els senyoriais –inclosos els eclesiàstics– i els urbans. Si dèiem que el vi era un tema tant urbà com rural, en els cas de la ramaderia encara es decanta més la balança del costat urbà: desenvolupament tèxtil. Aquest triple interès vol dir triple concurrència: un àmbit, doncs, d'especial conflictivitat. El reflex d'aquest interès es reflecteix en l'evolució dels preus, sempre a l'alça.

¿Quines espècies es criaven? Els textos ens indiquen que les llars pageses criaven, sobretot, porcs. Les restes òssies trobades en les excavacions suggereixen que potser serien d'una raça semblant al senglar, amb cap allargat i potes llargues. La iconografia de l'època ens dóna una imatge semblant: la d'un animal domèstic descurat des del punt de vista de la selecció. En efecte, l'economia camperola tenia en una gran consideració els porcs, ja que en poc temps creixien suficientment per ser escorxats, i com que eren omnívors requerien una menor atenció a l'hora d'alimentar-los. Base de la cria porcina era per això la pastura lliure en els boscos i els prats, on els porcs herbejaven a lliure vigilats per pastors, on es nodrien sobretot de glans durant la tardor. La importància d'aquesta mena de cria es pot comprendre si tenim present que molt sovint la dimensió dels boscos venia fornida pel nombre de porcs que hi pasturaven. L'ampliació dels artigaments provocà una creixent reducció de la base alimentària dels porcs, fet que en dificultaria la cria per part dels pagesos, en particular en certes contrades continentals europees. La manca de terrenys adequats a la pastura obligà a reglamentar-ne els usos de forma molt severa i restrictiva, com ara en els grans boscos de les rodalies del llac de Constança, on tradicionalment senyors i camperols havien gaudit d'amplis drets de pastura de porcs.²

Sembla que els bous de l'Edat Mitjana va ser d'escassa qualitat. La cria del bestiar boví es concentrà en zones de prats, com ara els terrenys al·luvials al llarg de les costes del mar del Nord i els situats a una certa altura, siguen els Alps o els Pirineus. A més de la carn, els nombrosos bous criats fornien mantega, formatge i llet. L'exportació d'aquests productes en zones com Frísia, que durant l'última fase de l'Edat Mitjana anava en

² Un exemple significatiu de la importància que la cria porcina tenia per als camperols medievals el constitueix el bosc Lußhart prop de Karlsruhe: les fonts avalen que el 1437 hi pasturaven 43.000 porcs, que hi duien cada any a pasturar els pagesos d'innombrables aldees dels voltants, previ el pagament d'una taxa prefixada, la *Dehme*.

ascens, consolidà ulteriorment l'especialització dels pagesos d'aquesta regió en la cria i determinà un enriquiment de l'estrat superior de la població rural.

La cria bovina especialitzada es desenvolupa en les zones de muntanya més tard que en les planures al·luvials. Al llarg dels segles XII i XIII en les regions muntanyenques d'Alsàcia, Suïssa o Baviera d'Alemanya es fundaren innumbrables explotacions especialitzades en ramaderia, anomenades precisament «vaqueries» (*Schwaighöfe*). Es tractava d'hisendes agrícoles, típicament de pastura, que practicaven la cria de forma contínua i no estacional. Aquest bestiar, que en el Tirol i la Caríntia arribaren a ser traslladats a l'inici del segle XIV fins als 2.000 metres d'altura, es dedicaven sobretot a la producció de formatge i mantega.³

Cal assenyalar també la creixent importància de la cria de cavalls i de les variades formes de cria d'animals de petita talla com les cabres, les oques, les gallines i els anàtids. La carn i els ous de gallina van tenir un paper considerable en l'alimentació, raó per la qual figuren sovint entre els censos que els senyors reclamaven als seus pagesos. No podem oblidar tampoc l'apicultura, que en algunes zones mediterrànies, però també de l'Europa central i septentrional esdevé una ocupació secundària gens menyspreable. La mel era un dulcificant molt preat i en algunes zones se la mesclava amb el vi.

Durant el segle XIII es testimonia una diversificació progressiva del règim alimentari i d'una demanda creixent en cuir i sobretot en llana. La venda de pells per a pergamins, el de la llet i dels formatges, i més encara el de la llana sostenen el progrés de la cria d'ovins, la més important de

³ Les explotacions tiroleses d'aquest tipus havien de pagar quasi sempre els censos als senyors amb el formatge, uns 300 pel cap baix; generalment, les explotacions que havien de pagar aquesta quantitat de formatge posseïen unes 12 vaques. Aquestes dades les forneix un capbreu austríac del segle XIV, que diu: *Swaiga dicitur, que habet 12 vaccas et 2 boves et solvuntur 300 casei*.

totes. La seues escasses exigències alimentàries contribuïren a la massiva difusió de la cria d'ovelles. Trobaven el seu aliment en el bosc, en els prats, en les marjals, en els magres terrenys herbacis de les planes, fins i tot en pastures d'alta muntanya. Els ramats anglesos, grans proveïdors de la llana destinada a la indústria drapera flamenca, són els millors coneguts. Cap a meitat del segle XIV, els seus efectius atenyen, probablement, uns vuit milions d'unitats. Amb l'objectiu de satisfer millor la demanda flamenca, i després la italiana, se seleccionen les races, en particular al Shropshire i el Lincolnshire. Les abadies cistercenques, amb els seus mètodes racionals de cria, han contribuït notablement a aquests avanços.

Els pagesos, òbviament, també mostraren interès per la ramaderia, tot i que clarament subordinada als cereals i a les seues exigències. Amb tot, cal tenir present que ambdós sectors estaven estretament lligats en el context de l'economia familiar camperola, i fins i tot les explotacions orientades vers la producció de cereals disposaven d'una dotació base de bestiar, necessari com a força motriu i per fornir fems. Georges Duby assenyala, en efecte, que arreu de l'edat mitjana, la petita ramaderia constituí un suport indispensable per als llauradors, als recursos dels quals aportava un complement moltes vegades important.

-No es concep una llar sense poc o molt bestiar: índex de riquesa i autosuficiència.

-Apareix en les herències, en els dots, en les donacions *inter vivos*.

-¿Què s'espera del bestiar domèstic?: aliments complementaris (llet, formatge, carn); fems naturals; mitjà de transport; ingressos suplementaris en cas d'excedents; mitjà de producció, essencial per a les llaurades.

-Les elits pageses passaren de la producció domèstica a la producció amb signes clarament especulatiu i mercantils.

Amb tot, el signe més clar del desenvolupament de la ramaderia a gran escala ens l'ofereix la transhumància. Fins al segle XII els desplaçaments de bestiar eren, generalment, limitats a trasllats estacionals entre la plana i les altes pastures pròximes. Al llindar dels segles XII i XIII adquiriren, en nombroses regions, una amplitud geogràfica molt més important, i al mateix temps involucren ramats més ombrosos i reben una organització comunitària. Així, podem assenyalar el circuit que portava de la regió d'Arles a les muntanyes provençals o el que lligava les pastures d'estiu dels Pirineus a les d'hivern de les planes ibèriques, com les que s'organitzaven entre l'aldea occitana de Montalho i els Ports a primeries del segle XIV. A la Llombardia, des dels pre-Alps fins al Po pren forma un itinerari, a mans de membres la noblesa des de final del XI.

Al regne de Castella, la conquesta d'Extremadura i d'Andalusia, i en menor escala la de Múrcia, oferí als pastors àmplies perspectives per al desenvolupament de la ramaderia transhumant, ja que els va deixar a la seua disposició extenses i riques pastures. És possible que una de les conseqüència de la incorporació d'aquests nous territoris fóra, també, la de facilitar l'encreuament de les ovelles castellanes amb els moltons — «*moruecos*»— de les regions conquerides, aquells que pertanyien a la raça que més tard s'anomenarà merina, productora de llanes excel·lents, demandades per tots els mercats europeus. Aquest bestiar, de constitució delicada, molt vulnerable als rigors del clima de les muntanyes del nord i de la Meseta interior, obligà els ramaders castellans a activar el règim de la transhumància, ja practicat en petita escala en la centúria precedent, bo i donant-li una extensió molt més àmplia, en dur els ramats a l'hivern cap als «extrems», és a dir, cap a les llunyanes regions de la baixa Extremadura, Andalusia i Múrcia.

Les complicacions d'aquest sistema i els guanys cada volta més grans que obtenien els pastors a causa de les demandes llaneres, van

empènyer els ramaders, entre els quals es trobaven bona part de la noblesa laica i eclesiàstica i els poderosos ordes militars, a reforçar les seues germandats i confraries per tal de defensar millor els seus interessos. Per part seua, els reis, ateses les òptimes possibilitats fiscals que oferia aquesta font de riquesa, i obligats pel caràcter públic del règim de transhumància, es veieren en la necessitat d'intervenir i reglamentar minuciosament les organitzacions ramaderes i totes les qüestions relacionades amb el sistema de les emigracions estacionals. A Castella, les antigues associacions de pastors acabaren per fusionar-se per un privilegi d'Alfons X del 1273 en una gegantina organització, la Mesta, que existia ja al segle XIII, encara que la denominació no apareixerà fins a les acaballes de la centúria següent. En canvi, a la Corona d'Aragó, on la ramaderia no arribà a atènyer la importància castellana, sorgiren diverses associacions o germandats independents, com el «*ligajo*» de Calataiud, la mesta d'Albarrassí o el lligallo de Morella.

L'exemple de la Mesta indica, com ja suggeria Duby, que l'activitat ramadera està estretament lligada a les transaccions mercantils i, per tant, estava dominada pels camperols potents, per la noblesa, encara que no pertot arreu, i els burgesos. Aquests, sobretot, facilitaven crèdits als camperols que volien constituir o augmentar un ramat, i es reservaven una part dels guanys. Les fonts revelen també que no pocs burgesos crearen les seues pròpies explotacions ramaderes en les rodalies de les ciutats, menades com les vinyes per mitjà d'assalariats, encara que podien cedir-los a parcers, ja que la vigilància directa era menys necessària. Les formes de cria, tant burgesa com senyorial, podia ser directa, que és la menys documentada; per mitjà de pastors, que tant poden ser humils com «rics», i per mitjà de comandes.

Els beneficis que produïa la ramaderia suscitàren a partir del segle XIII un interès creixent pels terrenys de pastures entre els nobles, els

burgesos i les comunitats camperoles, no sempre compatibles i que se saldaren amb múltiples conflictes, que es multipliquen en relació als temps anteriors a la pesta. Un dels casos més clars és el que s'esdevé entre les comunitats camperoles del delta de Llobregat i Barcelona, ja que es veuen obligades a tancar durant tot el segle XV els seus camps, allà on abans hi havia un espai d'*openfield*, per resistir la invasió dels ramats dels carnisers de la capital. Més al sud, els jurats de les viles valencianes amollonen *bovalars* i deveses, privatitzen *emprius*, posen entrebancs a la circulació del bestiar, exasperen els camperols i els seus senyors que tracten de protegir-los i alhora de defensar, sovint vanament, les pròpies jurisdiccions.

TEMA VI

PAUTES DE CONSUM I NIVELLS DE VIDA

- J. de BOLÒS, *El mas, el pagès i el senyor. Paisatge i societat en una parròquia de la Garrotxa a l'edat mitjana*, Barcelona, Curial, 1995.
- M. BOURIN: «Comment évaluer les conditions de vie des populations rurales au Moyen Age?», en *Condicions de vida al món rural*, Institut d'Estudis Ilerdencs, 2006, pp. 627-640.
- P. CAMPORESI, *El pan salvaje*. Madrid, Mondibérica, 1986.
- P. CAMPORESI, *La terra e la luna. Alimentazione, folclore, società*, Milà, Il Saggiatore, 1989.
- J. CHAPPELOT-R. FOSSIER, *Le village et la maison au Moyen Age*, París, 1980.
- R. COMBA, «Cultura materiale e storia sociale nello studi delle dimore rurali», *Archeologia Medievale*, VII (1980), 9-20.
- R. COMBA, «Rappresentazioni mentali, realtà e aspetti di cultura materiale nella storia delle dimore rurali: li campagne del Piemonte sud-occidentale fra XII e XVI secolo», *Archeologia Medievale*, V (1978), 375-414.
- D. DEGRASSI, «Il registro del notaio Giacomo di Faedis: una ricerca sulla vita rurale in Friuli nel secolo XIV», *Studi Medievali*, XXII (1981), 183-224.
- M. DEL REY, «La casa tradicional», dins *Temes d'etnologia valenciana*, València, Alfons el Magnànim, 1983, t. I, 183-188.
- Ch. DYER, *Niveles de vida en la Baja Edad Media. Cambios sociales en Inglaterra, c. 1200-1520*, Barcelona, Crítica, 1991.
- Ch. DYER, *Every Life in Medieval England*, Londres, Hambledon & London, 2001.
- P. GALETTI, «La casa contadina nell'Italia padana dei secoli VIII-X», *Quaderni Medievali*, 16 (1983), 6-28.
- F. GARCIA-OLIVER, *La vall de les sis mesquites. El treball i la vida a la Valldigna medieval*, València, Servei de Publicacions de la Universitat de València, 2003.
- F. GARCIA-OLIVER, «Pautes de consum i nivells de vida de la pagesia catalana: la casa i l'interior domèstic», *Condicions de la vida rural*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 2006, 47-66.
- E. GUINOT-A.FURIÓ, «Un exemple d'economia domèstica de principis del XVe. L'administració d'una tutela. Sueca, 1412-1427», en *Quaderns de Sueca*, I (1980), pp. 11-46.
- J.G. HURST, «La casa rurale e la trasformazione dei villaggi in Inghilterra», *Quaderni Storici*, 24 (1977), 807-830.
- Mª S. MAZZI, «Arredi masserizie della casa rurale nelle campagne fiorentine nel XV secolo», *Archeologia Medievale*, VII (1980), 137-152.
- Mª S. MAZZI, «Gli inventari dei beni. Storia di oggetti e storia di uomini», *Società e Storia*, 7 (1980), 203-214.
- M^aS. MAZZI, S. RAVEGGI, *Gli uomini e le cose nelle campagne fiorentine del Quattrocento*, Florència, Leo S. Olschki Ed., 1983.
- M. MONTANARI, «Cultura materiale e storia sociale», *Studi medievali*, XVII (1976), 969-977.
- J-M. PESEZ, «Tout ce qu'on sait sur la maison villageoise au Moyen Âge dans l'aire méditerranéenne et tout ce qu'on voudrait savoir» en *Castrum*, 6. *Maisons et espaces domestiques dans le monde méditerranéen au Moyen Age* (A. BAZZANA y E.

HUBERT dir.), Roma-Madrid, 2001, Casa de Velázquez-Ecole française de Rome, pp. 1-11.

G. PICCINI, «*Seminare, fruttare, raccogliere*». *Mezzdri e salariati sulle terre di Monte Oliveto Maggiore (1374-1430)*, Milà, Feltrinelli, 1982.

M. QUAINI, «Per una storia della cultura materiale», *Quaderni Storici*, 31 (1976), 9-21.

A.J. SCHUURMANN, «Gli inventari “post mortem” come fonte per lo studio della cultura materiale. Un programa olandese di ricerca», *Quaderni Storici*, 43 (1980), 210-218.

Un recorregut historiogràfic

Si bé es mira, tot en les societats humanes convergeix en la supervivència, en la recerca del que consumim, en la lluita pel que consumim, en la forma com consumim, i tot plegat té el seu reflex en allò que els nostres dies hem convingut a definir en termes d'índex de pobresa o índex de riquesa, i fins i tot en termes de desenvolupament social i econòmic. La societat medieval no és solament la societat que produeix, o també la societat que prega, guerreja i treballa. És també la que menja i beu, es vesteix, dorm sota un sostre, es diverteix i somia l'eternitat de l'ànima. Totes les energies possibles van ser posades al servei d'aquests ideals de benestar, entès en el seu sentit més ampli possible, tant en termes econòmics, de progrés, rendiments agraris o salaris industrials, com en termes socials, culturals i fins i tot espirituals.

En realitat, el consum i els nivells de vida emergiren com a temes d'història contemporània, i a poc a poc han anat projectant-se cap a períodes anteriors i entroncant amb d'altres problemes de la història econòmica i social. I, en efecte, tenen el seu punt de partida en les conseqüències trasbalsadores de la revolució industrial, percebudes ja pels seus mateixos protagonistes, pels seus apologistes i pels seus primers crítics. Els higienistes i els reformadors socials van ser els primers a ocupar-se del nivell de vida de les classes treballadores que s'apilaven en habitatges minúsculs i compartits per dues o més famílies, amb escasses o nul·les condicions de salubritat, arran de l'èxode massiu del camp a la ciutat, en unes urbs plenes a vessar encara comprimides per les antigues muralles medievals. Per a uns, la brutícia, la sordidesa, l'alcoholisme, l'analfabetisme, la violència, eren trets gairebé congènits de la classe obrera, que palesaven l'estat de vilesa i embrutiment en què havia caigut, mentre que

per a d'altres tot això no eren sinó els efectes indesitjables del desarrelament i el pauperisme provocats per la industrialització.

El debat havia començat ja als anys trenta del segle XIX i perdura encara avui. Des d'aleshores, la controvèrsia entre “pessimistes” i “optimistes” no ha deixat de reproduir-se de manera recurrent, amb intervencions cada vegada més elaborades i complexes. Bàsicament, el problema – o els problemes – es concentren en els índexs que cal fer servir per a mesurar els nivells de vida. Inicialment es van fer servir els salaris reals. Però sovint es confonia l'augment del benestar amb un lleuger increment del consum d'aliments i roba, ignorant la destrucció de la qualitat de vida que suposà l'aparició del sistema fabril. Al final dels anys cinquanta i començaments dels seixanta del segle XX, Hobsbawm i Thompson introduïren nous factors a tenir en compte: al costat d'índexs mesurables sobre consum, atur, pauperisme i mortalitat, posaren en joc elements no crematístics del benestar com la morbiditat, el trencament dels modes de vida tradicionals, les penoses condicions de treball i la manca de drets polítics i sindicals. Tot plegat propicià també recerques monogràfiques sobre salaris per regions i oficis, sobre consum i sobre vivenda.

Paral·lelament, el debat ha anat expandint-se i desbordant les fronteres cronològiques de la Revolució Industrial per analitzar el creixement econòmic i els nivells de vida en el període entre 1500 i 1800 també a partir inicialment dels salaris reals. Però a causa de les seues mancances, i en particular el fet d'emprar-lo com a únic indicador dels nivells de vida, l'estudi dels salaris reals ha anat sent abandonat progressivament, en benefici d'altres indicadors, des de l'altura i la demografia a l'alimentació o la riquesa material. Els darrers anys han vist una veritable profusió d'estudis sobre el consum i el consumisme a l'època moderna.

Mentrestant, la penúria de materials documentals relatius aquests àmbits anteriors a 1500 havien alentit, quan no obstaculitzat, la recepció dels estudis dedicats al consum i als nivells de vida. Fins i tot semblava impropri, conceptualment i materialment, des de l'observatori de la «revolució del consum» operada durant el segle XVIII, admetre per a l'Edat Mitjana, i més encara per al món rural, la possibilitat d'adquisició, despesa, gaudi i ostentació de tota mena de béns i articles, enllà dels estrictament imprescindibles per a sobreviure, i el tenor de vida que tot plegat se'n desprenia. Però les inhibicions dels medievalistes no procedien exclusivament de l'escassetat de les fonts, sinó també, com hem assenyalat, d'uns programes d'investigació atents més a la producció i a les relacions socials que la condicionen.

Es tractava també de l'herència d'una imatge fossilitzada de l'Edat Mitjana, que insistia de manera invariable en l'estancament tecnològic de la societat medieval. Els tòpics i els llocs comuns relatius a la baixa productivitat de la terra, l'equipament deficient de les petites empreses pageses i dels tallers urbans, la falta d'iniciativa econòmica, la marginalitat de l'especialització productiva o el predomini de l'autoconsum sobre el mercat. Des d'aquests paràmetres no es podia col·legir més que paupèrrims nivells de vida i de consum. I la realitat històrica no s'ajusta a aquestes premisses. Sota les permanències tècniques i les repeticions encadenades del cicle agrari, sota les coercions de les legislacions urbanes i corporatives, bullia un món en transformació permanent, en el qual les tradicions seculars convivia i es fonien amb les innovacions. L'exhumació de fonts documentals més properes a la realitat quotidiana de les masses rurals i ciutadanes, i les reflexions subsegüents, han corregit aquesta imatge negativa per a prevenir-nos de les generalitzacions abusives.

Han estat els medievalistes britànics els que han insistit en la tesi que ni el consum ni el consumisme són una invenció del segle XVIII. Richard Britnell, Bruce M.S. Campbell, Stephan R. Epstein i Christopher Dyer, entre molts altres, han mostrat la ràpida comercialització de l'economia anglesa a partir del segle XIII i la capacitat d'innovació i d'empenta econòmica en un període considerat fins aleshores tan ombrívol com el de la crisi del segle XIV. Pagesos benestants, treballadors assalariats, tècniques agrícoles innovadores, especialització ocupacional i l'ascens d'una economia de consum no són trets específics dels temps moderns, sinó que es poden trobar àmpliament en Anglaterra –i en altres països– abans de 1500. Evidentment, l'economia del final de l'edat mitjana no es pot comparar en volum amb la del segle XVIII, però quan se l'examina des del punt de vista del consum més que de la producció, hi trobem pautes remarcablement semblants. Christopher Dyer, en el seu *Standards of living in the Later Middle Ages. Social Change in England c. 1200-1520*, publicat el 1989, i en altres llibres posteriors, ens mostra clarament que, després de la Pesta Negra, i probablement a causa de la caiguda dels preus i l'increment concomitant del poder adquisitiu, es produí un canvi profund en les pautes de consum. Les despeses per càpita en aliments i productes manufacturats augmentaren considerablement: el pa de forment substituï el de sègol i el d'ordi, es consumí molta més carn i peix i també es fabricà molta més cervesa (d'ordi, en comptes d'avena), es construïren nous edificis, els productes de metall i de ceràmica substituïren els de fusta i fins i tot la moda esdevingué un aspecte important del consum, amb tendes que oferien teixits de distinta qualitat i color, sabates, barrets...

Dyer, doncs, aborda els nivells de vida dels diversos sectors socials de l'Anglaterra medieval, l'aristocràcia, els burgesos i els assalariats, però sens dubte les pàgines més innovadores són les que dedica als pagesos, a

trencar la imatge d'immobilisme que tradicionalment s'associa al món rural i a destacar, en canvi, el comportament més actiu i més "modern" del camperol medieval.¹

Amb tot, les propostes de la historiografia anglesa foren precedides per tot un seguit d'indagacions que prepararen el camí, i que es podrien remuntar a 1953 amb la creació a Polònia de l'Institut d'Història de la Cultura Material, per on despuntaven recerques relacionades amb l'alimentació, el vestit o l'habitatge. Uns pocs anys després, Ferdinand Braudel impulsava des d'*Annales* un ambiciós programa de treball entorn la vida material, centrat en l'alimentació, el vestit, els nivells de vida, les tècniques i les dades biològiques, mentre que a Itàlia, Carlo M. Cipolla i Robert S. Lopez estimularen una recerca més encaminada envers la demanda en l'economia medieval.²

Una mica abans, a França i a la mateixa Itàlia, la història de les mentalitats i la microhistòria respectivament, desbrossaven nous fronts de recerca, cap a les formes de cultura i de l'imaginari col·lectiu. La microhistòria, en particular, proporciona un mètode excel·lent per a operar en el consum i els nivells de vida, ja que, en reduir l'escala d'observació, permet seleccionar determinats fenòmens o esdeveniments aparentment insignificants, però gràcies als quals es pot arribar a la descripció de conceptes

¹ Potser alguns plantejaments seus puguen semblar excessivament arriscats, com ara el càlcul dels pressupostos domèstics, sobre una base documental forçosament fràgil, però des de la perspectiva agrària ha incorporat un conjunt de variables imprescindibles per a aquest tipus d'anàlisis com els rendiments de la terra, els ingressos no agrícoles, la grandària de les famílies i les tinences, les rendes, l'alimentació, el vestit o la vivenda.

² Aquesta èmfasi en la demanda i el consum s'estendria ben aviat a tots els àmbits de la recerca històrica, incloent-hi el de la cultura i l'art, com certifiquen els esplèndids treballs de Richard Goldthwaite sobre l'economia i el consum d'art a Florència. Goldthwaite se centrà en la demanda i la història de la cultura material per a fer retrocedir fins al Renaixement italià els orígens del consumisme modern, un fenomen que molts historiadors situen molt més tard, als segles XVII i XVIII.

generals. I això és, al capdavant, el que l'historiador de l'Edat Mitjana sovint ha d'efectuar, un diàleg amb materials documentals fragmentaris, dispersos i vinculats a biografies personals i familiars, que, això no obstant, projecten una llum poderosa sobre els recursos i les formes de vida, tant de les classes subalternes com de les elits socials.

Bona part d'aquestes inquietuds estan presents en els treballs de Maria Serena Mazzi, que van apareixent des de les acaballes dels setanta. Mai fins aleshores no s'havia prestat tanta atenció a la petita història marginal dels pagesos. De manera significativa, aquest viratge comportava una variació també de les fonts documentals. Gràcies als inventaris *post-mortem*, als testaments, a les capitulacions nupcials o a les denúncies davant les corts locals de justícia, emergien les «coses» dels camperols, aquells objectes amb els quals produïen i actuaven sobre el medi que els envoltava. El 1983, junt amb Serio Raveggi, treien a la llum *Gli uomini e le cose nelle campagne fiorentine del Quattrocento*, un llibre que, ben mirat, constituïa una anticipació excel·lent del que anys a venir seran els estudis sobre les condicions de vida de la pagesia medieval.

Algunes de les seues propostes han estat recollides i han estimulat les investigacions a casa nostra, aprofitant igualment inventaris *post-mortem*, censos fiscals, registres judicials i administracions de tuteles per a aproximar-se a les desigualtats patrimonials i materials al si de la pagesia i al funcionament de les economies domèstiques. Una de les primeres temptatives a tenir en compte és el V congrés sobre *Sistemes agraris, organització social i poder local* celebrat a Alguaire (Catalunya) l'abril de 2005, el qual versava tot just sobre les condicions del món rural; o, l'any següent, l'XI Assemblea d'Història de la Ribera, dedicada a *L'habitatge: la casa i l'interior domèstic*, en una llarga perspectiva històrica; el col·loqui internacional tingut a València amb el títol evident de «Pautes de

consum i nivells de vida” i més recentment el col·loqui *Mercats del luxe, mercats de l’art*, celebrat també a València el 2010.

A poc a poc, doncs, les recerques sobre el consum i els nivells de vida s’han fet un lloc en la història medievals. Les inhibicions inicials afortunadament han desaparegut. També els tòpics immobiliestes. Vist amb una perspectiva temporal, fa la impressió que la història econòmica ha avançat cap al domini de l’experiència concreta, des d’unes preocupacions, que continuen per fortuna vigents, marcades per la definició de l’estructura i dels índexs macroeconòmics. Indagar sobre les condicions de vida obre perspectives fecundes d’anàlisi. Es tracta d’esbrinar els graus de benestar, com la població afronta diàriament les seues necessitats elementals, i com, quan i perquè les depassa per adquirir productes que, al cap i a la fi, no deixen de ser un luxe en una societat amb limitacions productives objectives i la riquesa concentrada en poques mans. Les preguntes són igualment bàsiques i elementals, atès que giren, bàsicament, entorn de l’alimentació, el treball, el descans i la diversió, la salut, el vestit o la vivenda. Les preguntes són senzilles, però les respostes extremadament complicades.

Cases

No és nova la preocupació de la història medieval, i de la història rural en particular, sobre la casa pagesa. Amb tot, ha estat el punt de mira de l'arqueòleg el que ha orientat bona part dels estudis sobre la vivenda rural. Des de la creació el 1953, a Polònia, de l'Institut d'Història de la Cultura Material, les recerques no han deixat de succeir-se. El que fins aleshores havia estat un tema dels folkloristes, més aviat preocupats per trobar el tipus ideal de casa d'acord amb el caràcter i l'esperit nacional d'un poble, ingressava com a objecte d'estudi en la universitat i en centres de recerca especialitzats. Però el castell imponent s'imposà a la humilitat i gairebé invisibilitat de la casa del camperol. Les restes de les fortaleses, en efecte, eren més visibles i ben sovint havien estat determinants en la definició de l'hàbitat, com es posaria en relleu amb l'*incastellamento* o la mateixa colonització valenciana del segle XIII. Per part seua, els historiadors de l'art també havien prestat atenció a la casa, si bé concentraven el seu interès sobre el palau aristocràtic i la residència dels patricis urbans. La sumptuositat, la magnificència decorativa, les filigranes arquitectòniques i la bella estampa, tot plegat subministrava uns atractius indubtablement superiors als de la sobrietat, misèria i lletgesa dels habitatges rurals. Si bé es mira, havien estat, doncs, els espais del poder els preferentment estudiats. A fi de comptes, són també els més i millor conservats, a diferència de la casa rural, les restes de la qual molt sovint es limiten a murs trencats i insignificants objectes arrasats sota una espessa capa de terra.

La recuperació de la casa pagesa per part de l'arqueòleg, i també de l'historiador, és producte més que dels desplaçaments de la història agrària, a partir de la dècada dels setanta del segle XX, des de les grans síntesis de la història econòmica i social, entorn del senyoriu i la lluita per

la renda, cap a àrees més específiques, més concretes, però igualment ambicioses. La novetat rau en el fet que el pagès passa a tenir un rostre i una singularitat, individual i col·lectiva, massa esvaïda en el si de l'estructura genèrica. Ara importen les «coses», els «objectes», les minúcies amb què actua sobre els diversos escenaris de la seua «vida privada». Al darrere d'aquesta renovada mirada hi ha la mútua acció benèfica de l'anomenada «història de les mentalitats», de la microhistòria i d'una història local preocupada per l'estudi de casos. Ben aviat, des de final dels setanta i primeries dels vuitanta, els treballs es multipliquen a França i Anglaterra, però és sens dubte a Itàlia on s'aconsegueixen els primers resultats més fecunds, testimoniats per la publicació de la revista *Archeologia Medievale* i pels treballs, ja en el camp de la història medieval, de Maria Serena Mazzi, Sergio Ravezzi o Rinaldo Comba. Els uns i els altres coincideixen a remarcar les possibilitats de coneixement del món rural des d'aquest observatori privilegiat, des d'aquesta mena de microcosmos en la biografia d'un pagès, en la mesura que la casa arrecera una família, des d'ací es coordinen les tasques agrícoles al llarg de l'any i entorn seu es despleguen els lligams de parentiu, d'amistat i veïnatge amb les altres famílies i individus de la comunitat o la parròquia.

El document, doncs, se sumava a les restes materials; la recerca d'arxiu, a l'excavació. El benefici de la interferència mútua era l'immediat corol·lari, ja que la precisió cronològica proporcionada per la datació documental permetia, així, esquivar els perills subjacents en l'arqueologia, però sobretot en l'etnologia, d'una casa «sense temps», amb tipologies homogènies independentment del sistema social i els mecanismes productius. La casa se situaria, com ja ho subratllava Braudel, dins dels escenaris gairebé immòbils de la història, de les resistències permanents davant les innovacions. Però les informacions avalades per l'arxiu

matissarien quan no invalidarien la tesi de la casa intemporal. D'altra banda, l'arqueòleg, presoner de les restes deixades pel temps, a males penes podia anar més enllà de traçar el perfil exterior o de recompondre el canemàs interior. Ara, amb l'ajuda de les informacions documentals, especialment a través dels inventaris de béns, com també les literàries i iconogràfiques, es podia «omplir» la casa del pagès amb els estris, el mobiliari i tot un conjunt de detalls que tant avalaven un seguit de característiques generals, començant per les del plànol, com la particularitat de cada vivenda.

Atesa la multiplicitat de situacions regionals específiques i de les condicions naturals i econòmiques ben diferents en els diversos territoris de l'Europa medieval, és difícil traçar valoracions generals sobre l'estructura i sobre l'evolució de les formes constructives típiques del món pagès.³

La casa del pagès durant l'Alta Edat Mitjana, si més no en la Germània carolíngia, s'articulava generalment en diversos edificis amb funcions diverses –graners, dipòsits, barraques–, més unes petites construccions accessòries, com ara el forn o la cuina, i tot rodejat de tanques que les protegien dels animals i dels intrusos. En aquest tipus d'estatges, que disposaven com a molt d'un o dos vans, l'interior habitat estava

³ Els estudiosos de les tradicions populars foren els primers que s'ocuparen de la varietat i de la difusió de les formes d'estatges rurals, i durant molt de temps van fer prevaler els trets ètnics com els elements bàsics: la forma de construir típica dels alemanys, per exemple, seria la fusta, mentre que les poblacions romàniques haurien donat preferència a la pedra. Superada aquesta visió, s'ha remarcat que les tipologies dels edificis rurals haurien estat determinades sobretot per les formes de vida i per les activitats econòmiques exercides pels seus habitants. Una òptica funcional d'aquest tipus permet d'enquadrar més orgànicament els tipus d'estatges rurals dins els contextos naturals i econòmics, en la mesura que introdueix una diferència entre les unitats dedicades a la ramaderia, al conreu dels cereals o a la viticultura. A més, ens adverteix dels condicionaments ambientals i dels diversos influxos culturals. Sens dubte, també, la casa pagesa, a part l'activitat econòmica principal, depèn de les primeres matèries disponibles. En aquest sentit el vincle amb la fusta és característic de l'Europa del nord, i la pedra de l'Europa meridional. Als territoris intermedis trobaríem un certa alternança entre l'una i l'altra, fet i fet els dos materials més importants que la naturalesa ofereix per a la construcció.

fortament condicionat per la posició de la llar i de la xemeneia. Com que no eren encara de pedres refractàries, que pogueren projectar el fum cap a dalt, quedava retingut i només eixia per una obertura practicada al sostre. En algunes regions, com ara la costa del Mar del Nord, o en països escandinaus, trobem edificis encara de major dimensió, subdividits en tres nevades, on els pagesos vivien junt amb el seu bestiar. Això vol dir, doncs, que la llar i l'estàbia estaven sota un mateix sostre.

Durant l'Alta Edat Mitjana la forma de construir les cases, primitiva i amb materials lleugers, no garantia la llarga durada. A causa de la descomposició de la fusta, però també per les filtracions, les inundacions i fins els incendis, calia refer-la amb extraordinària freqüència, abans dels cinquanta anys.

La casa unitària, amb una precisa subdivisió de l'espai intern, comença a difondre's a partir del segle XII, i sens dubte representa un període innovador en la història de la vivenda i dels edificis que això-pluguen la vida i les activitats econòmiques dels pagesos. Per descomptat que aquestes transformacions cal inscriure-les en l'escenari de profundes modificacions demogràfiques, agrícoles i de l'hàbitat, en particular amb l'emergència de la ciutat i la difusió de les relacions de mercat –que reclamen magatzems per als estocs d'excedents que s'hi han de comercialitzar– i de l'economia monetària. Caldria no perdre de vista tampoc la implantació de noves formes de successió, en particular les que contemplaven el repartiment igualitari entre els fills. Tots aquest fenòmens empenyen a la instal·lació, entorn de l'estança central, de dependències noves i més desenvolupades que tenen per objecte arrecerar els animals domèstics, més nombrosos, els arres i les collites, sobretot de cereals més abundants. En qualsevol cas, la construcció de nous edificis, seguida de l'increment del nombre d'explotacions, degué limitar-se en moltes aldees a

l'àrea de poblament, per tal d'evitar de prendre la superfície agrícola disponible i mantenir la coherència constructiva de l'aldea.

Les reflexions de caràcter general, per tant, han de ser cauteloses, atesa la varietat de condicions econòmiques i socials dels camperols. Situar en categories rígides parcera, arrendadors, emfiteutes o propietaris no és massa correcte. Als hàbitats agrupats, la casa funciona com a habitació familiar, estatge dels animals i magatzems i presenta una distribució interna racional i gens capriciosa. Ara bé, es una casa que "conviu" amb altres, en el si d'una aldea o alqueria, allà on es despleguen les solidaritats veïnals regides per les tradicions locals i una administració o organització comunitària.

Tot el contrari del que s'esdevé en els hàbitats dispersos, on, per començar té el desavantatge de l'allunyament dels ressorts d'agregació i de les possibilitats de la vida comunitària. La casa, doncs, en aquestes circumstàncies representa el nucli, la cèl·lula de base de la hisenda rural, en la qual es materialitzen particulars relacions de producció, tècniques de treball, fesomies del paisatge agrícola i el conjunt dels edificis i de l'espai de treball que s'organitza en torn del nucli habitat pròpiament dit. Tot plegat serveix per a l'eficiència del sistema productiu i de l'autonomia de l'empresa rural que s'identifica amb la família. La presència d'una sèrie d'infraestructures agrícoles testimonien el caràcter d'autosuficiència de la hisenda i, en els casos de major evolució del poblament dispers, la *mezzadria* toscana, les exigències de la policultura i de la cria del bestiar que se'n deriva i també les operacions successives a la collita dels productes: l'era; un pati clos per a l'aviram i les eines; l'establia; la porquera i el colomer; de vegades una cabana; un pou i fins i tot un forn. És clar que la immediatesa de la casa respecte dels camps es presentava com la millor fórmula per aplicar, en condicions òptimes i sense pèrdua de temps, la

força-treball de tota la família. Per descomptat, no sempre apareixia aquest conjunt d'elements, en estreta relació amb els factors de caràcter geogràfic, culturals i econòmics.

L'estudi de la casa, doncs, no obeeix a recreacions folklòriques o etnològiques, en què l'edifici apareix com una peça més d'un decorat, i el resum de tradicions o civilitzacions amb canvis a penes perceptibles. Tot en la cultura pagesa conserva la seua coherència, té una raó de ser, molt sovint de caràcter pràctic, però en altres ocasions obeeix a profundes experiències culturals i emotives. L'aproximació que cal afer a les característiques de la vivenda pagesa no vindrà motivada, doncs, per objectius museístics de reconstrucció d'"estructures tradicionals" d'hàbitat, i establir un inventari d'utensilis que s'hi fan servir, en una aproximació com hem dit merament etnogràfica. Al cap i a la fi la tipologia de la casa, la distribució interna de l'espai o els materials esmerçats, lluny de considerar-los com aspectes marginals i gairebé atzarosos o anecdòtics, responen a trets ben específics de les estructures agràries i del sistema de valors contemporanis. La casa és un signe eloqüent del paisatge, centre de sociabilitat comunitària, àmbit privat de la vida domèstica i testimoni alhora de tradicions i novetats constructives/arquitectòniques.

El reflex dels inventaris

La font documental probablement més important per a l'estudi dels nivells de vida del camperolat europeu és l'inventari de béns. Fet i fet, de la mà del notari, penetrem en l'interior de la casa i un a un confegeix un repertori dels objectes de què disposa en aquell moment la família i, sovint, els situa també en l'espai en què es distribueix la casa. Els inventaris més nombrosos són els que es realitzen arran de la defunció d'un dels dos components de la parella matrimonial, i per això és diuen *post mortem*; però també són habituals, almenys en els països mediterranis on la cultura escrita notarial està força arrelada, els inventaris realitzats arran d'un embargament, d'una reclamació per deutes o per un procés judicial arran d'un delictes greu.

Això no obstant, els inventaris presenten almenys quatre problemes, que l'historiador ha de tenir present en les seues recerques. Les ocultacions poden donar una imatge deformada de la riquesa domèstica; els inventaris es confeccionen en moments precisos de la singladura familiar; cal tenir en compte que la separació de béns implica que generalment no s'inventaria sinó la part d'un dels cònjuges i, finalment, els inventaris solen realitzar-los famílies mitjanes i altes, mentre que les pobres més aviat en queden al marge.

D'altra banda, Els inventaris són una font molt avara pel que fa al coneixement i a la destinació específica de les eines de treball i les operacions agrícoles que es feien amb elles. La compilació d'un elenc d'objectes, dels quals interessava més que res el seu valor i la quantitat, no obligava a indicar-ne la finalitat, la forma i l'ús. És per això que cal completar-ho amb notícies provinents d'altres fonts, sobretot la iconogràfica, la literària i l'arqueològica.

El temps del pagès és un temps desmesuradament llarg i infinitament breu alhora, suggereixen Mazzi i Raveggi, determinat per la tensió de la collita, cap a la qual van dirigits tots els gestos de la vida quotidiana, amb la secreta joia i els temors implícits perquè tots se'n vaja en orris. Per aconseguir-ho no es pot abaixar la guàrdia i cal efectuar cada tasca en el just moment del calendari. I en aquestes tasques pren part tota la família: homes, adolescents, nens, dones, A les dones i als infants se'ls adjudicava les activitats complementàries, com ara la cura dels animals, la filatura i cosir, d'afegir-se a les principals operacions de l'any agrícola, a banda de la direcció dels afers domèstics en el cas de les dones.

La major part de les activitats domèstiques eren competència de la dona. Sota la responsabilitat i la direcció de la muller del cap de família, les dones havien de fer front al treball domèstic i a la cura dels fills d'un costat, i d'un altre havien de col·laborar en el treball agrícola. Encendre el foc, preparar el menjar, poar aigua, pastar el pa, llavar, filar, teixir, apedaçar eren els gestos quotidians amb què omplia la seua existència. Les xiquetes aprenien de la mare els valors i el significat d'aquests gestos, la litúrgia d'aquesta vida quotidiana. Val a dir, una vegada més, que l'estricta realitat d'aquesta vida quotidiana, tots aquests gestos repetits al llarg d'una vida, se'ns escapen gairebé completament. L'eixut elenc d'atífells domèstics que apareixen als inventaris són això, massa àrids com per capir la diversitat de situacions i d'experiències, els interessos, els hàbits que marcaven els successius itineraris d'una vida.

Amb tot, és possible intuir tot això en l'organització domèstica, en el conjunt de mobles, d'utensilis, de roba i vestit, és a dir, a través del món inanimat que omplia les estances i la vida dels pagesos. Cal tornar a insistir que la imatge de conjunt, mostra una simplicitat, una elementalitat, que fa pensar en una existència frugal i severa. És un nivell de vida en el qual

semblen estar implicats, a banda la franja més miserable dels pagesos, aquells que en un principi no havien de tenir excessives preocupacions econòmiques. Els béns inventariats denuncien l'elementalitat del mobiliari i, és clar, l'absència de qualsevol luxe. Solament disposen del que és estrictament indispensable. "Els pobres —escrivia l'italià Antonio Pucci— són pobres no sols de diners, sinó també de menjar, de beure, de vestir i de calçar". I aquest món no és el de la mendicitat sinó el món actiu dels treballadors. És la indigència de béns materials el que subratlla la mancança tant en la vida individual com col·lectiva de les poblacions rurals, la insuficient defensa contra el fred i contra la fam, les minses condicions higièniques, la impotència per viure bé i amb dignitat, a treballar sense envellir precoçment en l'esforç.

D'altra banda, allò que als nostres ulls pot semblar irrellevant esdevé indispensable i és molt preat. Modestos utensilis de cuina i atifells en aparença insignificants adquireixen en la societat medieval un valor inimaginable en la nostra edat industrial. En efecte, aquests conceptes d'ús i de valor no eren una particularitat del món camperol o en general del món dels treballadors subalterns, els més limitats per l'exigüitat dels mitjans a l'hora d'adquirir o posseir objectes, sinó que implicava en bona mesura també el món dels benestants. No es tracta tan sols de limitacions en la producció i en la disponibilitat de béns de consum, també detectem una concepció diversa de la conservació, de l'estalvi, de la duració en el temps, que s'ha perdut completament i que roman en la societat rural de tipus antic.

El nivell de vida dels pagesos també es pot detectar a partir del vestit. Les fonts iconogràfiques es decanten per representacions d'extrema modèstia, és a dir, poques i simples robes, i fins i tot apareixen descalços a l'hora de treballar. Amb tot, els inventaris revelen una realitat en aparença

contradictòria, perquè a l'absoluta pobresa d'indumentària que implica quasi totes les famílies camperoles, s'hi contraposa la inesperada presència de preades i cares peces confeccionades amb els draps més de moda. Hi emergeixen, doncs, signes aïllats d'una concessió al luxe, proves d'un benestar passat o present que ha empès a adquisicions inusuals, potser els residus d'una donació nupcial o d'un aixovar, conservat amb cura pel seu valor i pel seu significat: una corretja de plata, una bona gramalla, una gonella de dona amb decoracions de fantasia, que serviran per a un dia de festa, per a una solemnitat. Tot plegat ens posa al davant d'una voluntat d'ostentació, d'imitar els gustos i les modes provinents sobretot de la ciutat. A pesar de la pobresa general de la indumentària, apedaçada de tant en tant, a pesar de no disposar de les peces necessàries per resguardar-se del fred i de la pluja, els pagesos s'han adonat que el vestit és un signe de distinció social, una declaració no verbal del propi estat, i per això s'han procurat robes de colors guarnides amb pedres precioses, or i argent.

En la menció dels objectes, el llit amb els seus accessoris hi ocupava sempre un lloc destacat, tant en aquelles vivendes modestes on potser tot s'agrupava en una única estança, com en aquelles cases més àmplies i més confortables on l'existència dels adults i dels infants s'organitzava en espais diferenciats. Junt amb poquíssimes altres peces el llit sembla ser l'element de base i indispensable del mobiliari. Els moments del repòs i del son no podien ser diferits excessivament després d'un jornada de treball, i la vetla, sobretot en les obscures nits de l'hivern, no solia tampoc durar gaire. Tal vegada en els dies de festa, vora el foc d'una taverna o hostal, s'hi prolongava més de l'habitual alimentada pel vi, la xerrameca i el joc. Però eren moments més aviat rars, reservats al cap de família. Per tots els altres dies l'alternativa al treball havia d'estar representada pel son, com confessava Arlotto, el personatge d'un conte italià: *io sono povero homo,*

vivo de braccia, duro fatica volentieri... Tutta la settimana io vo a opere perché vivo di quello e la sera quando io ho cenato me en vo a letto: sino istracco e dormo di subito.

Els elements que componien el llit es repeteixen sovint: les posts de fusta amb peus, el matalàs –de llana, plomes, palla–, el cobrellit, els llençols, el coixí. Per descomptat que les diferències entre rics i pobres, a banda les regionals, eren remarcables. No pocs per no tenir no tenien més que una pobra màrfega de palla, de vegades compartida. Pertot s’entreveuen els signes de la pobresa : un cobrellit trist, llençols esquinçats, màrfegues arruïnades; però també, de vegades, altres peces noves i fines, per estrenar, que segurament serviran per a un futur aixovar. En qualsevol cas la despesa per equipar completament un llit era considerable, atesos els flaccids pressupostos domèstics de les cases pageses, i no és estrany que fins i tot en les herències hi quedara explícitament consignada la lleixa.

Junt amb al llit apareixen bancs o “arquibancs” de fusta, de vegades un o més cofres i fins i tot un tosc armari guarda-roba. Pot succeir també que un cap de família benestant hi tinga gelosament tancades en pany i clau les pròpies escriptures, algun llibre de comptes, una memòria privada, el record d’un ofici públic o d’un llarg viatge a terres llunyanes. Són els rars testimonis, les veus d’aquell món, aparentment opac i indiferenciat perquè ha hagut de confiar la seua pròpia descripció a les tradicions orals perdudes en el temps, però que de sobte il·luminen poderosament aspectes d’una vida més animada i dinàmica del que generalment ha deixat traça. Comptat i debatut aquestes notícies esparses posen en relleu els recursos humans i intel·lectuals de persones el microcosmos de les quals, tot i objectivament limitat per les dificultats per fer front a les necessitats materials, no s’acabava en l’esfera de les sensacions primordials i

primàries –fam, fred, dolor, plaer, cansament–, sinó que prenen consciència i participaven de la realitat en què vivien.

Si el llit ens posa en contacte amb el temps del repòs, l'aigua, el foc i el pa ens posen al davant de dos principis elementals per sobreviure i, doncs, dos símbols vitals. Com a tals són presents en la litúrgia caritativa i en els deures bàsics d'hospitalitat: el socors al pobre, l'acolliment del pelegrí cansat, es materialitzen mitjançant l'aigua per llevar-li la set, pa per reanimar-lo i foc per escalfar-lo. El món dels objectes camperols roda entorn d'aquests tres elements segons una jerarquia no explicitada però intuïda: un conjunt escàs de recipients per contenir i emprar aigua, un modest equipament relatiu al foc, un nombre de mobles i utensilis destinats a la preparació del menjar, on la referència al pa és dominant.

Dels pous, de la cisterna, de la font o dels cursos d'aigua els pagesos havien de transportar l'aigua per als usos domèstics: per beure, per cuinar, per rentar les verdures i les hortalisses, per a la higiene personal i de la roba: palanganes, gerres de fang, cossis per a la bugada, calderes.

Pel que fa al foc, que és el de la cuina pagesa, representava l'única font de calor i l'únic mitjà de cocció del menjar de què es disposava. Amb tot, resulta molt difícil que als inventaris s'hi faci referència a l'estructura, a la llar o a la xemeneia, ja que les fonts l'esmenten de forma genèrica. Sovint el foc s'encenia directament sobre el paviment de terra batuda, amb l'ajuda d'alguna pedra i una campana rudimentària que no impedia del tot la propagació del fum per l'estada. Amb la paleta i la manxa de ferro el foc es regulava i controlava: una cadena de ferro per penjar l'olla, un ast per rostir els dies de festa el pollastre o la cacera.

Allò que colpeix de la realitat pagesa és, sens dubte, el sentit d'incertesa, de sort oscil·lant, d'irregularitat que hi preval. Es tracta de fenòmens econòmics i socials de llarg abast, no exclusius certament de la socie-

tat rural, però que al camp troben potser més ressonàncies, no sols perquè els grups camperols estan menys tutelats que els urbans, sinó perquè tots aquests problemes parteixen de la terra mateixa terra, de la seua forma d'aprofitament, de l'estructura de la propietat. Els fragments d'història individuals, quan poden ser resseguits, revelen una trama de relacions socials dominades per la inestabilitat i la inquietud, un microcosmos econòmic vacil·lant, farcit de continus entrebancs, on la impotència per fer front a moments particularment crítics empeny a actes extrems i ineluctables: el parcer fuig de l'amo, l'emfiteuta embargat pel prestador urbà, el vassall sense recursos per pagar el senyor i fuig també qui sap on. Tota una vida de privacions, de renúncies, de lenta adquisició, en un tres i no res cau sota les urpes d'un creador o d'uns parents rapaços. Tal vegada el signe d'una difusa pobresa és això: no poder disposar de forma duradora de les pròpies coses, ni tan sols de l'instrumental bàsic per al treball, i romandre sotmès a una cursa contra el temps i contra les lleis per fer-se amb una herència d'objectes devastats.

I, tanmateix, assistim de vegades a una idealització del món rural en una certa literatura i pintura de consum per als burgesos i la noblesa radicada a la ciutat: prats verds, jardins uberosos, salvatgines domesticades, en fi, el *locus amoenus*. Però la realitat era molt més dura que les imatges pictòriques que els burgesos col·loquen en les seues estances, i que sembla ser un tema que gaudeix de cert èxit a partir del Quatrecent. Les operacions que el pagès havia d'acomplir, la seua distribució al llarg de l'any, la utilització de les eines i dels animals variaven segons els conreus i les condicions ambientals. La terra demana atencions permanents, però el pagès medieval es trobava obligat a treballar amb mitjans i un instrumental inadequat, que en part només era substituït amb el treball manual i el cansament diari. En la llarga anyada agrícola cada

tasca té el seu moment, cada estació és escandida pel ritme de la producció i la jornada de treball s'eixampla o s'escurça segons la llum solar. Les dilacions que els pagesos es donen són de breu duració, imposades per les pràctiques religioses.

Al món camperol medieval el temps de treball no sembla tenir separacions netes del temps del repòs. Els murs domèstics no assenyalen un espai on la família podia lliurar-se només als ritmes dolços de la vetla vora al foc, del so, de l'amor, del menjar. La casa camperola representava certament això. Però era tot alhora un altre centre d'activitat en el qual s'organitzava un dia després de l'altre la dinàmica domèstica i es completaven les operacions agrícoles o altres feines. L'estretor dels espais on tot havia de desenvolupar-se fa que la casa rural es presente a la imaginació, a través dels inventaris, com un batibull de coses heterogènies, sense espais diferenciats o poc diferenciats per als diversos moments de l'existència.

Pa fugisser, pa salvatge

Al voltant del foc, asseguts en bancs, els pagesos descansaven durant l'estació freda, escalfant-se i fent eixugar les robes humides i fredes. Allí mateix a voltes menjaven o en la taula immediata. La frugalitat dels plats ve subratllada per la pobresa dels objectes destinats al consum del menjar: estovalles, "talladors" o "coltells" de taula, plats, gots. ¿És possible que tots aquells que no posseïen ni taula, ni banc, ni ganivets, ni escudelles hagueren de menjar directament sobre el perol tret del foc? ¿És possible, doncs, que hi hagués famílies tan mancades de béns materials com per renunciar a aquests accessoris elementals, ben poc costosos d'altra banda? ¿I en quina forma haurien jutjat i suportat la pobresa? Les fonts no ajuden gaire, però el biògraf de Francesc d'Asís, per exemple, narra com els seus companys més fidels se sorprenien de la desolada misèria de cada dia: "Pare caríssim, que li deien, com es pot anomenar tresor, on hi ha tanta pobresa i mancança de les coses que necessitem? Ací no hi ha estovalles, ni coltell, ni escudella, ni taula". Això ens fa pensar, en efecte, que hi havia un nivell enllà del qual l'escassetat de béns materials es transformava en indigència. I per això és probable que alguna família pagesa no tingués ni aquest mínim i, per tant, fossen objectivament pobres i pobres se sentiren respecte dels altres.

El monòton rigor d'un règim alimentari per força parsimoniós es trencava, però, en certes particulars ocasions, en els moments fonamentals del cicle humà i del cicle laboral-estacional: menjar pel naixement d'un fill, menjar de compromís nupcial, menjar de boda, menjar de funeral, menjar per la sega o la verema. Llavors un precís ritual presidia aquests moments especials de la vida de l'home, moments intensament sentits, densos d'una profunda i viscuda coralitat. Comptat i debatut, l'alimentació

pagesa no era sols un fet culinari privat sinó, especialment en determinades fases de més sensibilitat col·lectiva, un moment expressiu i dramàtic d'intensa sociabilitat que es desplegava a través de precisos rituals i codis "apotropaics" determinats.

La commemoració dels morts en moltes regions europees constitueix una constant de les festes agràries. La mort i el riure viuen per això en estreta relació dialèctica en els rituals camperols, tant en el folklore de l'Europa oriental com en l'Occidental. En el camp eslau, el dissabte de la Trinitat, en les aldees i els masos, homes i dones es reunien als cementeris i es planyien sobre les tombes amb grans laments. Després començaven a exhibir-se els joglars i els bufons, de manera que en acabar els planys donaven solta a danses, a picar de mans i a cantar cançons satàniques. Aquestes "cançons satàniques" corresponen exactament als *carmina diabolica* de la tradició agrària occidental, recollits ja al segle IX en una prohibició del papa Lleó IV: *Carmina diabolica, quae super mortuos vulgus cantare solet, et cachinnos, quos exercent, sub contestatione omnipotentis Dei prohibite.*

De tota manera aquests jorns eren absolutament excepcionals. La quotidiana realitat estava constituïda per la caldera que bullia sota la campana de la llar, sobre un foc sempre encès i el llit de cendres. En la caldera o l'olla es coïa una miqueta de tot, de les polentes fins a les sopes que constituïen, junt amb el pa i la verdura, els plats de consum ordinari. Per això als inventaris es repeteixen les mencions als plats de coure o de fang. N'hi ha que té tan sols un plat *vetus et fractus*, o "trist", d'altres que se'n poden vanter de tenir una bona coberteria. Juntament amb els plats, poden aparèixer paelles de ferro o coure, que devien servir per a la cocció de verdures, llegums, ous, la carn i el peix, com també el morter o els morters de diverses grandàries. La sal, costosa i generalment escassa, es

destinava per a la conservació de les carns de porc. De segon plat, quan n'hi havia, se solien servir estofats i guisats de carn amb molt de pa. L'entrada de l'arròs en la dieta diària, si més no als països mediterranis, és tardana i lenta.

Però és entorn del pa, aliment per excel·lència entre les classes humils, on girava l'entera organització del menjar. La seua importància es manifesta per les reserves de cereals conservades en la casa pagesa, i pels utensilis destinats a la seua preparació –la pastera, la post, els atuells per a la farina, la panera. Entre les reserves de grans acumulats el forment ocupa un lloc de primera importància, guardat en recipients adequats com els “orons” d'espart valencians. Sens dubte que els pagesos consumien pa d'inferior qualitat, barrejant el sègol, l'ordi, la dacsca, el panís i d'altres segons les tradicions agràries i els hàbits gastronòmics locals. Però la veritable riquesa de qualsevol casa ve donada pel forment, que era la segura garantia d'un pa “bo” i de la llavor, per tant, una assegurança per al futur. I no tots n'hi posseïen. En aquest sentit els inventaris solen assenyalar la presència de dos grups: un que posseeix reserves de cereals més o menys abundants, més o menys suficients per a les seues necessitats, i un que està totalment desproveït de grans.

La jerarquia i la qualitat dels pans sancionava, de fet, una frontera social; el pa representava un *status symbol* que caracteritzava una condició humana i una classe, segons fóra el seu color, que podia variar del negre al blanc passant per tota una gamma de textures. Els qui consumien pa de farines inferiors, la gent de camp sovint, estaven per sota dels qui en consumien de forment, la gent de la ciutat. L'antic conflicte entre ciutat i camp també apareixia *sub specie alimentaria*, donant ales a l'hostilitat entre vilans i ciutadans. A les regions centrals italianes els camperols, maliciosament, rebien el nom de *bocche da biada* –els cereals destinats als

animals– i no *bocche da grano*, bo i fent servir una categoria alimentària per definir un estatus social, els dels homes que treballaven la terra. L'alimentació, doncs, és en primer lloc un fet sòcio-polític, en segon lloc un corol·lari de la relació terra-territori-cultius, i en tercer lloc cuina, és a dir, un fet cultural, ritual i tècnic. I és un fet polític perquè, si bé es mira, l'escalada de la producció de cereals des del segle XII es fa impulsada per la ciutat i pels intercanvis mercantils: ben poc arribava a la taula dels camperols, constrets a nodrir-se de cereals inferiors.

El dia més llarg per a un pagès és aquell en què s'està sense menjar, perquè el ventre buit dilata la mesura del temps indefinidament. Certament, les caresties colpejaven indistintament el camp com la ciutat, però aquesta es trobava més preparada per defensar-se de les urpades de la fam, i solia posseir mitjans que el camp desconeixia, com ara reserves o simplement capitals per a ràpides importacions. Per això el món rural romania més exposat als estralls de la carestia.

Val a dir que, especialment en conjuntures difícils, el pa dels pagesos pobres, com també dels desocupats de les ciutats, és un pa fugisser, en expressió de Piero Camporesi, inabastable com en un mal son a càmera lenta, d'inacabable duració. En els anys dolents se somiava, en il·lusionada espera, a partir de finals de la tardor, amb l'estació de les noves collites, amb el solstici d'estiu i els seus fruits, quan es podria tornar a sentir el sabor del "pa nou". En el *Dialogo facetissimo*, de l'italià Ruzante, representat durant la carestia de 1529, el protagonista conta, ajudant-se dels dits, els mesos que el separen del pa fugisser: "Gener, febrer, març, abril, maig i fins a mitjans juny per al blat. Oh, no hi arribarem mai! Valga'm Déu, és aquest un any molt llarg. Jo sé que el pa s'enfug de nosaltres, i tant, més que els teuladins del falcó". El registre còmic d'aquest diàleg jocós serveix per allunyar el terrible enemic, la fam,

exorcitzant-la amb l'humor i es desfoga amb l'ampli repertori inventiu de les agredolces facècies dels pagesos, en els seus trucs ideats per intentar contrarestar les necessitats alimentàries: tràgiques bufonades inventades per qui té la carn torturada per la citzània de la fam.

No és estrany, doncs –adverteix Camporesi– la dimensió simbòlica del pa en la cultura camperola, com a màgic talismà “apotropaic”, com a substància vital, símbol de la llum solar i dels grans espais lluminosos, als quals es vinculen la potència d'allunyar les forces de l'obscuritat, subterrànies, de la mort. Alhora el pa, sol en miniatura, fermenta i s'infla (sincronitzat amb el llevar-se i amb la posta del sol), “prenyat” en el forn, que és ensems úter i vagina, calor i llum. Imatge de fecunditat, símbol de part, de nova vida. El pa és símbol de la vida que perpètuament ressurgeix, del principi reproductor, de la continuïtat de l'existència i de la profunda simbiosi entre el que és humà i vegetal. El pa és per això imatge reproductora i sexual quotidianament presa, assimilada i digerida (la relació nutrició/defecació és fonamental en una cultura basada sobre la fisiologia i la naturalitat, en una civilització vinculada a la ideologia dels excrements, que reconeix la supremacia del fem que no es pot eliminar); emblema de l'òrgan reproductor, tan masculí com femení, metàfora del fal·lus i de la vulva.

Somnis d'abundància

En un passatge de l'Odissea llegim: «Per culpa d'aquest ventre maleït els homes han de patir, car ell ens mana a córrer pel món, rapinyar i patir, per ell salpen vers la mar inquieta, apressades i compactes, les naus». Aquest ventre maleït havia de ser el culpable de tants desastres. La lucidesa d'Homer no era sinó el resultat de l'experiència quotidiana dels homes en la seua lluita diària per dur-se un mos de pa a la boca. Sempre havia estat així des de la nit dels temps. Lascaux, Altamira, Parpalló, revelen l'obsessió pel menjar, per la satisfacció de les necessitats bàsiques i elementals. Si bé es mira, aquest ventre era maleït en no acontentar-se amb el que era imprescindible. Es desitjava més i millor, però no estava a l'abast de tothom. Els poderosos aviat feren del menjar un signe de distinció. Menjaven quan volien i tot el que volien. I si no ho tenien, ho prenien per la força. Els uns rapinyaven, els altres patien. Aquests últims, que conformaven la majoria, coneixedors dels estralls de la fam, somiaven paradisos de menjar. No són estranys, per consegüent, els cants i les alegries de les festes de la collita, celebrades amb danses i rituals, que també enfonsen les seues arrels en l'alba de la humanitat. L'explosió de joia que embolcalla aquestes jornades de gaubança, i que solen coincidir a més amb els solsticis i els equinoccis, tradueix d'alguna manera la sensació reconfortant d'haver sobreviscut un any més, mesurat entre el moment de la sembra del gra i l'instant prodigiós que el pa ix del forn –aquesta mena d'úter matern– abans d'ingerir-lo i pot ser que beneir-lo.

El mateix succeï amb la casa o el vestit. N'hi havia que habitaven palaus i empraven robes fines i s'engalanaven amb joies enlluernadores, mentre que d'altres no podien sinó conformar-se amb un casinyot i uns pedaços arruïnats. Vet aquí d'altres signes eloqüents del poder i la jerarquia social. Si la quantitat de calories, és a dir, una alimentació

suficient i equilibrada, influeix de manera decisiva en el rendiment del treball, les condicions de vida determinades per la vivenda i els objectes amb què s'actua sobre el medi també repercuteixen en la qualitat d'aquest treball. La persona famolenta que pateix fred en hivern, mal vestit i pitjor dotat d'eines per a escometre les seues tasques quotidianes, a males penes podrà complir els mínims objectius d'assegurar el menjar, pagar a tots els qui ha de pagar i fer una reserva per al demà.

Sembla que aquest fou el destí de molts camperols. Tal com hem vist, els inventaris de béns utilitzen per a descriure els objectes que mai no omplen les cases adjectius com «vells», «oldans», «esquinçats», «trencats». ¿Només cap la imatge de penúria i desesperació, o per contra no pocs pagesos visqueren folgadoament, i el luxe, o certs luxes, deixaren de ser més que un somni?

Tots els indicadors apunten cap a l'augment del consum entre els segles XIII i XV. Les dificultats inaugurades a mitjan segle XIV, amb els successius desastres demogràfics, reduïren en moltes comarques el nombre de consumidors, però no així les possibilitats d'adquisició dels més diversos productes. D'aquesta manera, les cases s'ampliaren i es construí millor, amb materials més resistents, però sobretot es veuen interiors cada vegada més plens i amb les coses més inversemblants.

La vida al camp continuà sent, això no obstant, un continu sortejar d'esculls. Ningú no podia abaixar la guàrdia perquè el senyor esperava tant com el pagès el pagament de la renda, i igualment el creditor. I calia donar de menjar la família i vestir-la. Però allò que desequilibrava la llar fins al punt de fer-la sotsobrar, eren els imprevistos amb què l'atzar colpejava la singladura anual del pagès, entre collita i collita. Contra el desemparament, la solitud, la malaltia, la pobresa i la desgràcia els pagesos desenrotllaren institucions de suport, solidàries en el mal pas. Tot allò en què la família

no podia ajudar, i n'era molt, ho assumien les confraries, els hospitals i les almoines. No aportaven cap solució radical i immediata a la pobresa, sinó solucions immediates a problemes concrets i urgents. Els pagesos pobres continuaven sent pobres, però almenys conjuraven la fam o podien casar les filles amb una peça de roba, una mica de blat i un dot sense el qual no els hauria estat possibles trobar-les un marit.

Aquestes institucions i tots els mecanismes desplegats en el si de la família contribuïren a la millora de les condicions de vida i l'augment del consum. ¿Però, què és en realitat el consum al món rural medieval? Si acceptàvem sense més la idea d'una «revolució del consum» a partir del segle XVIII, per l'extensió, la profunditat i el nombre dels productes en circulació, ens duria a l'absurd de rebutjar aquesta noció de consum per als segles anteriors, i molt més per a l'edat mitjana. Com els fenòmens del mercat o de l'Estat, responen a una altra lògica. La intensitat i el volum, decisius sens dubte, no són els únics paràmetres d'avaluació. La societat medieval consumeix senzillament d'una altra manera. Les limitacions òbvies de la producció, del sistema productiu agrícola i artesà, alcen un sostre infranquejable. No es pot consumir el que no existeix, però tampoc el que no es coneix, ni, per tant, no n'hi ha necessitat social. Un burgès no obligatòriament consumeix més que un llaurador acomodat, ni un noble que un burgès. Hi ha cases pageses més plenes que les del seu propi senyor.

Els valors d'avui dia per a mesurar els nivells de vida medievals provocarien distorsions, si temptàvem de fer qualsevol comparació. Els criteris són uns altres, començant pels de la riquesa i la pobresa. Tothom, i no sols els camperols, s'ha habituat a l'austeritat, a la sobrietat més essencial. Els objectes que regnen en la casa del pagès no deixen cap dubte que l'obsessió primordial està dirigida envers el menjar; envers el menjar i

el beure. Satisfer les urgències del ventre –el ventre maleït d’Homer–, i també acontentar les seduccions del paladar, hagué de proporcionar les cotes més altes de benestar i felicitat. No hauria de provocar cap estranyesa que els predicadors arremeteren contra els excessos de la gola, i que entre les fantasies pageses ocuparen un lloc remarcable l’abundància en forma de rostits, gallines farcides i vins formidables. Els seus veritables luxes, potser més que les joies i els vestits, els constituïen la carn, la volateria, el vi, el pa blanc de forment, les salses i fins els dolços. Tot això hagué d’alimentar els somnis del pagès, entorn d’un regne etern d’abundància i golafreria.

El component «extraeconòmic», social, psicològic també, no es pot deslligar del consum pagès. El treball és tan pesat, els rendiments tan aleatoris, el futur tan imprevisible, que les famílies consumeixen però mai no balafien. Aquí impera el sentit de l’estalvi, del profit, el reciclatge i la contenció. És una societat en aquest sentit «sostenible», o bastant sostenible, on les operacions econòmiques de qualsevol signe solen estar fortament personificades. El mutu coneixement previ, l’existència d’una relació presidida per l’amistat –o l’odi–, condiciona no sols la freqüència i l’abast dels intercanvis, sinó també la mateixa naturalesa dels preus. El valor d’un producte, en efecte, sovint depèn del grau de parentiu, amistat o coneixença, però també del nombre de caplleutes, fermances, testimoniats, tutories o marmessories prèviament concertades. L’absència de qualsevol d’aquests gests, a l’hora de negociar un preu, és tan o més significatiu com l’assiduïtat.

Sobre aquesta societat rural pesa, per altra banda, la noció de pobresa cristiana i condemna moral de la riquesa i del luxe, actituds que tenen el seu reflex més immediat en les legislacions urbanes destinades a prohibir certes formes d’ostentació i pompa, però també en les lleixes

testamentàries, sobretot dels més opulents, convençuts que amb l'almoina als desventurats podran redimir la taca de la pròpia riquesa. Sens dubte són mecanismes de control social, com també d'encobriment de les diferències. Cal no exterioritzar desmesuradament la riquesa sinó diluir-la. La pràctica de la caritat, mitjançant la qual circula verticalment i horitzontalment una gran massa de capitals i béns, respon a aquesta voluntat de dissimulació dels contrastos i d'integració de tots els sectors socials. L'exaltació de la pobresa bíblica, les prohibicions i les convencions, és a dir, el nucli essencial del sistema de valors, degueren generar inhibicions en els hàbits de consum, com ara durant la Quaresma, si bé res no pogué frenar el seu desenvolupament i extensió fins a les files més modestes del camperolat.

El consum rural d'un article, per tant, és més complex que la simple satisfacció d'una necessitat. No poques despeses venen impulsades en bona mesura per convencions socials (armes), estratègies de prestigi (pa blanc de forment), aliança i «valor» de les dones (joies), emulació (roba), inversions espirituals (institució d'almoines, misses, caritats). El pagès que compra una arma, un collar de perles o destina una almoina generosa a la confraria i, fins i tot, es deixa caure pel bordell, no «balafia», no dissipa els pocs béns de què disposa, sinó, ben mirat, efectua una petita inversió en el medi que viu amb vistes a aconseguir capitals de prestigi, de reconeixement col·lectiu.

Amb tot, ni l'emulació ni la necessitat esgoten tampoc les raons de les compres i les vendes per les quals corre el consum. El camperol es desprèn dels pocs diners que té senzillament perquè vol i desitja el petit però intens plaer que pot aconseguir amb ell. A les alqueries i als petits centres urbans hi ha tendes amb queviures, la clientela dels quals és, no cal dir-ho, llauradors i llauradores del lloc i les rodalies. Les tendes i les carnisseries són monopolis senyorials, que hi deixen bones rendes, perquè

compten amb una clientela constant i gastadora. Als hostals i tavernes els pagesos acudeixen a beure vi, a jugar-s'hi unes monedes, i fins els animals i la roba, als naips i als daus; però també juguen en la clandestinitat. I si les prostitutes no es presenten als locals públics, o en les cases particulars on s'organitzen timbes prohibides, ja les trobaran al bordell de la ciutat. Res no és gratuït, per descomptat.

La voluntat i la possibilitat de satisfer els desigs ens adverteix que en la mesura de les condicions de vida i els nivells de benestar intervenen d'altres components a més de la riquesa, i que sens dubte el barem dels preus i els salaris, tot i ser important, és insuficient. ¿Duien una existència feliç aquests camperols? Les impressions són contradictòries. Quan percebem els gestos de la vida quotidiana emergeixen amb actituds bullicioses, transgressores, de vegades divertidament transgressores i festives; es barallen sovint, però també s'ajuden, i tant la baralla com l'afecte són signes d'una sociabilitat intensa i fecunda. Els veiem, així, en amables vetlades nocturnes junt al foc que reuneix parents, amics, forasters de pas, on no hi falten les cançons i les notes d'algun instrument; en lloc d'anar a treballar s'enreden en jocs bulliciosos i incitadors, com la pilota; donen les seues opinions en els assumptes concernents a la comunitat en cícliques reunions assembleàries; visiten fires i mercats; convidats, marxen a bodes llunyanes; dipositen la salut del cos malalt en endevinadors i curanderos, però també en metges professionals, que exigeixen honoraris alts; consulten sovint el manescal, puix que estimen els animals com uns més de la casa; moren com a bons cristians amb l'esperança que el paradís no els serà negat, mentre els confreres i les confrasses, o senzillament, els veïns, preguen i participen en les misses que des del preceptiu testament han encarregat els difunts per a acurtar l'espera llarga i penosa al purgatori. Quina felicitat, quin benestar interior, el de Pasqual Serrano, prevere del

Portell, anar-se'n convençut d'aquest món que el seu germà, marmessor i hereu universal Pere anirà per ell des de la Jana a Montserrat i se'n tornarà a peu i descalç, al llarg de 215 quilòmetres, per dur a terme la promesa que ell no ha pogut complir!: *cum ego, dictus Pasquasius Serrano, tenear ex voto et promissione ire vigilatum ad ecclesiam Sancte Marie Montisserrati ad pedes nudos sive a peus scalços, incipiendo ire ab ecclesia Sancti Bertholomeo loci de la Jana usque ad dictam ecclesiam Sancte Marie Montisserrati et tornando ibidem semper a peus scalços, et cum ego teneor de dicto voto quam plurimum cum eum non compleverim, idcirco volo quod dictus frater meus compleat dictam promissionem loco mei vel alius pro eo.*

Tot plegat no és cap obstacle per a destriar una vida camperola dura i moltes vegades trista i amarga. I sobretot no és cap obstacle per a constatar com a ulls dels contemporanis els pagesos ocupaven el lloc més baix de la condició social. Més o tant que les aleatòries avaluacions de la riquesa personal, és aquí, en els ressorts ideològics del sistema feudal, en la percepció que els altres tenien dels pagesos, que els condemna a la invisibilitat, al silenci i a la marginació de l'esfera de les decisions polítiques, on es detecten les més greus deficiències, i sens dubte afectaren enormement en les condicions materials que suportaven. Aquest ventre maleït, tan difícil de satisfer, els condemnava a patir. Les solidaritats col·lectives, recordem-ho una vegada més, salvaren puntualment els més humils en proporcionar-los un auxili transitori, i rebaixaren les tensions que altrament hagueren pogut esclatar en reivindicacions perilloses.

HISTÒRIA RURAL

La formació de les comunitats camperoles: carta pobla

In nomine individue Trinitatis. Notum sit cunctis hominibus presentibus et futuris quam ego Pontius de Rigaldo Dei gratia humilis minister domus militie Templi, consilio ac laudamento nostrorum fratrum videlicet fratris Bezon preceptoris Dartusa et de Miravet aliarumque domorum Ripeire, et A. de Claromonte preceptoris Monzone, et B. de Claret, domus Gardenii preceptoris, et G. de Caercino aliorumque multorum fratrum, nos in simul, per nos et per omnes nostros, donamus et in perpetuum concedimus populatoribus Orte, presentibus et futuris eorumque successoribus, pariliatam terre videlicet de XXIII Kafizatas, tali pacto ut, in unoquoque anno donent nobis et nostris de censu illi et sui pro unaquaque pariliata unum kafiz medium frumenti et ordeï ad mensuram Ilerde ad festum Sancti Michaelis et decimum et primiciam. Sciendum est autem quod ibi retinemus ad nostrum proprium dominium molendina et aqueductus et furnos et placita et exercitus et cavalcadas et firmanenta et carnicerías et mensuras et forum et fabricas et que ius nostrum pertinent. Verumptamen si quis populatorum in domo sua propter necessitatem die ac nocte panem coxerit penam non habeat, set aliter nullus illorum proprios furnos habeat. Vos autem populatores Orte predictam pariliatam terre et vestri successores habeatis et teneatis et possideatis potenter cum introitibus et exitibus et pertinentiis et cum omni empramento aquarum et pasuorum et nemorum et lignorum atque petrarum et viarum et garrigarum et que ad usum hominis pertinent ut vos et vestri faciatis inde omnem vestram voluntatem omnique tempore cui volueritis exceptis militibus et sanctis. Verumptamen si predictas pariliatas vendere aut impignorare voluerint prius nobis denuncient ut sit nobis licentia retinendi infer X dies eo precio quod alius legitime dare voluerit. Sin autem faciant suam voluntatem suis equalibus vicinis salvo tamen nostro iure et dominio. Adhuc autem volumus ut populatorum nullus suam pariliatam vendere nec impignorare valeat usque ad V annos et sit laboratam; completis V annis uniusquisque suam voluntatem deinde faciat ut superius sonat. Eos vero quos in Orta stantes invenimus defendemus et manutenebimus sicut nostros homines et nullum malum usaticum a vobis et vestris nunquam exigemus et habeant XXIII kafizatas ad mensuram Ilerde medium frumenti et ordeï.

Actum est hoc IIII idus ianuarii, anni Domini M^o.C^o.LXXXI°.

Sigñum fratris Pontii de Rigaldo magistri qui hoc laudo et confirmo. Sigñum fratris Bezon. Sigñum A. de Claromonte. Sigñum B. de Claret. Sigñum G. de Caercino. Sigñum fratris Riamballi. Sigñum Gauzperti de Serra. Sigñum Bertrandi Eimerich. Sigñum fratris P. Dalmatii. Sigñum R. de Aquilella. Sigñum fratris Rubci. Sigñum fratris Gasto. Sigñum fratris B. de Nepdes (?). Sigñum G. Escorzen. Sigñum R. Guillemi. Sigñum A. de Palaïod. Sigñum P. de Pradel capellani. Sigñum P. de Verdu. Isti sunt testes.

Guillelmus de Liminiana mandato domini magistri scripsit hanc cartam et fecit hoc [signo].

HISTÒRIA RURAL

La parròquia: conflicte de termes

Hoc est translatum sumptum fideliter a quodam instrumento per alphabetum diviso, cuius tenor talis est:

Causa fuit agitata, diu a tempore domini Bernardi 2/ de Berga, bone memorie, Barchinone episcopi, et Petri de Ripdet, sacriste, ad quem spectabat ecclesia de Agudellis, inter clericum de Agudellis et clericum Sancti 3/ Andree de Palomar. Que causa dumuit usque ad hec tempora in qua datus fuit iudex a Petro de Scintillis, Barchinone sacrista, et Arnaldo de Bagnariis, 4/ preposito mensis marcii, magister Martinus, elapsi sunt sexdecim anni et plus, que, causam non potuit duci ad finem propter negligenciam et incuriam clericorum sibi 5/ in vicem succedencium in dictis ecclesiis. In qua producti sunt testes ex utraque parte, et etiam Dodalia ecclesie Sancti Andree et quadam carta iuratorum testium 6/ super terminis et limitibus parrochie eiusdem ecclesie et super iure parrochiali, decimiarum, primiciarum, oblationum, nupciarum, procuratorium, sepulturarum et omnium 7/ aliorum iurium parrochialium.

Unde ego, magister Martinus, suscepta iuratoria confessione a Petro de Sancto Ilario, clerico Sancti Andree et Guillelmo, clerico 8/ Sancti Genesii de Agudellis, secundum quod in actis patet, et visa Dodalia Beati Andree, visa, etiam, carta iuratorum testium, visis testibus et attestatoribus, hinc in-9/-de productis, et diligenter omnibus consideratis, et visa quadam sententia quam dictus episcopus tulit, quia confusse, secundum quod Raimundus Carbonelli, testatur quod ultra-10/-que pars possiderat uti possidebat, secundum quod apparet per dicta testium et per cartam, similiter, iuratorum testium et secundum Dodaliam Sancti Andree, habito pru-11/-dentum consilio, finaliter, dico et adiudico a collo de Portello et a loco de (Agudellis?) recta linea usque ad fontem Sancti Johannis et ad torrentem Morach, inferius 12/ quod est parrochia Sancti Andree, comdempnans in hoc clericum de Agudellis et suam ecclesiam.

Item, propter oportunitatem loci et quia Petrus-de-Sancto 13/ Ilario, clericus Sancti Andree, iuratus confessus est et Guillelmus, clericus de Agudels, concessit idem et testes idem dicunt, in manso de Porta Blanca et 14/ manso Bernardi Ferrarii et manso Petri de Riera et manso Marcii et manso Aspierio et manso de Besegal adiudico ecclesie Sancti Genesii de 15/ Agudellis tantum nupcias, parterias, sepulturas, vigalias, procuraciones, et omnia alia, preter salpaç, decimas et primicias que sint Sancti Andree, 16/ eo quod continetur infra terminos sue parrochie, comdempnans in hoc clericum Sancti Genesii et ecclesiam suam.

In mansis Sancte Eulalie de Campo 17/ qui vocantur de Torrentibus, adiudico ecclesie Sancti Andree quantum est sub limitibus et terminis superius determinatis, et quod est superius, supra terminos 18/ et limites dictos, adiudico ecclesie Sancti Genesii in decimis et primiciis.

Lata hec sententia, tercio idus aprilis, anno Domini millesimo ducentesimo .XXX. sep-19/-timo.

Ego, magister Martinus subscribo.

Sig (+) num Amati de Grua, notarii Barchinone, qui hoc scribi fecit et clausit in scribania Petri de Bages, notarii, 20/ die et anno quo supra.

Sig (+) num Bernardi de Villa rubia, notarii publici Barchinone, qui hoc translatum sumptum fideliter a originali suo et cum eodem legitime compro-22/-batum, scribi fecit et clausit, quartodecimo kalendas augusti, anno Domini millesimo ducentesimo nongesimo nono.

HISTÒRIA RURAL

La parròquia: una visita pastoral (25-V-1310)

Die lune sequenti et anno quo supra idem dominus episcopus visitavit ecclesiam Sancti Felicis de Capraria et fuerunt vocati de parochianis Jacobus Aler, Berengarius de Quarzano et Arnaldus de Quarzano, fratres, et Arnaldus za Canal et Bernardus Sala. Qui iurati et diligenter interrogati supra vita et conversatione Jacobi Ferrer, rectoris dicte ecclesie, dixerunt quod idem rector emit quandam domum de sacristia ipsius ecclesie pro. XL. solidos, quos debet refundere sacristie. Fatetur rector hec vera esse et adhuc debere.

Item, dixerunt quod dictus rector tenet publice in domibus ecclesie quandam mulierem nomine Jacmetam ex qua habet filios et filias et modo est pregnant, secum in eadem domo pro videndo sibi in mensa et in lecto sicut vir uxori. Et est fama et credulitas^a omnium parochianorum et vicinorum quod illas domos debet sibi dictus rector quamquam sint de proprietate ecclesie, et in eis tenet dicta mulier stationem panis et vini ad vendendum de vino etiam dicti rectoris, et ambo videntur habere bona quasi communia. Fatetur dictus rector predicta, negat tum dictas domos sibi dedisse.

Item, dixerunt et denunciaverunt per sacramenta quod dictus rector tenuit diu est duas pedissetas secum in domo, uman post aliam, que erant sorores, prima nomine Eliscendis et secunda vocatur Raimunda, de Lizano inferiori. Et est fama et credulitas in tota illa terra quod [...] quod cognovit et secundam nomine Raimundam impregnavit, timore cuius pregnatus eiecit eam de domo, et nunc habet virum apud Sanctum Andream de Palomario, ut audiverunt, et modo redunt ad locum, ut dicitur, de Lizano. Negat dictus rector per sacramentum quod non cognovit nisi dictam Eliscendem.

Item, dixerunt quod dictus rector contraxit compaternitatem cum Eliscende, filia legitima Berengarii Cahalani, parochiani sui. Cui quidem filie dictus Berengarius intendebat dare, ut est fama in terra, .L. libras vel ultra in dotem cum viro. Et dictus rector fecit et procuravit quod levaret sibi unum filium ipsius rectoris et dicte Jacmete de sa-

cro fonte, quod et fecit. Tandem impregnavit illa commatrem existentem cum patre, et nescitur quid factum fuit de illo pregnatu. Postea, iterato impregnavit eandem. Et ipsa, tempore proiendi, intravit Barchinonam, et dicitur quod peperit ibi. Et ibidem reliquit partum in aliquo hospitali. Et revenit ad locum de Capraria ventre vacuo ut vicini reprehenderunt eam et minati fuerunt quod male posset sibi accidere si dictum pregnatum malectrasset. Et ipsa, de hoc timens, reversa fuit Barchinonam. Et rediit ad Caprariam cum filia lactante in brachio, et pater eius noluit eam postea recipere. Sed rector facit sibi bonum segregatum ad partem quando potest. Et sic dicta Eliscenda, filia dicti Berengarii Cahalani perdidit amorem patris et virum propter culpam dicti rectoris qui defloravit eam, et vadit vagabundam per terram cum filia in brachio, et dicta filia vivit, et dictus rector reputat eam filiam suam. Fatetur rector predicta vera fuisse, sed antequam contraheret compaternitatem predictam cum eo cognoverat ipsam, sed postea nunquam nec defloravit eam.

Item, dixerunt quod idem rector percussit letaliter cum cornu cuiusdam balliste Bernardum Sala, parochianum suum, cuius vulneris cura, ut idem Bernardus asseruit per sacramentum, bene .XXX. solidos et ultra sibi decostitit, et nunquam habuit ab eo emendam. Et predicta percussio fuit facta de nocte, presentibus tum Martino / f. 137r) Ferrer, Bernardo Jacobi et n'Amichó z'Abeylà. Negat rector.

Item, dixerunt et denunciaverunt quod dictus rector predicabat quandam vice in ecclesia die Sancte Marie bene sunt. III. anni, ut eis videtur, tempore videlicet illo quo ipse rector era inculpatus et diffamatus de dictis duabus sororibus, et fecit mentionem de peccatis et de penitentiam et, inter alia, dixit «que ab sa mare o ab una bétia podia hom jaer e peccar, e que Déu ho perdonava al que se'n confessàs». Et de istis verbis fuit magnus rumor in ecclesia et omnes reputaverunt male dictum et fuerunt valde perterriti. Negat rector.

HISTÒRIA RURAL

La mobilitat rural

Sit omnibus notum quod ego Maria, uxor Petri d'Arenys, quondam, habitatrix Xative, olim d'Algeroç, horta Valentie, ante magnas difficultates et multis debitis dicti viri mei, et propter attendere prole mea, scienter, per me et meos vendo, trado et concedo vobis, Bernardo Urseti, habitante in Algeroç predicto, presenti, et recipienti et vestris perpetuo unam caficiatam terre nostram quam habemus in Algeroç, et tenetur sub dominio Aparicii Galindo ad censum duos solidos regalium Valentie pro fanecate, annuatium eidem et suis semper solvendorum in festo Sancti Michaelis septembris. Et confrontatur in vinea vobis, dicti Bernardi Urseti, et terra Raymundus de Cilla, et in semita et in cequia. Iam dictam itaque caficiate terre cum introitibus, exitibus, afrontationibus et suis omnibus pertinentiis et melioramentis universis a celo in habisum vobis, dicto emptori, et vestris vendimus, tradimus et imperpetum concedimus ad habendum, tenendum, posidendum et ad dandum, vendendum, obligandum, impignorandum et omnibus modis alienandum et ad omnes vestras et vestrorum voluntates cuicumque vel quibuscumque volueritis perpetuo faciendas, exceptis militibus et sanctis, sicut melius, plenius, sanius et utilius potum dici, scribi vel intelligi ad nostrum et vestrorum comodum et salvamentum. Salvo tamen semper dicto Aparicio Galindo et suis dicto censo et omni iure suo et dominio, ut in instrumento acquisitionis continetur. Accepimus autem a vobis pro pretio huius vendicionis centum nonaginta octo solidos regalium Valentie, unde sumus bene paccati ad nostram voluntatem, renuntiando omni exceptioni non habeti et non recepti dicti pretii et doli, et benefificio minoris pretii, et duplicis deceptionis, et iuri illi quod subvenit deceptis ultra dimidiam partem iusti pretii et omni alii cuilibet iuri et foro contra hec venientibus. Et sic promittimus vobis et vestris dictam venditionem cum omni suo melioramento semper salvare et deffendere et facere, habere, tenere quiete potenter et in sana pace contra omnes personas ad forum Valencie. Et teneamini inde vobis et vestris perpertuo de firma et legale evictione et de omni dampno et interesse, obligando ad hec vobis et vestris nos et omnia bona nostra mobilia et immobilia, habita et habenda ubique. Et damus inde vobis et vestris fidantiam salvitatis Petrum Gallach, vicinus Xative, quidam venditionem cum omni suo melioramento vobis et vestris perpertuo salvare aut salvari faciat ad forum Valentie. Quam fidantiam salvitatis, ego, dictus Petrus Gallach facio et concedo vobis, dicto emptori, et vestris super omnibus bonis meis habitis et habendis ubique, que ad hec scienter et caute de presenti obligo ad forum Valentie. Et ego dicta Maria iuro per dictus eius sancta quatuor Evangelia manibus meis corporaliter tacta quod contra praedicta non veniam ne venire faciam nullo modo. Renuntio super hiis doti et sponsalio meo, et beneficio senatus consulti Velleiani et iuri ypothecarum mearum.

Quod est actum Xative, pridie kalendas iulii anno Domini M^o CCC^o XVI°. Sig-[*signe*]-num Marie. Sig-[*signe*]-num Petri Gallach, fideiusoris, predictorum, qui hec concedimus et firmamus. Sig-[*signe*]-num Aparicii Galindo domini predicti, qui, recepto inde laudimio, hec firmo, salvo dicto censum et toto iure meo et meorum in omnibus semper.

Testes inde sunt Guillelmus Gaçonus de Franciacho, Marianus Carbonelli, Bernardus Bartholomei, Andreas Rosanes.

Sig-[*signe notarial*]-num Bernardi Pomer, notarii publici Xative, qui hec scribi fecit cum litteris suprapositis in linea V^a ubi dicitur "tenendum" et clausit loco, die et anno prefixis.

HISTÒRIA RURAL

Famílies: *donatio inter vivos*

Sit omnibus notum quod ego Berengaria de Puigblanc, de parrochia Sancte Iuliane de Argentona, cupiens quod tu Bernardus de Puigblanc, filius meus, matrimonium contrahas et filios procrees de legitimo matrimonio celebrato, dono tibi de presenti ad diem nuptiarum tuarum, titulo perfecte donationis irrevocabiliter inter vivos pro tua legitima hereditate materna, totum mansum meum de Puigblanc, cum suis honoribus et prosessionibus et terminis et tenedonibus suis, cultis et heremis, et arboribus diversis generis et pertinentiis, que tenetur per Cameram monasterii Sancti Petri Puellarum Barchinone, in parrochia antedicta. Item, dono tibi et tuis perpetuo, previa ratione, omnes alios honores meos laboratos et heremos in montibus et in planis ubicumque habeam et habere debeam et per quoscumque dominos teneantur, cum omnibus aliis bonis mobilibus que in dicto manso sunt, super quibus omnibus possis ducere uxorem et eidem facere sponsalium et donationem propter nubcias et filios tuos legitimos hereditare. Item, dono tibi omnia alia bona mea et iura que ubicumque ea habeo vel habere debeo quibuscumque modis vel quibuscumque rationibus. Item, dono tibi quodam Bibliam et quasdam beceroles pro docere futuros filios tuos, et unas Oras. Hanc autem donationem facio tibi in hunc modum, quod ego, et tu et Elicsendis, uxor tua, maneamus et vivamus insimul in hac et de hac donatione et de aliis bonis que nobis Deus dederit al lucrandum. Et tu et ipsa uxor tua diligatis et honoretis me tanquam matrem karissimam et honorandam, et ego diligam uxorem tuam tanquam karissimos filios. Si vero, quod Deu nolit, discordia surrexerit inter me et te et dictam uxorem tuam, ita quod laude et dictis proborum hominum non possimus insimul pacifice vivere et manere, habeam ego, teneam et possideam in tota vita mea tertiam partem integriter dicti mansi et honorum ipsius et totius mobilis quod tunc habuerimus (et signanter cum lecto quod ego aportavit de exovar tunc in tempore meo matrimonio), habendo et percipiendo inde usufructum ad meam voluntatem faciendam, et tu et dicta uxor tua habeatis et possideatis residuas duas partes. Post obitum vero meum predicta tertia pars, quam michi retineo, tibi et tuis in dominium devolvatur. Salvis tamen michi et retentis mille sexcentos solidos monete barchinonense de terno de dote mea, de quibus in obitum meum possim meam facere voluntatem. Retineo tamen Guilme, et Berengarie et Ferrarie, filiabus meis, sexaginta solidos dicte monete, scilicet, utrique ipsarum viginti solidos pro earum legitima et hereditate paterna et materna. Si vero altera interim obierit, hereditas deffuncte aliis superstitibus devolvatur. Et ego, promitens quod nunquam contra predictam vel ea in aliqua ratione, renuntio scienter et consulte omni iuri, rationi et consuetudini contra hec repugnantius. Insuper iuro in anima mea per Deum, tactis corporaliter a me sacrosanctis III^{or} Evangelis, quod nunquam contra predicta veniam per me vel per interposita persona. Salvetur siquidem in hoc ius et dominium Camere supradicte.

Actum est hoc III° kalendas marcii anno Domini M^o CCCC^o XX octavo. Sig-[*signe*]-num Berengarie de Puigblanc predictae, qui hec laudo, firmo et iuro.

Testes huius rei sunt Raimundus de Apiaria, Berengarius de Daperii et Iacobus Dorcha.

Sig-[*signe notarial*]-num Mathei Ivarç, notarii publici Barchinone, qui hec scripsit et clausit die et anno prefixis.

HISTÒRIA RURAL

Famílies: violència contra la dona (1332)

Die veneris II nonas iunii. Comparech denant en Johan Segrià, justícia d'Alcoy, n'Armesén, muller d'en Domingo Martí, e diu que com lo dit en Domingo, marit seu, moltes vegades la haja ferida e descantada malament, e contra ofici de pietat e sens justa rahon e tot dia amagadament e manifesta la menaç a matar, et com vós, sènyer justícia, per tal com ell és adúlter públic, lo ajats pres e'l tingats en la presó ensems a I concupina sua, la qual ha marit, e ell, estant pres, menaç e diga que quant serà exit de la presó que ell matarà a la dita Ermesén, muller sua, la qual n'Armessén, temén que lo dit marit seu complís de feyt ço que de boca, et sia millor cosa ans de temps a córrer que après de dan donat remey imposar. Emper açò, la dita n'Armesén requer e demana ab tanta instància quanta pot que vós, sènyer justícia, la façats assegurar del dit marit seu, del qual ella sent per la dita rahon. En altra manera, si açò fets e lo dit marit seu alcun dan li feya en la sua persona o la matarà, protesta que ella e sos amichs ho puguen demanar a vós e a vostres béns, ab tot dan e interès sostengut e sostenidor. Encara protesta la dita Ermesén que com lo dit marit seu sia agermanada ab ella de tots los béns, axí seents com movents, segons que per les cartes de les núpcies feites entre ells largament se conté, et com lo dit marit seu injustament e sens rahon dissipa e malmet los béns mobles que són comuns entre ells, jugant a daus e menjant e bevent injustament en hostals, e semblantment dinés e vestidures. Per tal, protesta la dita Ermessén, axí com aquella qui ha fraternitat en los dits béns, li romanga salvu son dret, e, encara, que puxa aver resquest contra lo dit marit seu e contra sos béns, e quant en tot ço que de la sua part ha consumat, pusca aver demanda en son loch e en sos temps. E a conservació del seu dret, demana al notari de la cort que de la dita requisició e protestació li face carta pública.

E lo dit justícia diu que veritat és que ell té lo dit en Domingo Martí pres en la presó, e axí quant que quant ell gitarà aquells de la dita presó, que ell la farà assegurar e salvar son dret en la meytat de los dits béns.

Testimonis, en Guerau Belda e en Bernat Bru.

HISTÒRIA RURAL

Les solidaritats col·lectives

Conexeran tots com yo, en Domingo Montreall, habitant en la Mata, confès mi aver agut e rebut de vós, n'Antoni Terriça, e de vós, en Miquel Polo, veyns del Forcal, marmesors de la almoyna de Domingo Sancho, és a saber, CL sous, los quals me donàs de la dita almoyna per a hobs de matrimoni de Sancheta, fila de Johan Barachina e de na Clariana, muller de aquell, germana mia, veyns del loch de Holocau. Ítem més, he rebut de vosaltres, de la dita almoyna, per a hobs de proveyr hun fill meu qui és debelitat, és a saber, dos kaffis e dues faneques de forment.

Testimonis, en Sancho Hosset e en Berenguer Montreall.

Feta XXIII del mes de març, any MCCCCIII.

Die martis XXVIII^a septembris.

Noverint universi quod nos, Petrus Cabestany et uxor eius Estefania, vicini Villefranche, scienter, simul ambo confitemus et in veritate recognoscimus habuisse et recepisse numerando a vobis, venerabile Petro de Brusqua, sindaco et procuratore confratie Minoris sive *dels Letrats* beate Marie Villefranche, omnes illos centum solidos monete regalium Valentie, quos dicta confratria michi, dicte Stefanie, amore Dei dare promisit in aiutorum nostri matrimoni. Et nichilominus confitemur et in veritate recognoscimus habuisse et recepisse a vobis, dicto venerabile Petro de Bruscha, omnem solidatam quam vos, vestro proprio nomine, michi, dicte Estefanie, dare et solvere teneabimini pro tempore quo vobis servivi et in serviatur domus vestre permansi. Et qui hec est rei veritas renuntiamus omni exceptioni peccunie et solidate predictarum a vobis non habitatum et non receptorum causis predictas legitime et doli. In cuius rei testimonium facimus vobis fieri presente apoce instrumentum per notarium infrascriptum ad habendum rei geste memoriam in futurum. Quod est actum in Villafrancha, XXVIII^a die septembris anno a Nativitate Domini M^oCCCC^oXX^o tertio. Sig-[*signos*]-na nostrum, Petri Cabestany et Estefanie, coniugum predictorum, qui hec concedimus et firmamus.

Testes huius rei sunt Iohannes Fullea et Iohannes de la Viuda, vicini Villafranche.

HISTÒRIA RURAL

L'organització comunal: un sindicat

Pateat universis quod die et anno subscriptis, in presentia notarii et testium infrascriptorum, venerabilis Bernardus Jover, iustitia ville et termini Corbarie, Antonius Mir, Bernardus Torrella, iurati ville ac termini predicti, Dominicus Rodrigo, Guillelmus Martorell, Guillelmus Ramon, Petrus Pradell, Bernardus Cortell, Petrus Lombart, Stephanus de Palomar, Petrus Conill, Guillelmus Rosell, Petrus Timor, Iacobus Doso, Petrus Doso, Petrus Alfonso, Bertolomeus Baiuli, Raymundus Putg, Arnaldus Sitola, Dominicus Ferrada, Berengarius Caruces, Iohannes Tries, Guillelmus Conill, Paschasius Mathoses, Anthonius Salelles, Raymundus Torrella, Iacobus Gascó, Bernardus Ferrer, Petrus Canyelles, Tomasius Cortès, Martinus Artús, Petrus Berthomeu et Dominicus de la Ragua, habitatores in villa Corbarie et termini eiusdem, constituti personaliter in ecclesia Beate Marie Rirole eiusdem ville et termini consilio dicte ville ibi congregato, ut pro vel de consimilibus asuetum est actenus consilium congregari, per cursores publicos ut decet seu interest, per se et totam universitatem prefate ville fecerunt constituerunt, crearunt et ordenarunt eorum et totius universitatis certos et speciales ac etiam generales syndicos et procuratores, actores et defensores, videlicet, Guillemum Pradell, Iohannem Squerri, presentes, Philipum Cabanes et Berthomeum Curçà, absentes ut presentes, habitatores in villa Corbarie et termino eiusdem, et quemlibet eorum insolidum, ... set id quod per unum eorum dictorum procuratorum inceptum fuerit per alium vel alios eorum simul coniunctum vel divisum mediari prosequi, finiri et deduci valeat ad efectum... ad agendum pro eis et defendendum eos ipsamque universitatem ex una partem, agentes vel defendentes, et omnia bona et iura universitatis prefate, contra quaslibet alias personas, agentes vel defendentes, ex altera, in quolibet causa vel causis, tan principalium quam appellationum, ...et coram iudicibus et oficalibus quibuscumque, ... et avinentias, compositiones, transactiones et relexationes, nomine dicte universitatis, faciendi et firmandi cui vel quibusvis personis cuiusvis gradus, legis, estatus et conditionis existant; compromitendi et compromissa facienda et firmandi in arbitros, arbitratoreseu amicabiles compositores unim vel plures eligendi, ...cum illis penis, cautelis et securitabibus, renuntiationibus, vallationibus quibus vestra discretio et cuiuslibet vestrum duxerit apponendas...

Quod est actum Rirole, quintadecima die augusti anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo sexagesimo secundo...

Testes huius rei sunt Iacobus Ferrer, Raymundus Tallades, vicini Rirole, Guillemus Libre, vicinus Corbarie, et Anthoniu Marcet, vicinus de Albalat.

Sig-[*signe notarial*]-num Bernardi Mathoses, notarii publici auctoritate regia per totam terram et dominationem illustrissimi domini regis Aragonum, qui predictis interfuit et hec scribi fecit clausitque loco, die et anno prefixis.

HISTORIA RURAL

Capitular de Villis

1. Deseamos que nuestras *villae*, que hemos establecido para subvenir a nuestras necesidades, sirvan integralmente a nuestros usos y no a nuestros hombres.

3. Que nuestros intendentes eviten emplear a nuestros domésticos para servicio de ellos, y obligarlos a realizar prestaciones, cortes de madera, o cualquier otro trabajo. Que no acepten de ellos ningún don, ni caballo, ni buey, ni vaca, ni cerdo, ni oveja, ni cerdo de leche, ni cordero, ni lo que fuere, salvo botellas, productos de huerta, frutos, pollos y huevos.

4. Si nuestros domésticos nos han causado perjuicios por robos u otras faltas, que respondan sobre sus personas. Por otros delitos, que reciban una sanción según la ley. (Por el perjuicio causado) a otros hombres que se tenga el cuidado de administrar justicia según la ley.

5. Cuando nuestros intendentes deban hacer realizar nuestros trabajos: sembraduras, labranzas, mieses, siegas, vendimias, que cada uno de ellos, en la estación de la tarea y en cada lugar, las vigile.

6. Queremos que nuestros intendentes donen integralmente el diezmo de todos los productos a las iglesias que están en nuestros fiscos, y que nuestro diezmo no sea dado a una iglesia extraña, salvo que este uso hubiera sido instituido de larga data. Y que ningún otro clérigo que no sea de los nuestros —perteneciente a nuestra domesticidad o a nuestra capilla— posea estas mismas iglesias.

7. Que cada intendente cumpla integralmente su servicio, tal como se le asignó. Y si por necesidad debe una sobretasa de servicio, que haga calcular si debe ser cumplida por un suplemento de hombres o de jornadas.

8. Que nuestros intendentes tomen a su cargo nuestras viñas ubicadas en sus ministerios, y que las hagan trabajar bien. Que pongan el vino en buenas naves y que vigilen diligentemente para que de ningún modo se pierda. Todo otro vino que deban procurarse, que lo hagan comprar allí desde donde pueda ser transportado a las *villae* reales. Y cuando hayan comprado más vino del necesario, que nos lo hagan saber. Que hagan servir para nuestro uso el producto de las cepas de nuestros viñedos. Que el producto de los censos de nuestras *villae* que deban vino sea guardado en nuestras despensas.

9. Queremos que cada intendente tenga, en su circunscripción, una medida de modio, de sextario, así como jarros de ocho sextarios, y una medida de cesta, todos de igual contenido a los que tenemos en nuestro palacio.

62. Que cada intendente nos dirija todos los años, en Navidad, cuentas por separado, metódicas, de todos nuestros ingresos a fin de que dispongamos de los elementos necesarios para conocer lo que tenemos, y cuanto tenemos, de cada cosa. A saber: la cuenta (de las tierras aradas), con los bueyes que conducen nuestros boyeros; de los mansos que nos deben labor; de los cerdos, censos, obligaciones y multas; de la caza capturada en nuestros bosques sin nuestro permiso; de diversas composiciones; de molinos, bosques, campos, puentes y navíos; de los hombres libres y de las centenas que cuidan de nuestro fisco; de mercados, de viñedos, de aquellos que nos deben vino; del heno, del bosque, y de antorchas; de tablas y de todo otro material de madera; de tierras baldías; de legumbres, de mijo y de panizo, de lana, de lino y de cáñamo; de frutos, de árboles, de nogales, de avellanos, de árboles injertados de toda especie, de jardines, de nabos; de viveros; de cueros, pieles y cuernos de animales; de miel, de cera, de grasa, de sebo, de jabón; de vino de mora, de vino cocido, de vino viejo, de vinagre, de cerveza, de trigo nuevo y trigo viejo; de pollos y huevos; de gansos; de pescadores; de obreros de metales de fabricantes de escudos y zapateros; de huchas y cofres y arquillas; de torneros y guarnicioneros; de fraguas, minas de hierro y plomo y de otras minas; de tributarios; de potros y potrancas.

HISTÒRIA RURAL

La hisenda curtense

Hem trobat a Annapes un palau reial construït en bona pedra, tres cambres, la casa envoltada per complet d'una galeria amb onze petites habitacions; de sota, un celler i dos porxos; dins del pati, d'altres disset cases construïdes en fusta, amb igual nombre d'habitacions i la resta de dependències en bon estat: un estable, una cuina, un forn, dues granges, tres magatzems. El pati té una sòlida estacada, amb una porta de pedra, sobrevolada per una galeria. Un altre pati petit, voltat també d'una bardissa, ordenada i amb arbres de distintes espècies.

Parament de casa: un joc de llit, un joc de taula i una tela.

Eines: dos llibrells de coure, dos gots per a beure, dues calderes de coure i un altre de ferro, una paella, clemàstecs, un capfoguer, una teiera, dues atxes, una doladora, dos taladres, una destral, un raspador, un raspall, un ribot, dues dalles, dues corbelles, dues pales ferrades. Instruments de fusta en abundància.

Productes de l'explotació. Espelta de l'any passat: mil vuitanta modis, dels quals poden obtenir-se quatre-cents cinquanta càrregues de farina. Ordi: cent modis. D'enguany: mil tres-cents vint modis d'espelta; se n'han sembrat set-cents vint, i n'hi hem trobat la resta. Cent modis de blat, dels quals s'han sembrat setanta i n'hi hem trobat la resta. Noranta-vuit modis de sègol, tots sembrats. Mil vuit-cents modis d'ordi, dels quals s'han sembrat mil cent, i n'hi hem trobat la resta. Quatre-cents trenta modis de civada. Un modi de faves. Dotze modis de pèsols.

Dels cinc molins: nou-cents modis; dos-cents quaranta n'han estat destinats als que deuen rebre prebendes, i la resta l'hi hem trobat.

De les quatre cerveseries, set-cents cinquanta modis.

Dels dos ponts, seixanta modis de sal i dos sous. Dels quatre horts, onze sous, tres modis de mel. Del cens, un modi de mantega.

Cansalda de l'any passat, deu porcs fumats. Dos-cents de fumats d'enguany, amb salsitxes i mantega. Formatges d'enguany, quaranta-tres càrregues.

Bestiar. Egües: velles, cinquanta-una; de tres anys, cinc; dels dos anys, set; d'enguany, set.

Cavalls: de dos anys, deu; d'enguany, vuit; sementals, tres.

Bous: setze; ases, dos; vaques amb vedells, cinquanta; jònegues, vint; vedells d'enguany, trenta-vuit; toros, tres. Porcs vells, dos-cents cinquanta; joves, cent; verros, cinc. Ovelles amb anyells, cent cinquanta; anyells d'enguany, dos-cents; ovelles, cent vint. Cabres amb cabretes, trenta; cabres d'enguany, trenta; cabrons, tres: oques, trenta; pollastres, vuitanta; paons, vint-i-dos.

HISTÒRIA RURAL

Gran domini i petita explotació (12-IX-954)

In nomine Domini. Ego Witardus donator vobis Ermovino, Sesegudo, Ermomiro, Elias, Deudefredus, Arifredo, Argerigo, Guadamiro, Cesario, Egirado, Ferriolus, Ariemiro, Sesarigo, Mascarone, Balderico. Manifestum est enim quia placuit animis nostris et placet ut vobis supradicti, donare fecissem aliquid de proprietate mea sicuti et facio. Dono enim vobis terras meas cultas et ermas quod habeo in comitatum Barchinonense in terminos de castro Fontanedo in locum que dicunt ad ipso Frexano; qui mihi advenit aliquid de ienitori meo et aliquid per mea comparatione. Et afrontat hec omnia de parte circi in ipso torrente qui per imbre ducit aqua; et de aquilone in sumitate de ipsa serra et de altero in ipsa via que pergit ad ipsa Vide et pertingit usque ad ipsa serra; et de occiduo in ipso termino de Midiona. Quantum in istas afrontaciones includunt omnia vobis oc dono, cultum et erma, garigas et selvas ipsas; domum edificare et ipso sermos trahere a cultura, et ipsas terras que sunt dutrum partes Annolia faciati, exinde ortos aud quid de vos necessa fuerit exinde laborare. Et donetis mihi exinde ubi vineas fuerint edificatas de ipso fructo ipsa V parte, et de ipsas alias labores que feceritis in ipsas terras donetis mihi exinde ipsa tasca. Et vos et subcesores vestros tam presens quam advenientes vel fucturi (faciant) et talem servitium qualem de legitimum alodem faciunt ipsos homines comarentes in iam dicto comitato a me vel a subcessores meos. Et faciatis ibidem ipsa turre in comunõ. Et si vobis necessa fuerit vindere faciatis a tales homines qui faciunt exinde servitium sicut supra resonat. Et si ego donator minime fecero et de supra conventionone non hoc valeat vindicare set componat in vinculo solidos XX. Et (si) nos laboratores minime fecerimus et de supradicta conventionone nos abstrexerimus non hoc valeat vindicare sed componamus quisque sicut exinde minime fecerit et in antea tam donatores quam edificatores faciamus sicut exinde non respondimus.

Facto pacto et conventionone, XI Kalendas october, anno primo regnante Leutario reie.

Sig+num Witardus qui hanc pactum feci et firmare rogavi. Sig+num Ermovino. Sig+num Sesegudos. Sig+num Ermomiro. Sig+num Elias. Sig+num Deusdefredus. Sig+num Arifredo. Sig+num Ariemiro. Sig+num Argerigo. Sig+num Guadamiro. Sig+num Cesario. Sig+num Egirado. Sig+num Ferriolus. Sig+num Sesarigo. Sig+num Mascarone. Sig+num Bladerico. Nos simul in unum qui hanc conventionone et pactum fecimus et firmare rogamus. Gondebertus sig+num. Sig+num Ieramas. Sig+num Gotmare sss. Ramio sss.

Gisimara qui hanc pactum scripsi die et anno quod supra.

HISTÒRIA RURAL

Transformacions del sistema *curtense*: commutacions

Sit notum omnibus quod ego, Raymundus Cabanes, miles, diffinio inperpetum, remitto ac relaxo per me et meos tibi, Straneo de Podiata, habitatori in manso Pujada, et tuis et progenie atque posteritate tue omnes operas, guaytas et alios omnes iornales que michi debes vel teneris facere quoquomodo, excepto tamen hoc que sit ad podandas vineas vel tui successores sint ad eas vineas podandas, videlicet, quando alii probi hominis podabunt in ipsis vineis, et excepto hoc que tu vel tui sitis ad molendinum parandum sive gitandum de novo hiis itaque duobus, exceptis scilicet super podandi vineis sive parandum aut gitandum molendino de novo. Sub autem conditione, quod tu vel tuis teneas vel teneant dari mihi et mihi decem solidos annuales in festo Natalis Domini. Et remitto per me et meos imperpetuum tibi et tuis successoribus et diffinio et relaxo operas, guaytas et alios iornales omnes sicut melius dici potest vel intelligi ad tuum tuorumque salvamentum et bonum intellectum. Si quo autem iure vel ratione possem venire contra predicta, illi iuri et rationi quantum ad hec per me et meos penitus renuntio. Actum est hoc nonas novembris anno Domini M^oCC^oXXX^o tertio. Sig-[*signe*]-num Raymundi Cabanes, militis, qui hec laudo et firmo. Sig-[*signe*]-num Berenarii de Cabanes, filli eiusdem Raymundi, qui predicta laudo et firmo. Sig-[*signe*]-num Stranii de Podiata.

Sig-[*signe notarial*]-num Petri de Bages, notarii publici Barchinone, qui hec scribi fecit et clausit die et anno quo supra.

HISTÒRIA RURAL

Les granges cistercenques

Notum sit cunctis quod ego, Bernardus, Dei gratia Barchinonensis episcopus, et conventus eiusdem michi subditus, damus et commutamus Deo et cenobio de Sanctis Crucibus et vobis, Hugoni, abbati, et ceteris fratribus ipsius loci, presentibus et futuris, decimas et primicias quas ecclesia nostra et sacrista nostre ecclesie, et ecclesia Sancte Marie de Pinu et ecclesia Sancte Eulalie de Provinciana habet et habere debet in illa vestra grangia de Bagneolis et in omnibus alodiis et terres cultis et heremis que pertinent ad ipsam grangiam, cum terminis et affrontationibus suis. Sic modo habetis et tenetis et decimam de vineis vestris et de terris quibus sunt fundate, que fuerunt Berengarii de Calaf et fratris sui Raimundi, quarum una est subtus Munterols et alia est ad ipsam Albedonem; et decimam de illis duabus modiatis vinee et terre, que fuerunt de iudeo, propre mansum Petri de Sanauga, iuxta vineam vestram que fuit Petri, sacriste; et quasdam domos dextructas cum curtali in villa de ipsa Granata, ante domos Petri de Bassa, cum omnibus directis ipsarum domorum, et ut melius dici vel intelligi potest ad utilitatem ipsius cenobii. De iure predictarum ecclesiarum in ius et dominium vestrum tradimus per vestrum proprium ad vestram voluntatem ibi vel exinde faciendam, sine ullo retentu predictarum ecclesiarum. Et promittimus inde vobis et predicto cenobio fidelem garenciam per nos et per successores nostros. Quapropter ego, supradictus abbas, et ceteri fratris nostri damus et commutamus predicte ecclesie Barchinonensis et vobis, domino Bernardo episcopo, et conventui ipsius ecclesie, presenti et futuro, ut in illo nostro campo de Soleracio, quem habemus inter cenobium nostrum et Villam Rotundam, ubi melius volueritis ad utilitatem vestre ecclesie, acipiatis aquam de Gaiano et per illum campum deducatis ubi volueritis et secure eam habeatis omni tempore.

Actum est hoc idus octobris anno Domini MCLXXXVIII.

Ego, Bernardus, Barchinonensis episcopus, subscribo. Ego, Raimundus, archidiaconus, subscribo.

Sig+num Ugonis, abbatis

Sig+num Petri de Corron, scriptoris, die et anno quo supra.

HISTÒRIA RURAL

La gestió del senyoriu: justícies intermèdies

Sit omnibus notum quod ego, Bernardus de Turri, concedo, laudo et perenniter constituo tibi, Raimundo de Mata, et successoribus tuis in perpetuum totam baiuliam integriter cum suis tenedonibus et pertinentiis, quod tu et antecessores tui diu tenuistis et habuistis per me et antecessores meos, et tu nunc habes et tenes per me in termino castri de Materone. Iamdictam itaque baiuliam cum suis pertinentiis et adiacentiis tu et tui habeatis, teneatis, possideatis et expletetis per me et meos, tali pacto: quod de omnibus fructibus panis grossorum et minorum, vini et censuum denariorum, et vel etiam redemptionum hominum habeas braciaticum, et quod sic inde fidelis et legalis ad bonum intellectum. Et habeas et accipias in perpetuum corba et templa porcina sicut accipere consuevistis, et *cistella* racemorum. Item, dono tibi et tuis imperpetuum totum aliud universum integriger cum olivariis quod habeo et teneo ante domum Mascurdi. In tali pacto, quod singulis annis in festo Natalis Domini dones michi et meis unum par gallinarum recipitibulum. In predicti vero alium seniore tu vel tui non proclamatis vel faciatis nisi tamen me et meos, liceatque tibi et tuis post die XXX^a ex quo meo vel mei fatigati fueritis hec omnia cum omni melioramento ibi facto vel facturo vendere, dare, alienare vestro consimili, salvo tamen in omnibus censu, iure et senioratico meo et meorum. Et pro hanc habui inde quinque solidos barchinonenses, valenti marcha argenti LXXXXVIII solidos, in quibus excepcione peccunie non numerate remuntio. Actum est hoc III nonas augusti anno Domini M^oCC. Sig- [*signe*]-num Berengarii de Papiolo, sig- [*signe*]-num Raimundi Vilair.

Sig-[*signe notarial*]-num Petri Marchesii, publici Barchinonensi notarii, in cuius posse Raymundus de Mata firmavit hanc cartam.

HISTÒRIA RURAL

La nova servitud: establiment d'un home propi i soliu

Noverint universi quod ego, Berengarius de Sancto Vincencio, filius venerabilis Berengarii de Sancto Vincencio, gratis et ex certa scienta, per me et omnes heredes et successores meos, presentes atque futuros, stabilio et in emphiteosim dono et concedo vobis, Raymundo Bargay et Alamande, uxor vestre, de parroquia Sancti Genesii de Vilassar, et vestris et cui sive quibus velitis perpetuo quandam peciam terre meam cum omnibus suis pertinenciis et tenedonibus, introytibus et exitibus, arboribus diversorum generum que ibi sunt vel erunt et omnibus augmentibus et melioramentis ibi factis et de cetero faciendis, quam per proprium, liberum et franchum alodium habeo et posideo in parrochia Sancti Iuliani de Argenta, in loco vocato *a sa torra des Cogoyl*, et terminatur ab oriente in honore *d'en Genorella*, a meridie in littore maris, ab occiduo in honore *d'en Boulon*, a circio in via publica que ibi transit... Sub tali tamen condicione et forma: quod vos et vestri construatis seu construi faciatis domum vel domos infra spacium unius anni in loco meo, vero iam sunt casaes directi, sicut vobis iam dedi ac etiam assignavi, in quibuscumque domo vel domibus vos vel vestri sitis hominis solidi et proprii mei et meorum, et teneamini tenere dictam domum vel domos condirectas, affocatas et populatas et ibi facere residenciam personalem et solvere etiam michi et meis intratas, exitas et redempciones hominum et mulierum, ac etiam intestias et exorquias hominum et mulierum ibi morencium, vel alibis intestatis sive exorquii, et etiam teneamini vos et vestri solvere michi et meis in primo venturo festi beati Iohanni mensis iunii et deinde annuatim in dicto termino sive festo novem solidos monete. Et nullum alium censum, tascham nisi agrarium teneamini deinde facere vos neque vestri michi neque meis per dicta pecia terre, nisi tantum dictos solidos in dicto festo. Et vos neque vestri non teneamini facere michi neque meis per dicta pecia terre neque dictis dominibus ibi construendis questi, nisi etiam *guayta* in castro meo de Sancto Vincencio, nisi etiam *obra* in dicto castro, nisi ad construendum molendinum vel molendina nisi etiam in *resclosa*. Et si forsan infra ipsum annum non construeritis dictam domum vel domos in loco predicto vel alibi in dicta pecia terre quam vobis stabilio, ut est dictum, quod in hoc casu possim mea propria auctoritate in fine dicte anni dictam peciam terre accipere et michi retinere, et etiam cuicumque voluero stabilire et alias in omnibus meas voluntates facere sine contradictione et impedimento vestri et vestrorum. In hiis vero non proclametis vos neque vestri nisi etiam eligatis alium dominum sive dominos nisi tantum me et meos et sub dominio et alodio mei et meorum, liceatque vobis et vestris post dies triginta ex quo in me vel in meis fatigati fueritis predictum stabilimentum cum omnibus melioramentis quod ibi feceritis vendere, impignorare sive alienare atque fatica triginta dierum mei et meorum... Per intrata autem huius stabilimenti, habui et recepi a vobis numerando novem solidos monete predicte... Actum est hoc V kalendas iulii anno domini M° CCC° XL°...

HISTÒRIA RURAL

La ciutat a la conquesta del camp: Alzira/Vallidigna (1361)

Cum lis, questio seu controversia ventilata esset in posse curie Gubernationis regni Valencie inter universitatem ville Algezire, ex parte una, et reverendum abbatem et conventum monasterii Vallisdigne, ordinis cisterciensis, ex parte altera... et ipse partes, pro evitandis laboribus et expensis et pro bono pacis et concordie, super dicta lite seu questione compromississent in venerabilis viros fratrem Bernardum de Manso, sacre pagine professorem ac vicarium generalem in provincia Aragonie, ordinis fratrum heremitarum sancti Augustini, et Raymundum Costantini, militem, habitorem dicte ville, tanquam in arbitros et arbitratos et amicabilem compositores... Idcirco, dicti arbitri et arbitratos, pretextu potestatis eis per dictas partes in dicto compromisso attribute in dicto negocio, sententiam in forma que sequitur promulgarunt...

Primo, quod dictus dominus abbas et conventus monasterii predicti Vallisdigne per se et suos successores ac eorum vasallos christianos, iudeos, sarracenos et alios quoscumque et pro locis eorum in bonis que in dicta villa Algezire seu eius termino nunc habent, teneantur dare universitati dicte ville anno quolibet ratione contributionis vallium, murorum, viarum, pontium, gardie dicte ville, ratione etiam deffensionis fororum et privilegiorum, ratione etiam omnium et singularum peytarum, contributionum et exactionum regalium et vicinalium, patrimonialium, communium et propriarum, mixtarum et aliarum quarumcumque et cuiuscumque conditionis fuerint et nature... septem libras regalium Valencie... quas dictus dominus abbas et conventus anno quolibet in festo Pasche Resurrectionis Domini per se vel interpositam personam teneantur solvere parti dicte universitatis. Alias si in dicto festo et per octo sequentes dies solutionem predictam non fecerint, quantitatis predicte duplum solvere teneantur predicte universitati. Et tam pro predicta contributione annua quam etiam pro pena dicti dupli comissa, dicta universitas valeat, auctoritate propria de bonis monasterii predicti que in villa predicta seu eius termino reperta fuerint, pignorare, et bona pignorata vendere et distrahere quousque dicte universitati fuerit satisfactum, tam de dicta contributione et pena dupli predictis quam etiam de expensis pro inde fiendis. Intendimus tamen et declaramus quod si in dicta villa ad presens exhigitur seu levatur ius pontagii seu pasatgii a transeuntibus per dictam villam aut ravalla eius vel circuitus eorum, aut de cetero ipsum ius exhigi vel levare contigerit, quod tamen ius levetur vel exhigatur ad opus universitatis predicte, quod in eo casu homines et vasalli dicti monasterii habitantes seu habitanti in loco seu grangia de Benivayre monasterii predicti sint semper a solutione seu prestatione iuris predicti franqui, liberi et immunes, dum modo dicta grangia seu locus de Benivayre fuerit monasterii predicti. Homines tamen seu vassalli dicti monasterii habitantes seu habitaturi in loco de Raçalany monasterii predicti teneantur ipsum ius solvere et prestare eis modo et forma et ad id tempus quibus homines seu vasalli habitantes in locis nobilium, militum et generosorum in termino dicte ville consistentibus ipsum ius de presenti solvent seu prestant], et de cetero eos prestare et solvere contingerit quoquo modo.

Item, quod iustitie, iurati et universitas dicte ville et singulares eiusdem teneantur tempore guerre aut alterius necessitatis recipere dictos dominum abbatem et conventum et eorum homines et vasallos, cum omnibus eorum bonis mobilibus seu semoventibus, intus muros dicte ville per eorum evictione et savamento, contradictione et impedimento quolibet quiescente, prout tenentur recipere in simili casu habitantes in locis seu alqueris termini dicte ville contribuentes cum dicta universitate...

Nos tamen, ex causa pro bono pacis et concordie partes predictas et utramque earum, a predictis absolvimus et super ipsis dampnis, missionibus et interesse partibus predictis et uterque earum super quamcumque videlicet actione quamquolibet earum contra altera ad invicem facere seu movere posset ratione expensarum, dampnorum et interesse predictorum, et etiam ratione vel occasione questionum predictarum que inter predictas partes orte sunt vel oriri possent rationibus predictis et dependentibus ex eisdem, scilicet imponimus sempiternum.

HISTÒRIA RURAL

Emfiteusi: un establiment

Illustra el principi de la emfiteusi, el qual consisteix a vendre a un altre propietari un predi rústic, de manera que el comprador paja una suma de diners al venedor, i aquest darrer, a més de rebre d'ella una quantitat de fruites i d'altres beneficis, deixa a aquell comprador, per un temps determinat, o per sempre, el gozament d'ella, i el fructu que d'ella sortirà, com si fos propietari d'ella.

El principi de la emfiteusi és de dos maneres: la primera és la que se fa per un temps determinat, i la segona és la que se fa per sempre.

La primera emfiteusi és la que se fa per un temps determinat, i se fa de dos maneres: la primera és la que se fa per un temps determinat, i la segona és la que se fa per sempre.

La segona emfiteusi és la que se fa per sempre, i se fa de dos maneres: la primera és la que se fa per un temps determinat, i la segona és la que se fa per sempre.

La emfiteusi és un establiment que consisteix a vendre a un altre propietari un predi rústic, de manera que el comprador paja una suma de diners al venedor, i aquest darrer, a més de rebre d'ella una quantitat de fruites i d'altres beneficis, deixa a aquell comprador, per un temps determinat, o per sempre, el gozament d'ella, i el fructu que d'ella sortirà, com si fos propietari d'ella.

El principi de la emfiteusi és de dos maneres: la primera és la que se fa per un temps determinat, i la segona és la que se fa per sempre.

La primera emfiteusi és la que se fa per un temps determinat, i se fa de dos maneres: la primera és la que se fa per un temps determinat, i la segona és la que se fa per sempre.

La segona emfiteusi és la que se fa per sempre, i se fa de dos maneres: la primera és la que se fa per un temps determinat, i la segona és la que se fa per sempre.

La emfiteusi és un establiment que consisteix a vendre a un altre propietari un predi rústic, de manera que el comprador paja una suma de diners al venedor, i aquest darrer, a més de rebre d'ella una quantitat de fruites i d'altres beneficis, deixa a aquell comprador, per un temps determinat, o per sempre, el gozament d'ella, i el fructu que d'ella sortirà, com si fos propietari d'ella.

El principi de la emfiteusi és de dos maneres: la primera és la que se fa per un temps determinat, i la segona és la que se fa per sempre.

La primera emfiteusi és la que se fa per un temps determinat, i se fa de dos maneres: la primera és la que se fa per un temps determinat, i la segona és la que se fa per sempre.

La segona emfiteusi és la que se fa per sempre, i se fa de dos maneres: la primera és la que se fa per un temps determinat, i la segona és la que se fa per sempre.

La emfiteusi és un establiment que consisteix a vendre a un altre propietari un predi rústic, de manera que el comprador paja una suma de diners al venedor, i aquest darrer, a més de rebre d'ella una quantitat de fruites i d'altres beneficis, deixa a aquell comprador, per un temps determinat, o per sempre, el gozament d'ella, i el fructu que d'ella sortirà, com si fos propietari d'ella.

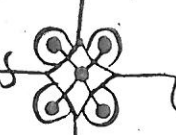
El principi de la emfiteusi és de dos maneres: la primera és la que se fa per un temps determinat, i la segona és la que se fa per sempre.

La primera emfiteusi és la que se fa per un temps determinat, i se fa de dos maneres: la primera és la que se fa per un temps determinat, i la segona és la que se fa per sempre.

La segona emfiteusi és la que se fa per sempre, i se fa de dos maneres: la primera és la que se fa per un temps determinat, i la segona és la que se fa per sempre.

Després d'això, el propietari venedor, a més de rebre d'ella una quantitat de fruites i d'altres beneficis, deixa a aquell comprador, per un temps determinat, o per sempre, el gozament d'ella, i el fructu que d'ella sortirà, com si fos propietari d'ella.

S'ha de saber que la emfiteusi és un establiment que consisteix a vendre a un altre propietari un predi rústic, de manera que el comprador paja una suma de diners al venedor, i aquest darrer, a més de rebre d'ella una quantitat de fruites i d'altres beneficis, deixa a aquell comprador, per un temps determinat, o per sempre, el gozament d'ella, i el fructu que d'ella sortirà, com si fos propietari d'ella.

HISTÒRIA RURAL
Arrendaments

Die veyns xxxvij. junij anno
1570. m. lxxviii. m. c. lxxviii.

Jacobus maritus pbr loci vob venerabilis
Jaxualdo Johannis menton cuius sigilla pre
sentia vobis nonem francos tie d'ye
mas pons in d'no de Carmona omnia
lenne / que tenet pro quoda b'neffico
p'ntato in p'ete vobis sub p'mocione
in d'no de quo est b'neffico Galvendo
ceppi cum ad tempu b'neffico p'et
leguliu. vobis p'ntato p' p' in f'p'o in
b'neffico cu b'neffico 2 fructu re. Et q' f'ion
t'it' cu t'it' vob' d'no Jaxualdo vob' media
cu t'it' b'neffico vob' 2 cu via publica
ad q' tuor annos p'nta die mensis July p' p'
q' tuor annos p'nta die mensis July p' p'
flor' ann' de Jaxualdo p'nta die mensis July p' p'
quob' ann' p'ntato p'nta die mensis July 2 p'nta
Januarij ann' mensis. Et q' tenet
m'ny d'no p'nta die mensis July p' p'
vob' bon' p'ntato p'nta die mensis July p' p'
re 2 tenet d'no p'nta die mensis July p' p'
Et ego d'no Jaxualdo Johannis acceptis re
p'nta die mensis July p' p'
p'nta die mensis July p' p'
to Johanes alndell p'nta die mensis July p' p'
curator vobis

Et fiat ap'ca de p'p' flor' de p'ntato
p'nta die mensis July p' p'
Fo p'nta

Die veyns p'nta die mensis July p' p'
p'nta die mensis July p' p'
p'nta die mensis July p' p'
p'nta die mensis July p' p'
p'nta die mensis July p' p'

HISTÒRIA RURAL

Parceries

Notum sit cunctis quod ego, Raimundus de Solerio, et domina Saura, uxor mea, bono animo et spontanea voluntate, per nos et omnes nostros presentes atque futuros damus et statuimus vobis, Iohanni Cardone, uxoriue tue Arsentis et vestris vestreque progeniei ac posteritati vestre in perpetuum, videlicet petiam unam terre, quam habemus et habere debemus et tenemus propter domum Sancti Cucuphatis in quadra de Capeladis, in alaudio dicte domus, apud Fontem. Terminantur ab oriente in rego que intrat in villa, a meridie in via que vadit versus Villam Novam, a occiduo in vinea que tenet Berengarium de Arluvi per nos, a sercii in terra de Guillelmo Laureta. Sicut cum his terminis includuntur sic damus et statuimus vobis et vestris cum ingressibus et regresibus et affrontationibus, et cum marginibus et parietibus et aquis sicut nos ibi habemus, cum omnibus suis pertinentiis et cum omnibus arboribus que ibi sunt vel erunt et cepos que ibi sunt vel erunt. In tali conditione damus vobis, ut bene laboretis, et custodiatis, et gubernetis et femetis secundum vestrum posse ad consuetudinem istius terre ab bonum intellectum. Et tribuatis de omnibus fructibus quod Deus ibi dederit medietatem de grano et palea fine cum missione nostra. Et in tempore segandi et batendi ante duos dies scire faciatis nobis apud Villam Novam vel tam longe. Et si ibi non veniebamus vel non mitebamus nuntium nostrum, habeatis licentiam segandi et batendi et lexandi partem nostram in erea, tam de grano quam de palea. Et de omnibus insimul sit data decimam et primiciam, et residuum fideliter dividatur per medium. Et si nos voluerimus facere farnatum, ibi habeamus nostrum nuntium que faciat farnato sine missione vestra et vestrorum. Et quandoque facere ibi volueritis ortalicia, detis nobis medietatem, acceptam decimam et primiciam. Et de omnibus arboribus, quam fructiferos tam infructiferos, quandoque cedere volueritis, mitamus in omni missione medietatem talandi et de *trosegar*, et de *quadregar* et de *serar*, et per medium dividatur *en posts* vel in bigis. Et vos neque vestros ibi alium dominum non aclamatis nec faciatis nisi nos et successores nostros. Et ut nos faciamus vobis et vestris tenere et habere contra cunctas personas et etiam defensores. Accepimus namque a vobis per hac donatione LX solidos monete Barchinone, de quibus a vobis bene paccatus sumus.

Actum est hoc VIII kalendas madii MCCXL.

Sig-[*signe*]-num Raimundi de Soler, qui hoc laudo et firmo. Sig-[*signe*]-num domine Saure, uxor eius, qui hoc laudo et firmo. Sig-[*signe*]-num Vivis Cardone. Sig-[*signe*]-num Iohannis, Claver, testes.

Sig-[*signe notarial*]-num Iohannis Poncii, sacer de Cappeladis, qui hoc scripsit die et anno quo supra.

HISTÒRIA RURAL

¿Crisi del senyoriu?

Tensions entre Hug de Cardona i les seues aljames (1462)

Constituhit personalment en la plaça del loch del Real, davall l'olm qui stà davant la possada del egregi don Ugo de Cardona, senyor del dit loch, lo dit egregi don Ugo de Cardona, e en presència dels notari e testimonis dejús scrits, dix a Abraffim Valencí, a Abdal·là Axumerti, alfaquí, a Çaat Catlar e a Çaat Albardaner, Çaat Acén, Mahomet Natgar, Cilim Benxaem, Aboamiç, fill de Mahomat, a Iucef Fitgi, Çayt Fortuny, Mahomet Çot, Abraffim Bartot, a Abdal·là Abbet, a Cacim Gaxix, Azmet Rupit, a Abraffim Paig, a Maymó Beacema, a Abdal·là lo Prom, a Mahomet Adna, a Ayey Faquinet, a Hihaye Asquer, a Abdal·là Çot, Ayal Barragà, Çatdon Jacme, àlies Mascom, a Doaydar, a Mahomet Luponi, a Abdal·là Rodova e a Azmet Mascom, moros dels lochs de Beniopa, Benicanena, Benipescar, lo Real e la Alqueria Nova del dit egregi, qui en la presència e en tals o semblants paraules:

«*In effectu*, yo he fet venir ací micer Leonardo [*en blanc*], mercader alamaný, acompanyat d'en Bertran Bayona, notari, per ço com aquell, dit en Leonart, e la sua companya an contractat ab mi e ab en Comes, clavari de les penes de la orta e del trapit per los creedors, enaxí que és stada feta venda dels sucres sdevenidors tocants a la part del trapit. Et no resta àls sinó que vosaltres, segons haveu acostumat per los anys passats, que fermeu, axí com don Johan de Cardona, fill meu, fermarà la dita carta de venda dels dits sucres. Et per ço, fermada aquella, lo dit mercader vol donar e liurar la quantitat necessària per a comprar lenyes e per pagar la xurma, e no sia per aquell ni per mi de fer les dites coses vos prech fermeu lo dit contracte. En altra manera, si açò recusàreu fer, proveiré contra vosaltres de tots dans, despeses, e interesses e messions que a mi, per no fermar vosaltres la dita carta, covendrà fer, haver e sostenir».

Respongueren los dits moros que no y fermarien, requerint-ne carta pública. Les quals coses foren fetes en lo dit loch del Real, a XXVII dies del mes de setembre de l'any de la Nativitat de nostre Senyor mil quatre-cents sexanta-dos.

Testimonis són qui foren presents a les dites coses los honorables mossèn Luis Despont, de la cavalleria de Sant Johan de l'Spital, e en Miquel Torralba, vehín de la vila de Gandia.

Dicte die.

Constituhits en lo ort de les dites cases personalment lo dit senyor e la dita aljama, presents los dit notari e testimonis dejús scrits, et lo dit senyor dix de paraula que per ço com la dita aljama no havia volgut fermar lo contracte de la venda dels sucres, que·ls intimava los dans declarats en una carta pública en lo present dia per aquell requesta, e encara lo dan de deu mília lliures que·s espera aquell sostenir per no coure en lo present any les canyesmels dels camps, ab tots altres dans, greuges despeses e messions, e que·ls ne puxa convenir davant lo governador, *et cetera*, qui deja e axí com deja, e que temps no li precórrega, requerint-ne carta pública, protestant que·s puxa ajudar de tots drets que per virtut de la capitulació feta ab los creedors e de una carta feta entre aquells.

Testimonis, lo honorable mossèn Loís Despont, de la cavalleria de Sant Johan del Spital, e en Miquel Ferrer.

HISTÒRIA RURAL

Poblament, espai, territori: establiments de la vila de Gandia

De no signar¹ ni traure sisques, ni fer lenyes ni traure fems

Anno a Nativitate Domini millesimo quadringentesimo trigessimo primo, die veneris intititata decima tertia mensis ianuarii, los honrats en Pere Martí, Justícia de la vila de Gandia, en Pere de Trullàs, en Benet² d'Armanyach e.n Berthomeu Ramon, tres dels jurats de la dita vila, en Joan Cardona, síndich, e los consellers e altres bons hòmens de la dita vila, ajustats en la Sala de la dita vila per tenir Consell establiren e ordenaren les coses infrasegüents:

Primo; que alguna persona de qualsevol ley, estament e condició sia que no sia de la dita vila o contribusió de aquella, no gos ne presumeixca segar ni fer segar, ni menys traure sisques algunes de les margjals del terme de la dita vila de Gandia ad bèstia o en altra manera. E si.u faran que sien encorreguts per cascuna vegada que.n traurà o traure farà en pena de xixanta sous, donadors e pagadors lo ters als cófrens del senyor rey de Navarra, e lo ters a la dita vila e lo ters a l'acusador.

Item, establiren e ordenaren que alguns que són fora la dita contribusió de qualsevol ley, estament e condició sien, no gossen o presumeixquen tallar ni fer tallar llenyes algunes en les muntanyes o mons de la dita vila ni traure de aquelles. [E] si.u faran que sien encorreguts en la dita pena de xixanta sous, partidors *ut supra*.

Item, establiren e ordenaren los dits Justícia, jurats e Consell que alguns forasters, ço és, que no sien de la contribusió de la dita vila, no gosen comprar ho fer comprar per obs de fer traure fems dels vehins de la contribusió de la dita vila ni de les mallades e coves del terme de aquella per portar-los fora la dita contribusió. E si.u faran sien encorreguts en la dita pena, partidora *ut supra*.

Que alcú no gos vendre lo erbatge de les sues possessions o terres*

Item, stabliren e ordenaren que alcuna persona no gos ne puxa donar ne vendre erba de les sues terres o possessions per pasturar alcun bestiar o bèsties. E qui contrafarà, pedrà lo preu de la dita venda sens tot remey, e aquell serà de la vila. E ultra açò pagarà per pena XXX sous, dels quals haurà la Cort lo terç, la vila lo terç e l'acusador lo terç.

HISTÒRIA RURAL

El paisatge com a producte cultural: establiment d'una muntanya amb bosc

Noverint universi quod ego, Berengarius de Sancto Vincencio, filius venerabilis Berengarii de Sancto Vincencio, gratis et ex certa scientia per me et omnes heredes et successores meos presentes atque futuros stabilio et in emphiteosim dono tibi, Bononatus Jacma et Dulcia, uxor vestre, et Francische, filie vestre, de parrochia sancti Aciscli de Duobus Rivis, et vestris et cui volueritis perpetuo quandam montaneam meam cum nemore que ibi est, quam habeo et possideo per proprium, liberum et franchum alodium in dicta parrochia, in loco vocato *a sa Feu*, cum omnibus pertinentiis et tenedonibus, introitibus et exitibus, et omnibus arboribus diversorum generum que ibi sunt vel erunt et omnibus augmentis et melioramentis ibi feceritis et de cetero faciendis, ad tascham fideliter dandam et acceptandam de omnibus expletis panis et vini que Deus ibi daret. Et terminatur ab oriente in honore d'en Ledon, a meridie in medio serre, que est alodium meum, ab occiduo in honore de n'Abova, a circio in honore de n'Amenler et d'en Riba... Et sic cum hoc publico instrumento perpetuo valituro inde vos de predictis omnibus et singulis in possessionem corporalem vobis quam pleno trado ad habendum, possidendum omnique tempore in sana pace possidendum et ad faciendum inde vestram voluntatem... Et nullum alium censum vel agrarium teneamini inde facere vos neque vestri mei neque meis per dictam montaneam nisi tantum dictam tascham... et non proclametis vos neque vestri vero etiam eligatis alium dominum sive dominos nisi tantum me et nos, liceatque vobis et vestris post dies XXX^a ex quo in me vel in successoribus meis fatigati fueritis predicta montanea vendere et impignorare sive alienare vestro tamen consimili et vetrorum... Per intrata autem predictorum et singulorum habui et recepi a vobis unam libram... Preterea promito vobis et vestris per me et meos sub obligatione omnium bonorum meorum habitorem et habendorum neque predicta omnia et singula cum omnibus melioramentis que ibi fient semper facere, tenere, habere et possidere in pace contra omnes personas tenere semper et firmum evictione et legali.

Actum est hoc III^a nonas decembris anno Domini M^oCCC^oXXX^oVII^o. Sig-[*signe*]-num Berengarii de Sancto Vincencio predicti, qui hoc laudo, concedo et firmo.

Testes huius rei sunt Berengarius de Portello et Berengarius Ferrarii.

Sig-[*signe notarial*]-num Bartholomei de Hostalricho, notarii publici in parrochia sancti Aciscli de Duobus Rivis, qui hec scribi et clausi.

HISTÒRIA RURAL

Fonts per a l'estudi del paisatge: *Milagros de Nuestra Señora (Berceo)*

Amigos e vassallos de Dios omnipotent,
si vos me escuchásedes por vuestro consimient,
querriávos contar un buen aveniment:
terrédoslo en cabo por bueno verament.

Yo, maestro Gonçalvo de Verceo nomnado,
yendo en romería caecí en un prado,
verde e bien sencido, de flores bien poblado,
logar cobdiciaduro para omne cansado.

Davant olor sovejo las flores bien olientes,
refrescavan en omne las caras e las mientes;
manavan cada canto fuentes claras, corrientes,
en verano bien frías, en ivierno calientes.

Avié y gran abondo de buenas arboledas,
milgranos e figueras, peros e manzanedas,
e muchas otras fructas de diversas monedas,
mas non avié ningunas podridas ni azedas.

La verdura del prado, la olor de las flores,
las sombras de los árboles de temprados sabores,
refrescáronme todo e perdí los sudores:
podrié venir el omne con aquellos olores.

Nunqa trobé en el siglo logar tan deleitoso,
nin sombra tan temprada ni olor tan sabroso;
descargué mi ropiella por yazer más vicioso,
poséme a la sombra de un árbol fermoso.

Man a mano que fui en tierra acostado,
de todo el lazerío fui luego folgado;
oblidé tota cuita, el lazerío passado,
que allí se morasse serié bien venturado.

Los omnes e las aves quantas acaecién
lavavan de las flores quantas levar querién,
mas mengua en el prado ninguna non facién:
por una qe levavan tres e quatro nazién.

Semeja esti prado egual de paraíso,
en qui Dios tan grand gracia, tan grand bendición miso:
el qe crió tal cosa maestro fuen anviso,
omne qe hi morasse nunqua perdié el viso.

El fructo de los árboles era dulz e sabrido;
si don Adam oviesse de tal fructo comido,
de tan mala manera non serié decibido
nin tomarién tal danno Eva ni so marido.

Yaziendo a la sombra perdí todos cuidados,
odí sonos de aves, dulces e modulados;
nunqa udieron omnes órganos más temprados,
nin qe formar pudriessen sones más acordados.

...

El prado qe vos digo avié otra bondat:
por calor nin por frío non perdié su beltat,
siempre estaba verde en su entegredat,
non perdié la verdura por nulla tempestat.

HISTÒRIA RURAL

Paisatges amb castells:

Fundació del Castellum de Sant'Angelo en Teodice (ca. 960)

Nosaltres, Pipero y Pere, en el nostre nom i en el dels nostres representats, els noms dels quals segueixen, a saber, Joana, Joan, Joan, Joan, Domingo, Castoli, Domingo, Job, Papari, Franconio, Pere, Joan, Ildepert, Llop, Sclanioni, Adón, Pere, Adó, Joan, Pere, Joan, prevere, Àngel, Fermí, Pere Cajetan, Pere, prevere, i els seus fills, Azzoni, Urso, Joan, Llupó, Joan, Joan, Joan, Urso y Llupa, declarem que el senyor abad Aligern ens ha donat un lloc pertanyent al seu monestir, situat prop de l'església de Sant Miquel Arcàngel, que està construït en el lloc anomenat «in Theodice». Ens l'ha donat a nosaltres i als nostres descendents perquè l'habitarem, amb les nostres famílies i els nostres animals i amb totes les coses que hi posseïm. Ell s'encarrega, a més, de proporcionar-nos mestre d'obra, que aprovisionarà, per a la construcció del mur del *castellum*. Quan aquest *castellum* estiga ben construït i fabricat, rebrem nosaltres i els nostres hereus les terres conreades i incultes que l'envolten. En l'interior del mur, cada un de nosaltres rebrà una mesura de terra de trenta passes de llarg i trenta d'ample, mesures al pas del senyor Landon. D'aquesta manera, l'esmentat *castellum*, serà dividit entre tots nosaltres i el posseïrem, nosaltres i els nostres hereus, i hi farem tot el que ens sembla necessari.

Per aquesta carta, escrita en forma de conveni i segons la llei, ens obliguem, nosaltres i els nostres hereus, a lliurar-vos, venerable senyor abat Aligern, i als vostres successors, per la presa de possessió del dit *castellum* i pel lot de terra que ens ha estat donat, un cens anual de dotze diners de plata. A més, hem de construir i fabricar el dit *castellum* i, en les terres que es troben als límits d'aquest lloc, hi hem de plantar-hi vinyes i treballar la terra, i cada un de nosaltres tindrà aquestes terres i aquestes vinyes per a les seues necessitats. En el temps de la verema, haurem de fer un repartiment del vi que Déu ens donarà en cada ocasió. Hi farem cinc parts: us en lliurarem dues, com també als vostres successors i als vostres enviats, i en retindrem les altres tres en el nostre poder.

I si un de nosaltres o dels nostres hereus desitja anar-se'n del *castellum* amb la seua dona, la seua família, els seus animals i les coses que hi posseeix, que tinga la llicència per fer-ho amb seguretat onsevulga, sense impediment de la vostra part o dels vostres successors; i igualment que tinga la possibilitat de tornar si ho desitja.

I si nosaltres, Pipero i Pere, o un dels homes esmentats i els seus hereus, quan siga i per la raó que siga, no respectem aquesta carta o no complim el que s'ha convingut, haurem de lliurar-vos, venerable abat Aligern o als vostres successors, una composició de mil sous de Bizanci, i aquesta carta mantindrà la seua vigència.

Per tot el que ha estat establert entre vós, venerable abat Aligern, i nosaltres, Pipero i Pere, fem aquesta carta o conveni i demanem a Pere, notari, que la redacte.

HISTÒRIA RURAL

L'ús de l'hagiografia: Sant Marcel de París i el drac

Llegamos ahora a este milagro (*mysterium*) triunfal que, aunque cronológicamente sea el último, es el primero por la importancia sobrenatural (*in virtute*). Una matrona, noble por el origen pero vil por la reputación, mancillando con un malvado crimen el esplendor de su nacimiento, tras haber acabado, habiéndole sido quitada la luz, los días de su breve vida, se fue hacia la tumba acompañada de un vano cortejo. Apenas hubo sido enterrada cuando sucedió, tras los funerales, un suceso cuyo relato me llena de horror. He aquí que de la difunta nace un doble lamento. Para consumir su cadáver, una gigantesca serpiente empieza a venir asiduamente, y, para ser más claro, para esta mujer cuyos miembros el monstruo devoraba, fue el dragón mismo el que se convirtió en su sepultura. Así, estas exequias desgraciadas tuvieron por enterrador una serpiente, y tras la muerte el cadáver no pudo reposar en paz, porque aunque al final de la vida se le hubiera concedido un lugar donde tenderse, el castigo le imponía cambiar siempre. ¡Oh suerte execrable y temible! La mujer que no había respetado en este mundo la integridad del matrimonio no mereció reposar en la tumba, porque la serpiente que, en vida, la había arrastrado al crimen, la atormentaba aún en su cadáver. Entonces los miembros de su familia que vivían cerca, al oír este ruido corrieron a porfía y vieron un monstruo inmenso salir de la tumba desenrollando sus anillos y, arrastrándose con su gran masa, fustigar el aire con su cola. Aterrorizados por esta visión, las gentes abandonaron su morada. Puesto al corriente, san Marcelo comprendió que debía triunfar del sangriento enemigo. Reunió al pueblo de la ciudad y a su cabeza caminó; luego, habiendo dado orden a los ciudadanos de detenerse pero permaneciendo siempre a la vista del pueblo, solo, con Cristo por guía, avanzó hacia el lugar del combate. Cuando la serpiente salió de la selva para ir a la tumba, marcharon al encuentro uno del otro. San Marcelo se puso a rezar y el monstruo, con la cabeza suplicante, fue a pedir su perdón, la cola acariciadora. Entonces san Marcelo le golpeó tres veces la cabeza con su báculo, le pasó su estola en torno al cuello y manifestó su triunfo a los ojos de los ciudadanos. Así es como en este circo espiritual, con el pueblo por espectador, combatió solo con el dragón. El pueblo, tranquilizado, corrió hacia su obispo para ver a su enemigo cautivo. Entonces, con el obispo a la cabeza, durante casi tres millas, todos siguieron al monstruo dando gracias a Dios y celebrando los funerales del enemigo. Entonces san Marcelo riñó al monstruo y le dijo: «De ahora en adelante, o quédate en el desierto u ocúltate en el agua.» El monstruo desapareció pronto y no se volvieron a encontrar huellas de él nunca más. El escudo de la patria fue pues un solo sacerdote que con su frágil báculo domó al enemigo con más seguridad que si lo hubiera traspasado con flechas; porque herido de flechas, habría podido lanzarlas de nuevo si el milagro no le hubiera vencido. ¡Oh santísimo hombre que por el poder de su endeble báculo mostró dónde estaba la fuerza y cuyos dedos delicados fueron las cadenas de la serpiente! Así, las armas privadas vencieron a un enemigo público y una única presa provocó los aplausos de una victoria general. Si se comparan a sus hazañas los méritos de los santos, la Galia debe admirar a Marcelo como Roma lo hace con Silvestre, y la hazaña de aquél es más grande, porque si éste no pudo más que sellar la boca del dragón, aquél lo hizo desaparecer.

VENANTIUS FORTUNATUS

Vita Sancti Marcelli, cap. X
(*MGH, Script. Rer. Mer.*, IV/2
1885², pp. 53-54, ed. B. Krusch)

HISTÒRIA RURAL
L'alimentació en la historia del paisatge:
establiments de la ciutat de València

241.

||^{16v} DE VENDRE CAÇA

Die iovis viii^o idus octobris (1331)

Ara ojats què us fan saber los jurats e ls prohòmens consellers de la ciutat:

Que, a bé de la cosa pública, han ordenat e establít que null hom o fembra, privat o estrayn, de qualque condició sia, no gos vendre o fer vendre la caça o volateria dejús escrita a més de preu que és ordenat, segons que's seguex:

^{17r} Ço és, una carn de conill	cinch diners
Una perdiu.....	set diners
Una fotxa.....	tres diners e mealla
Un ànet.....	sis diners
Un xibert.....	cinch diners
Un box	set diners
Un colom	dos diners
Un thodó.....	quatre diners
Un morell	tres diners
Un sisó.....	quatre diners
Una carrancha.....	tres mealles
Un parell de cucales	tres mealles

Encara us fan saber que null hom o fembra, de qualque condició sia, no gos vendre de la caça o volateria desús declarada sinó en lo portxe del Mercat tant solament. ||^{17v} Lo qual portxe és assignat per vendre la dita caça e volateria desús dita.

Encara us fan saber que null hom o fembra, privat o estrayn, de qualque condició sia, no gos vendre o fer vendre de la caça o volateria damunt dita sinó en lo dit portxe del Mercat.

Encara us fan saber que nengun revenedor o revenedriu no sia osat comprar de la caça o volateria desús declarada, ço és, dins los térmens de la ciutat.

Et qui contra les dites coses o alcuna d'aquelles farà, perda la caça o volateria e pach per pena v sous per quantesque vegades contrafarà.

De les quals calònies dessús declarades serà lo terç del senyor rey, lo terç del comú de la ciutat e lo terç del acusador.

HISTÒRIA RURAL

Ossos i llops: Recull d'exemples i miracles ordenat per alfabet

[387] EXIMPLI MERAVELLÓS DE UN LEÓ E DE UN AZE QUE SENT GERÒNIM NODRÍ AB SI EN UN MONESTIR

*Leo custodiebat asinum ex precepto sancti Hieronimi.*¹

Un die sent Gerònim stave dins son monestir ab los ffreres, e soptosament veeren entrar un leó qui ere rancallós de la una man. Con los ffreres veeren lo leó, molt speventats fugiren. E sent Geroni se acostà al leó e lo leó alçà la mà e mostrà-la a sent Gerònim en manera que's clamave a ell. E tentost sent Gerònim apellà los dits ffreres e féu que levassen² la mà al dit leó e que li'n traguessen les spines que y tenie. E axí o feeren.

Quant lo dit leó fon garit, stave's entre los ffreres molt mans e suau. E après, sent Gerònim al dit leó manà que anàs he vengués quescun die ab un ase qui aportave lenya en lo monestir e, en lo die de lles festes, que guardàs l'ase al prat. E lo leó un gran temps féu lo manament de sent Gerònim.

Sdevench-se [152r] un die de festa que l'aze pexia en lo prat e, guardant-lo lo leó, lo leó se adormí. E mentre dormia passaren per aquel prat mercaders ab moltes bèsties carreguades de mercaderia, e levaren-se'n lo dit ase.

Quant lo leó se despertà e no trobà ni veé l'aze, bramant e adulant anà cercar lo dit aze. E con veé que no'l poc atrobar, vench-se'n a la porta del dit monestir molt trist. E quant los ffreres veeren que'l leó era vengut pus tart que no solia e que no volie entrar en lo monestir, pensaren-se que ha-gués mort e menjat l'aze, e no li donaren la ració que solien, ans li digueren: «Vés e menge ço que't sobra de l'aze!» E lo dit sent Gerònim³ manà al leó que feés lo offici que feye l'aze qu'él havie perdut. E d'allí avant, lo leó quescun die portave una càrregua de lenya al monestir, segons que havie acustumat de portar lo dit aze.

E un die, los mercaders qui se n'havien amenat l'aze passaren per un camí. E lo leó, qui'ls veé que menaven l'aze ab molts camells e altres bèsties, anà a ells bramant e molt bravament. Los mercaders, qui veeren lo leó, fugiren, e lo leó manà al dit monestir l'aze ab totes les dites bèsties carregades. E axí con sent Gerònim ho véu, féu laors a Jesucrist e dix als ffreres que donassen a menjar a totes aquelles bèsties, e que sperassen la volentat de Déu.

E lo leó anave per tot lo monestir humiliant-se a quescun ffrare en senyal que'ls demanave perdó. E, après, los dits mercaders vengueren a sent Gerònim,⁴ al dit monestir, e comptaren per quina manera ells se n'havien menat lo dit aze e donaren [152v] de aquelles coses que portaven al dit monestir, e obligaren si matexs e los seus hereus perpetualment de donar certa quantitat quescun ayn al dit monestir.⁵

HISTÒRIA RURAL

Els cereals: una lletra missiva de la ciutat de València (1374)

Als molt noble, honrats e molt savis senyors mossén N'Olfo de Pròxida, governador, e jurats e pròmens de la ciutat e regne de Mallorches.

Molt noble e honrats senyors:

Vostra letra havem reebuda, e, per veritat, legín e consideran aquella, los nostres coratges, per humanitat, no-s pogren absterne de compassió e de làgremes de cor per les vostres afflictions, les quals, ajustades a les nostres, no menors a present, havem —sab Déu— totes aquelles emsemps com a pròpies, per fraternitat e cordial amiatat entrecambiada de vós a nós. No-y havem àls que dir, sinó loar Déu —a qui plau, creem per nostres mèrits— e pregar a Ell que li plàcia levar la sua indignació de sobre vós e nós, e ajudar a tots en tantes adversitats. No és dupte que no ho faça si ab cor contrit tornam a Ell, segons theologal doctrina.

Enaprés, senyors, responents a vostra demanda a qualque consolació, certificam la vostra saviea que és veritat que en aquest regne —a Déu mercé, qui ho salve e faça aprofitar e collir— ha bons blats menuts, aytant com tro ací se pot mostrar. E jassia que en altre temps, ab precedent collita de blats grossos tant ne quant covinent, los dits blats menuts fossen abundants en aquest regne, emperò, per la gran sterilitat e total perdició dels dits blats grossos d'aquest any, los dits blats menuts no porien ésser bastants a la provisió d'aquesta terra, majorment si alcunes covinents quantitats de forment per fer mestaylls de qualsque parts no havem. Mas, comsevulla sia, hajats per cert e per ferm, sens tot dupte, que en lo socorriment que-ns demanats d'alcunes quantitats dels dits blats menuts, entenem fer e farem, Déu volent, vers vosaltres, tal obra a tot nostre poder, que conexerets que som e volem ésser vostres frares e singulars amichs, e partícipes ab vosaltres en prosperitats e adversitats.

És ver, senyors, axí com creem que sàpia la vostra saviea, que la collita dels dits blats menuts no és encara entre mans, car dels paniços e daces és de mijant setembre avant, e dels arroços de la fi d'octubre avant. Quant sia temps e loch, conexerets, si a Déu plau, ço que dit és, aytant com en nós sia. E entretant, e per tots temps, sia Déu, per sa mercé, en vostra ajuda e guarda. E escrivets a nós fiançosament de tot ço que vostre plaer sia.

Scrita en València a .XVIII. d'agost.

Los jurats de la ciutat de València, appa-
rellats a vostra honor (27).

HISTÒRIA RURAL

La vinya: una venda

Die iovis, XVIII^a augusti anno M^oCCCC^oXVII^o.

Nos, Raymundus Valls, pictor, civis Valentie, et uxor eius Caterina, ambo simul et uterque nostrum in solidum, per nos et nostros successores vendimus vobis, Bernardo Giner, agricole, vicino ville Çueque, presenti et recipienti, et vestris decem caficiatas et mediam vinearum, sitas in termino loci de Torrent, tentas sub dominio nobilis fratris Raymundi de Montecateno, comendatoris dicti loci de Torrent, ad censum viginti denariorum pro caficiata solvendorum anno quolibet in feste Nativitate Domini, et ad laudimium et faticam et totum aliud plenum ius emphiteoticum, prout confrontatur cum vinea Iohannis Soriano, cum duabus viis publicis et cum terra heredum Antonium Balle et cum barranco. Item, vendimus vobis duas caficiatas de mallol meas, sitas in dicto termino ortarum Valentie, tentas similiter sub dominio dicti comendatoris, ad censum XX^{ti} denariorum pro qualibet caficiata solvendorum in dicto festo Nativitatis Domini, et ad laudimium et faticam et totum aliud plenum ius emphiteoticum, prout confrontantur cum vinea Francisci Brusca duabus partibus, cum vinea et terra campa Nicholay Martí et cum barranco. Iam dictas itaque duodecim caficiatas et mediam superius designatas cum introitibus, exitibus, arboribus et plantis, aquis, cequis ad rigandum et cum omnibus eorum iuribus locis, vocibus, et cetera, de quibus, et cetera, sich vobis et vestris vendimus et concedimus pretio, videlicet, ducentarum librarum regalium Valentie, quas omnes habuimus, et cetera. Renuntiantes, et cetera. Dantes, et cetera. Constituentes, et cetera. Salvo tamen, et cetera. Promittentes, et cetera. Et tenemur de firma et legali evictionis, et cetera. Obligantes, et cetera. Renuntiantes, et cetera. Et dicta domina iuravit et renuntiavit.

Testes sunt Guillelmus Sànxez et Rodericus Alfonsus, laboratores, Valentie degentes.

Sig-[*signe notarial*]-num venerabilis fratris Raymundi de Montecateno qui, recepto laudimio sibi pertinente ratione dicte venditionis ipsarum laudavit.

Testes, honorabilis Bernardus Galcerando de Borja et Daniele Peyró, scutiferis.

Predicti coniuges firmarunt apocham dicte pretio.

Testes, predicti.

HISTÒRIA RURAL

L'olivera i altres conreus arboris: venda d'oli i almàcera (1416)

~~De mory vobis i galy~~
absalva fabel alfajug et d'omne fabel org
flig p. d. benyco sunt quod benyco ut
budo elud neofro h. v. s. p. h. / d'omne
venas de bay dula clay quod / ad
mory v. p. quod mory v. p. quod
fury p. h. a. q. u. r. m. y. f. l. o. y. m. y. quod
p. d. y. a. l. o. m. y. p. u. m. y. d. e. l. i. b. e. r. a. t. e.
f. u. r. a. d. f. o. r. m. a. t. i. o. n. e. m. p. o. s. s. e. p. o. s. s. e.
b. o. n. i. t. a. t. e. m. p. o. s. s. e. f. i. r. i. n. d. i. a. t. o. p. u. b.
p. u. b. l. i. c. a. t. i. o. n. e. f. i. a. d. i. n. t. e. p. u. b.
l. o. n. g. a. d. d. e. l. i. g. n. i. a. t. i. o. n. e. m. p. o. s. s. e. p. u. b.
f. i. a. d. o. p. u. s. e. f. i. a. d. i. n. t. e. p. u. b.

16 foma) morygel et abedny alluze
d'benyco

HISTÒRIA RURAL

L'olivera i altres conreus arboris: venda d'oli i almàcera (1424)

Simony. p[ro]p[ri]et[ar]i & s[er]v[ant]i b[er]n[ard]o n[ost]r[um] can[onicu]m
franc[is]co. & c[er]v[er]e[n]ga p[ro]p[ri]et[ar]i & s[er]v[ant]i p[ro]p[ri]et[ar]i
n[ost]r[um] conu[er]te[n]t[ur] in quatuor almu[n]da fan[er]i
olivi p[ro]p[ri]et[ar]i in loco s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i
p[ro]p[ri]et[ar]i s[er]v[ant]i quor[um] p[ro]p[ri]et[ar]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i
ad r[est]itu[er]e p[ro]p[ri]et[ar]i p[ro]p[ri]et[ar]i p[ro]p[ri]et[ar]i
anno p[ro]p[ri]et[ar]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i
n[ost]r[um] & fan[er]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i
p[ro]p[ri]et[ar]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i
s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i
s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i

plata in Jano p[ro]p[ri]et[ar]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i
s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i
s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i
s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i
s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i

fiat p[ro]p[ri]et[ar]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i
s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i
s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i s[er]v[ant]i

HISTÒRIA RURAL

La irrupció de l'agricultura comercial: venda de pansa (19-III-1433)

Predictis die et anno.

Noverint universi quod ego, Andreas Gentil, mercator ianuiensis et comorans Valentie, scienter et gratis confiteor et in veritate recognoscho vobis, egregio domino Hugoni de Cardona, domino vallis de Guadalest, licet absentis, et vestris quod dedistis et solvistis michi voluntate mee realiter tam numerando quam diversis partitis per manus venerabilis Guillelmi Rana, mercatoris, civis dicte civitatis, receptoris reddituum et iurium vestrorum, omnes illas sexaginta sex libras, undecim solidos et sex denarios regalium Valentie, quas et quos michi solvere tenebamini ratione reste pretii illorum mille quintariorum panse que michi vendiderant Iacobus Ventura et Berius de Bardi, mercatores florentini, cum instrumento publico acto Valentie [*en blanc*] die [*en blanc*] anno a Nativitate Domini millesimo quadringentesimo [*en blanc*] in posse discreti Guillelmi Cardona, notarii publici dicte civitatis, et que vos, eisdem Iacobo et Berio, vendidistis publico instrumento acto Valentie in posse dicti Guillelmi Cardona, que instrumenta cancello et anullo. Et quas michi solvit dictus venerabilis Guilelms Rana de mandato vestri, dicti egregii domini Hugonis de Cardona, cum eius albarano vestra propria manu scripto, quod sibi traditi. Unde renuntians scienter exceptioni peccunie predicte non numerate et a vobis non habite et non recepte ut predicatur et doli, in testimonium permissorum, facio vobis fieri per notarium subscriptum presens apoca instrumentum.

Actum est hoc Valentie, decimanona die martii anno a Nativitate Domini millesimo quadringentesimo tricesimo tertio. Sig-[*senyal*]-num mei, Andreas Gentil predicti, qui hec concedo et firmo.

Testes inde sunt venerabilis Ferdinandus de Aliaga, presbiter beneficiatus in sede Valentie, et Vincentius Falchó, cursor, vicinus eisdem civitatis.

HISTÒRIA RURAL
La ramaderia: mitgeria amb bestiar

¶ Volunt emperador que ego cor alvarez franses longondara / et ad pra
comede et ad mias nato ob fernaldo patris vno vult dicit
per reser et vrb quando equa in quata mulata et pilo in
ges et quada mulata et d pilo et fornylio q tamn gran
tun et ob planus vult franses q adra equa exierit dicit da
per me ruc modum p modum et vob tenentem p mias dicit
nata et oia pbi nup ad et aut ego dicit fernaldo patris
tenentem et ut dicit cor alvarez dicit equa et mulata ad
oia tamn piam in sub planus et pib q vob mias
et officio tenentem p pope mo dicit equa et dicit mulata q ob
p mias pbia apta et apta pib bohos mox omni obligare
et p mias dicit quia dicit autem oia mias dicit et m no
et no p mias cor alvarez p mias in fernaldo patris
dicit et ob p mias et fernaldo
et dicit in p mias barbelomus p mias dicit vno vult dicit
et dicit abballa alvarez franses p mias et p mias

HISTÒRIA RURAL

Un recorregut historiogràfic: tutoria de Pere Reguart (1412-1427)

Conceptes	Sous	Diners
Ítem, costaren II alnes de burell a una cota al dit pubil, a rahó de IIII sous, VI diners l'alna	VIII	
Ítem, costà de costures la dita cota	II	
Ítem, costà miga de stopa a una gonella del dit pubill		IX
Ítem, costaren dos parells de çabates	II	III
Ítem, costaren unes baçaroles		X
Ítem, costà un jupó que comprí al dit pubil	XLII	VIII
Ítem, doní per la tatxa de la obra de la sglésia	VI	
Ítem, met en data CC sous, los quals prestí a-n Johan Steve, major de dies, e a la dona na Margalida, muller d'aquell, vehins de la vida de Cullera, e per los quals carregaren e veneren per obs del dit pubil XVI sous, VIII diners censals	XVI	VIII
Ítem, costaren VII alnes de drap burell per a una gonella al dit pubil	X	IX
Ítem, de baxar e cosir	III	III
Ítem, costaren unes calces blanques	II	III
Ítem, costaren una parell de sabates	I	
Ítem, doní al mestre de gramàtica per lo salari del dit pubil de ço que li mostrà	XV	IX
Ítem, comprí d'en Anthoni dos almodins de calç per obs d'adobar les cases del dit pubil, a raó de dihuyt sous l'almodí, fan	XXXVI	
Ítem, costaren de port del Cabelçol tro a Çuecha	IX	
Ítem, costà un mil-ler de rajola	XXX	
Ítem, costaren unes vesprals que comprí per obs del dit pubil	X	VI
Ítem, retenguí en ves mi, per rahó de la provesió del dit pubil d'un any, lo qual yo tinch	CLXX	

HISTÒRIA RURAL

Cases: inventari de béns de Bartomeu Tomàs de Lluçmajor (21-X-1485)

Cum propter obdoli maculam, et cetera, evitandam omnemque fraudis suspicionis materiam tollendam heredes, tutores seu curatores et omnes illi qui bona gerunt aliena teneantur facere inventarium seu reportorium de bonis que ad manus eorum pervenerint. Id circo, ego, Michael Thome, filius et heres Bartholomei Thome, quondam habitator parrochie de Luchomaiori, ut patet cum testamento per eum facto in posse discreti Thome Pelegrini, notarii Maioricarum, volens ut beneficio inventarii a iure statuto ne ultra vires hereditarias tenere nisi in quantum rerum substantie ad me devolute sufficiant et non ultra, verum et ante posito sancte cru-[cruz]-cis signo, facio inventarium seu reportorium de bonis dicte hereditatis, sine tamen preiudicio iurium meorum michi pertinentium in bonis et hereditate dicti quondam patris mei, tam per viam donationis per eum michi facte tempore mei matrimonii et interesse [...], quam etiam pro medietate usufructuum bladorum michi pertinentium de multis annis quam alias, in hunc qui sequitur modum:

Et primo inveni in dicta hereditate quandam alchariam situatam in termino parrochie de Luchomaiori, in locho de Cabocorio, in alodio domini regis ad [en blanco] de laudimio. Et etiam tenetur per dictum dominum regem ad censum trium quarteriarum frumenti, anno quolibet solvendarum in festo sanctorum Petri et Felicis mensis augusti. Et etiam tenetur per honorabilem Petrum Iohanem Albertini, militem Maioricarum, ad censum decem et septem quateriarum frumenti, anno quolibet solvendarum in dicto festo, in quam tenetur per heredes Bartholomei Catany, quondam habitatores predictae parrochie de Luchomaiori, ad censum quinque librarum, anno quolibet solvendarum in festo [en blanco]. Et etiam tenetur per heredes Iohannis Ferren, quondam, ad censum [en blanco] librarum, anno quolibet solvendarum in duobus terminis anni. Et etiam tenetur per honorabilem Jeorgium Pont, civem Maioricarum, ad censum quatuor librarum, anno quolibet solvendarum in festo [en blanco]. Et afrontatur predicta alchari, ex una parte, cum alcharia Iohanni Mut, et ex alia parte cum alcharia magnifici Berengarii de Galiane, militis Maioricarum, et ex alia parte cum alcharia Anthonii Thome, et ex alia parte cum alcharia dicte hereditatis vocate lo Pedregar, et ex alia parte cum alcharia Michaelis Thome, in quaquidem alcharia inveni que secuntur:

Et primo inveni in dicta alcharia in antrata que sequitur:

Primo, un poal vell. Ítem, un càvech. Ítem, une schale larga. Ítem, une cinere. Ítem, dos cayrats. Ítem, quatre axades.

Ítem, en lo porxo de le dite heretat de le dite alcharia inveni que sequuntur:

Ítem, unes borretes noves. Ítem une scale. Ítem un garbel. Ítem, une ferre. Ítem, tres faus. Ítem, dos parell de esperons. Ítem, un capel. Ítem, dues brilles de genet. Ítem, une brille de mule. Ítem, un fraterí. Ítem, une colteline. Ítem, una gonele verde oldane. Ítem, un drap de ras. Ítem, une conque e gerra de aram. Ítem, une taulle largua. Ítem, un cadaf de aram. Ítem dos deventals de lane oldans. Ítem, une cadire oldane. Ítem, tres banchs tots oldans. Ítem, une taulle redone petite oldane. Ítem, unes stovales largues de drap bones. Ítem, una vaya. Ítem, dos asts de ferro, lo un larch e l'altre curt. Ítem, une pelle de ferro. Ítem, un morter de coure. Ítem, sinch lumeneres. Ítem, un morter de pedra. Ítem, dos levadors per levar la olla del foch. Ítem, un caldero de aram oldà. Ítem, dos ferros de tenir al foch le olle.

Primo, en la cambre enomenade le cabane inveni que sequitur:

Primo, une caldere gra oldane de tenor de XIII quarteres. Ítem, unes olles de formatgar. Ítem, una pelle oldane. Ítem, una prempse per fogasses. Ítem, dues ferrades.

Primo, en le cuyne de le dite alcharia *inveni que secuntur*:

Primo, une aschale larga nova. Ítem docents caneyons de quarig vel. Ítem, un [...]jili de poqua v`alua. Ítem, un devantal de lana nou. Ítem, un banch. Ítem, mitge flaçade oldane. Ítem, un lensol vell. Ítem, une sanaye de palma oldane. Ítem, une fenyadore oldane. Ítem, un carretel oldà. Ítem, un cedàs oldà. Ítem, une peatera per a pestar oldane. Ítem, VI telledors de fust oldans. Ítem, VI telledós de terra. Ítem, une dotzena d'escudeles. Ítem, une olle de coure de tenor XX scudeles. Ítem, une altre olle de tenor de XIII scudeles. Ítem, une autre olle de tenor de tres scudeles. Ítem, une caldere oldane.

Ítem, en le cambrete de le reconade *inveni que secuntur*:

Primo, une cadire. Ítem, un lit ab se màrfegua. Ítem, dos lensols oldans. Ítem, une flaçada. Ítem, une tevellola. Ítem, une artibanch, en lo qual havie mitje quartere de faves. Ítem, un pevès gran oldà. Ítem, une beleste rompude d' eser. Ítem, une cervellere. Ítem, une cuberte de orinal. Ítem, une rodelle nova. Ítem, une aspasse oldane. Ítem, un curti per tenir vi. Ítem, un cubel. Ítem, derral al lit quatre scudeles. Ítem, une cape burelle oldane.

Primo, en le cambre del dit difunt *inveni que secuntur*:

Primo, un lit ab se màrfegua. Ítem, demunt al lit dos lensols e une flaçada. Ítem, un artibanch denant al lit, en lo qual atrobam les coses següents: *primo*, dues stovales de pestar oldanes. Ítem, dos parell de tovellons. Ítem, un salló del dit defunt burel. Ítem, un perel de calses negres. Ítem, dos tebardos, un burel, altre negre, bons. Ítem, un gipó negre oldà. Ítem, un perell de cuxins oldans. Ítem, un berret mig bo, negre, mitgenser. Ítem, un capel de panpelònie negra. Ítem, un gonel burell. Ítem, un gavà de drap negre. Ítem, un perell de sebates. Ítem, une gonelle nova. Ítem, dos cobribans oldans. Ítem, une caxe de noguer migensere, en le qual ha une v`anave de cotonina nova ab brots de rosses. Ítem, une copa d'ergent. Ítem, sis lensols nous. Ítem, una tevellola nova sense listes. Ítem, une caxe petite. Ítem, une empolle de vidre. Ítem, dues dotzenes d'escudeles de terre.

Ítem, en le cambre, la qual se anomena botigua del blat *inveni que sequuntur*:

Primo, une pale per trespalar blat oldane. Ítem, mitge quartere oldane. Ítem, une sanaye, en la qual ha tres almuts de faves. Ítem, un pener de canye. Ítem, dues graneres. Ítem, un baral cubert de verduchs gran. Ítem, dues tasses d'ergent oldanes. Ítem, dos setriys de terra per tenir olli. Ítem, tres empolles de vidre. Ítem, un cadaf. Ítem, une castanye ab cuberte rompude. Ítem, un torn per a filar lane. Ítem, un perell d'escardes oldanes. Ítem, un prat oldà. Ítem, un sach de llane. Ítem, dos cuxins per a leurar. Ítem, dues cistelles velles. Ítem, une seneyete de palma petite e velle.

Primo, en la casse de la formatgeria *inveni que secuntur*:

Primo, une conque velle de aram. Ítem, un canyís per tenir fogasses. Ítem, un carratell, en lo qual ha ayguades, oldà. Ítem, une bote, la qual és plene de reyms. Ítem, un garbell vell gran. Ítem, un forch de fabes. Ítem, une sàrria nova per a dur paye. Ítem, un corró vell. Ítem, une olle de aram velle. Ítem, une taulle velle. Ítem, une sàrria nova. Ítem, dues ferrades per a monyir. Ítem, dues alfàbies poquetes. Ítem, une bote, en la qual ha vinagre. Ítem, un carratell petit e dolent. Ítem, un arreu bo e un altre ben dolent. Ítem, un forch de anys¹. Ítem, un fraterí vel. Ítem, une pel de cabre. Ítem, tres roves de lane. Ítem, sinquante fogasses.

Primo, en la casse nove *inveni que secuntur*:

¹ Sic, llegiu «ays», (alls).

Primo, un lit molt vell. Ítem, dues portadores. Ítem, mitge bote, en le qual ha ayguades. Ítem, un curti ple de ayguades. Ítem, una gerra de terra e une sculdele. Ítem, un cup de tenor de quinse somades. Ítem, una selle mullar oldane.

En l'estable de le dite alcharia *inveni que secuntur*:

Primo, une aschalle curte e dolente. Ítem, un bast oldà. Ítem, une sàrria nova. Ítem, dues destrals velles. Ítem, une corda de aspart grosse e largua. Ítem, une flaçade oldane. Ítem, un corró molt vell. Ítem, une mulle jorra negra. Ítem, une mulle gelade velle. Ítem, un rusí gelat vel. Ítem, dues vaques e sinch bous. Ítem, tres egüos. Ítem, tres someres e dos ruchs. Ítem, une mule parde jorra. Ítem, una somere gellade.

Ítem, en dite alcharia *inveni servos et servas que sequuntur*:

Primo, un catiu blanch apellat Enthoni, de adat de XXXX anys. Ítem, un catiu negre apellat Pere, de adat de XXXX anys. Ítem, un catiu blanch anomenat Petro, de adat de vint anys. Ítem, une cative apellade Luoja, negre, de adat de XXV anys. Ítem, un altre cative negre anomenade Cateline, de adat de trente anys.

Ítem, un brau de adat de sinch anys. Ítem, tres reyes. Ítem, cent quorante quorteres de forment. Ítem, ordi spriu sinquante quorteres. Ítem, avena docentes quorteres. Ítem, dos mille ovelles entre mascles e femelles. Ítem, quatre porchs grosos. Ítem, una truga e quatre porcellls cascun de mig arova.

Ítem inveni in dicta hereditate quandam alchariam situatam in dicta parrochia de Luchomaiori, in locho vocato del Pedregar, quam est per alodium franchum et tenetur per dominam Maria, uxorem Michaellis Mut, quondam, ad censum duarum librarum, anno quolibet solvendarum in festo sancti Luce. Et etiam tenetur per discretum Anthonium Messenet, notarium Maioricarum, ad censum duarum librarum et quatuor solidorum anno quolibet solvendarum in certo termino anni. Et etiam tenetur [en blanco].

Et afrontatur predicta alcharia, ex una parte, cum alcharia Bernardi Thome, et ex alia parte cum alcharia Petri Pons, et ex alia parte cum alcharia Berengarii Isern, et ex alia parte cum alcharia Michaellis Thome et ex alia parte cum alia alcharia suppradicate dicte hereditatis. Quamquidem alchariam dictus quondam defunctus legavit Francischo Thome, nepoti sive nét suo, fillio dicti heredis cum certo pacto.

Item, inveni in dicta hereditate quoddam hospitium situatum in dicta parrochia de Luchomaiori, sub iure directo dominio et alodio domini regis ad sextum de laudimio, franchum de censu. Et affrontatur ex duabus partibus cum duabus viis publicis, et ex alia parte cum hospicio Iohannis Leneres et ex alia parte cum hospicio Michaelis Armengol, in quoquidem hospicio inveni que secuntur:

Primo, una taulla largua ab sos petges. Ítem, dos cayrats. Ítem, un banch larch. Ítem, una cadira.

Item, inveni in dicta hereditate quandam vineam situatam in dicta parrochia de Luchomaiori, et tenetur sub iure directo dominio et alodio magnifici Michaellis Surede, militis Maioricarum, ad sextum de laudimio, et etiam tenetur predictum militem ad censum quatuor solidorum, anno quolibet solvendarum in festo sanctorum Petri et Felicis mensis augusti. Et afrontatur ex una parte cum via publica, et ex alia parte cum vinea Guabriellis Catany et ex duobus partibus cum tinentia Michaellis Leonard.

Item, inveni in dicta hereditate tres libras censuales et rendales, quas facit et facere tenetur heredes Bernardi Pestor, quondam...

HISTÒRIA RURAL

El reflex dels inventaris (1391)

Die lune IX ianuarii, in loco del Rafoll Vallisdigne.

Conexeran tots que yo, na Francesca, muller *quondam* d'en Miquel Segura, habitant en lo loch del Ràfol de la Vaylldigna, mort ab intestat, per tuïció e seguretat de tots aquells als quals se pertanga o pertànyer puxa e deja, faç inventari de tots los béns, axí mobles, seents com semovents, los quals foren del dit *quondam* marit meu, e los quals eren e són comuns e per indivís entre mi e lo dit *quondam* marit meu per raó de franternitat e germania entre mi e aquell feta el temps de nostres núpcies, lo qual inventari faç poch dies après la mort del dit *quondam* marit meu en presència d'en Pere Segura, fill major e comú del dit *quondam* marit meu e mi, lo qual sab e deu saber les facultats e béns comuns del dit *quondam* marit meu e mi, los quals béns són segons que s seguexen:

Et primerament confès haver atrobats dins l'alberch, on lo dit defunt e yo el temps de la vida de aquell stàvem e habitàvem, en lo damunt dit loch del Ràfol, I lit de posts ab sos peus, en què havia VI posts, ab sa màrfega de drap de cànem nova plena de palla. Ítem, altre lit de post ab sos peus, ab V posts velles, corcats e ab una màrfega vella de drap de cànem oldana, buïda. Ítem, I matalaf ple de lana ab la cara de drap vert de lli e la botana d'estopa groga, oldà. Ítem, altre matalaf ple de lana dels damunt dits colors oldà. Ítem, altre matalaf ple de lana oldà ab la cara e botana de drap d'estopa groga. Ítem, altre matalaf de lana oldà, la cara de drap blau d'estopa e la botana d'estopa groga. Ítem, dos travessers plens de ploma ab les cubertes de drap de lli vert noves. Ítem, altre travesser ple de ploma, ab la cuberta blava ab listes blanques squinçada. Ítem, III coxins plens de ploma, ab les cubertes de lli sobrades de seda a derredor, ab botons de seda de diverses colors, nous. Ítem, dos coxins plens de ploma ab les cubertes blanques oldans. Ítem, tres tovalles de lli noves ab listes de cotó blau. Ítem, altres tres tovalles d'estopa, totes blanques, oldanes. Ítem, VII tovallons tots blanchs, los tres de lli e los III d'estopa, oldans. Ítem, V tovalloles de lli blanques noves. Ítem, quatre lançols de drap de lli nous, cascú de tres teles de pinte migancer. Ítem, dos lançols d'estopa nous de dues teles e mija cascú de pinte mijancer. Ítem, tres parells de lançols d'estopa oldans de II teles, pocs per a companya. Ítem, XX alnes de drap d'estopa nou. Ítem, quatre cortines de drap d'estopa vert, la una oldana, cascuna de II teles. Ítem, dues flaçades de borra blanques ab listes vermelles als caps nous. Ítem, altra flaçada de borra ab listes blaves oldana, de altres dues flaçades de borra de diveses listes oldanes. Ítem, quatre recolzadors de drap d'estopa vert.

Aquestes són les vestidures del dit deffunt, segons se seguexen:

Primerament, I mantó de drap vert de la terra oldà. Ítem, una gonella de drap vermella de la terra oldana. Ítem, altra gonella vermella de drap de verví oldana. Ítem, I juppó de cotonina oldà ab les mànegues squinçades. Ítem, I caperó de drap vert oldà. Ítem, una spà ab lo pom e croera niellat, ab lo foure negre. Ítem, I broquer e una lança. Ítem, I broquer e una lança. Ítem, un faset gros de cotonina del temps antich, vell. Ítem, una ballesta vella ab son croch e Iª aljana ab pasadors.

Aquestes són les robes de la dona, segons se seguexen:

Primerament, cot e mantell de drap de verví vermell ja usats, lo mantell ab forardura de cendat vert barrejat e les mànegues del dit cot semblantment. Ítem, una gonella de drap vermell de la terra ab les mànegues de drap de verví vermell, ab XXII botons plans de perles menudes. Ítem, cot e mantell curt de drap de verví blau de la terra forrat de cendat vermell, nou. Ítem, una gonella vermella de drap de la terra oldana ab

cinch dotzenes de botons menuts d'argent en les mànegues. Ítem, una çamarreta d'esllana de drap de palmella blava de la terra, ab tres botons de perles als pits e ab porfills de gats. Ítem, I cot de drap vert de la terra oldà. Ítem, una çamarreta de cordellat de la terra oldana. Ítem, una manteta de drap vermell de la terra oladana. Ítem, dues caxes de noguer velles miganceres ab ses tancadures, dins les quals staven les vesetdures e robes de lli desús scrites. Ítem, una caxeta pintada buyda, sotil. Ítem, I arquibanc de plega buyt pintat, vell. Ítem, una sella mular nova e I fre sotil mular. Ítem, dos canelobres de ferre, la I gran e l'altre xich, vells.

Ítem, foren atrobats dins la cuyna del dit alberch los arreus següents:

Primo, dues paelles velles mijanceres. Ítem, tres calderes velles, la una mijancera, l'altra mitjana, l'altra xicha. Ítem, cinch asts de ferre, entre xichs e migancers, vells. Ítem, quatre cresols de ferre. Ítem, I bací de lautó redó trencat. Ítem, I morter de pedra mijancer. Ítem, VIII talladors de fust, entre xichs e migancers. Ítem, XII scudelles de fust. Ítem, tres culleres de fust. Ítem, d'altra part tres talladors de fust grans. Ítem, una taça d'argent daurada dins, de pes de I march poch més o menys. Ítem, quatre culleretes d'argent blanques. Ítem, I morter de coure xich ab sa mà. Ítem, dues taules velles de fust. Ítem, tres banchs de fust vells.

Ítem, foren atrobats après mort del dit diffunt en diners XII lliures de reals.

Ítem, foren atrobats dins un altre alberch del dit diffunt, situat en lo dit loch del Ràfol, devant l'alberch on lo damunt dit deffunt el temps de sa vida habitava, los béns següents:

Primo, set jerres grans plenes de vy most. Ítem, quatre jerres grans buydes vinaderes, la una de les quals és en casa d'en Pere Segura, fill del dit deffunt e meu. Ítem, tres jerres xiques vinaderes buydes, e una de X quarteres buyda. Ítem, VIII orons d'espart, en los quals fon stimat haver quaranta-sis cafisos de forment poch més o menys. Ítem, altre oró d'espart, en què podia haver quatre cafissos de dacça parada poch més o menys.

Ítem, foren atrobats en I altre alberch del dit deffunt, contigu al damunt dit, los béns següents:

Primo, I cup de olivera ab son follador, que pot colar cinch jerres de vy poch més o menys. Ítem, dos parells de portadores velles. Ítem, quatre cafissos de panís poch més o menys. Ítem, XX quintars de garrofes poch més o menys. Ítem, I mul de pèl castany clar ab sa albarda. Ítem, I parell de bous ab sos arreus. Ítem, I porch viu e altre mort salat. Ítem, una jerra trencada, en què podia haver I cafís de forment poch més o menys. Ítem, una jerra gran, en què podia haver XIII roves d'oli poch més o menys.

Aquests són los béns seents:

Primo, I alberch situat en lo loch del Ràfol, en lo qual lo dit deffunt habitava el temps de sa vida, confrontat ab cases de la ecclèsia del dit loch, ab cases d'En Bertomeu Carbonell et ab carrera. Ítem, tres altres alberchs situats en lo dit loch contíguus, confrontats ab cases d'en Johan d'Aransa, ab cases d'en Vicent Vilavert e ab carrera. Ítem, V troços de terra situats en les Eroles del dit loch, sembrats de forment los quatre e la I d'ordi, confrontats sots certes afrontacions. Ítem, tres troços de terres en les Palafangues del dit loch, sembrats de forment, confrontats sots certes afrontacions. Ítem, I troç en los Orts del dit loch, sembrat la meytat de forment, l'altra meytat guaret, confrontat sots certes afrontacions. Ítem, una fanecada d'orts per a fer otaliça, sots certes afrontacions confrontada. Ítem, I troç de terra censal en què ha V fanecades, tot sembrat de lli. Ítem, altre troç de terra en la partida del Caçoli, sembrat de forment. Ítem, I troç de terra marjal. Ítem, I troç de figueral. Ítem, V troços de vinyes, I troç de figueral e I troç de terra campa en lo terme del dit loch, confrontats sots diverses afrontacions. Ítem, I troç de olivar en lo olivar que solia ésser de la Taverna. Ítem, I troç

de terra sechà ab garroferal. Ítem, una era e IX garroferes situats en les Eres del dit loch. Los quals alberchs, terres, vinyes e possessions són tengudes a certs censos e a certa part de fruyts e splets per lo monestir de Vayldigna, segons en lo cappatró del dit loch és largament contengut.

Ítem, d'altra part XXX fanecades de terra sembrades de forment, les quals lo dit deffunt tenia arrendades.

Aquests són los deutes, los quals són deguts al dit deffunt:

Primo, XI lliures de reals, les quals deu en [*en blanco*] Corrella de Polinyà per I parell de bous que havia comprats del dit en Miquel en vida de aquell. Ítem, d'altra part hi ha diverses deutes deguts per moros de la dita vayll, los quals per menut són scrits de letra morisca per mà del alamí de la dita vayll e són segons que s seguex [*en blanc*].

HISTÒRIA RURAL

Pa fugisser, pa salvatge: ajuts a pobres

17
Hoc est scriptum per Arce Vasconiam eiusdem loci Cuique
fratrum tamque parens proprius venerabilis Illustrius eiusdem doctoris
p. Ecclesie de loci. nunc postquam in magna necessitate officio
et invidiam recognoscere in hunc et recepisse. et hoc honore!
Ludovico eiusdem doctoris Ecclesie de loci propria. idem. Duo
cassia fumentis mensure Regni datus tamque manumipore
elemosine de Illustri eiusdem datus. Duo. cassia fumentis
mensure Regni datus ex una parte et sexaginta. tres.
sola nocte regalium datus ex alia parte tamque bona de ele
mosine. que in. erogatis modo dei per suspensionem de me
necessario. Idcirco veniens omni exceptionem bladi et dup
pcedit no mundator et nunc no hitor et no receptor
tome pda ut pda legitime et dol fieri deb fieri
ppens apochie pntum per notarium subscripta ad hendum
pntum memoria pntum. Quod fuit actu pntum
Cuique. Regia die menses octavo. Anno anay die
m. cccc. pntum pntum in Vasconiam eiusdem pda q
ho gordo pntum. fo. pntum venerabilis Bonaventura et pntum pntum
eiusdem loci et Calixtus vntum et datus palmas. Cuique
hnt

HISTÒRIA RURAL

Somnis d'abundància: compra de joies (1472, 1484)

Die iovis, intituala XV octobris anno LXXII°.

Genesius Pertusa et Iohannes Payà, agricultores, vicini ville de Castalla, scienter, et cetera, ambo insumul confessi fuerunt debere Ioanni Sanç, botiguerio, civi Xative, presenti, et cetera, et suis sexaginta solidos regalium Valentie, restantes ad solvendum maiori quantitate ratione et pretio certarum iocalium sive *joies*, quas empti presenti die fuerunt per ipse a predicto Iohanni Sanç, habuerunt et receperunt, et cetera. Unde, et cetera. Promisserunt solvere medietatem in festo Omnium Sanctorum et restantem quantitatem per totum mensem madii primo venientium, sub pena pro quibus solutione X solidos. Executioni largo modo fiat cum fori, et cetera. Renuntiarunt, et cetera. Obligarunt, et cetera. Actum Cocentina.

Testes inde sunt Iohannes Calats, minor dierum, et Iacobus Moltó, draperi, vicini Cocentina.

Die sabbati intitulata XXIII^a octobris anno a Nativitate Domini M^oCCCC^oLXXX tertio, *lo dit en Joan Sanç, ans de paga a si fahedora, cessionà e transportà de tots aquells LX sous que per Ginís Pertusa e per en Johan Payà qui desús li dón deguts XXX sous a n Johan de Calants, draper, menor de dies. Present, et cetera. Instituhint, et cetera. E vol ésser tengut d'evicció e menysfalliment, et cetera. Obliga, et cetera. Actum Cocentina.*

Testimoni en Bernat Claramunt, perayre, e mestre Alfonso Gonçalbez, barber, vehins de Cocentina.

Die martis VIII° mensis martii anno iam dicto. Actum Xative.

Quod nos, Bernardus Boraç, loci dels XXV, termini civitatis Xative, et Bernardus, ville de Albayda, aratores, scienter et gratis, simul et insolidum, confitemur debere vobis, honorabili Ludovico Nadal, botiguerio dicte civitatis, presenti, centum tres solidos regalium Valentie, pro cuius seu quorum pretio a vobis emimus et recepimus certis iocalibus auri et argenti, quas a botiga recipimus in diebus proxime lapsis. Et vobis et vestris solvere promittimus huic ad festum Pasce Resurrectionis primo venturi, omnibus dilationibus, et cetera, sub pena X solidorum. Rato, et cetera. Ad quorum omnium, et cetera. Fiat executionis largo modo cum submissione et renuntiationi proprii fori et iudicii variatione. Renuntiamus guidaticis, et cetera, beneficiis dividendum actionum, et cetera. Obligamus, et cetera. Actum Xative.

Testes huius rei sunt magister Andria Pinili, veluterius, et Ludovicus Vilella, habitatores Xative.

